Kalkınmanın Sonu

"Bir Alternatif mi Doğuyor?"

François Partant

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI GELİŞME SORUNLARI DİZİSİ 1

FRANÇOIS PARTANT

KALKINMANIN SONU

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI

●

Gelişme Sorunları Dizisi : 1

●

Birinci Baskı : Nisan 1985

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI
REMKA LTD. ŞTİ.
Onur Sok. No : 18/2
Maltepe/ANKARA
Tel : 30 40 81

Kapak : Ferit Erkman
Kapak Baskı : Sistem Ofset
Basıldığı Yer : Olgaç Matbaası

FRANÇOIS PARTANT

KALKINMANIN SONU

BİR ALTERNATİF Mİ DOĞUYOR?

Çeviren
FİKRET BAŞKAYA

BİT
BİREY TOPLUM

SUNUŞ

İlk bakışta her ne kadar benzemiyorsa da, bu bir iktisat kitabıdır. 18. yüzyıldan itibaren, kurucu üstatların yanına politik terimini koyma konusunda mutlaka ısrarlı oldukları bu bilim (her halde politik iktisat terimini ilk önce Turgot kullandı), «neo - klasik devrim»le birlikte politik elbisesinden soyunmuş ve bu niteliğiyle «Nobel alabilir» bilimler arasına dahil edilmiştir. Bugün dünyanın hemen hiçbir yerinde içinde matematik ve resim (grafikler) olmayan kitaplar «iktisat» kitabı sayılmıyorlar ve François Partant'ın kitabında da sayfa numaralarından başka ne bir rakam, kelimeleri meydana getiren harflerden başka ne bir sembol ve ne de herhangi bir grafik bulunmaktadır. O halde bu kitap nasıl oluyor da bir iktisat kitabı olabiliyor? Cevabı basit, politik karakterinden ötürü (Politik kelimesi Türkçede yanlış bir içerikle kullanılmaktadır, aslında iktisadın başına geldiğinde bu kelime, Eski Yunancadaki anlamında, yani toplumsal anlamında kullanılmaktadır, bu bakımdan politik iktisadın Türkçeye siyasal iktisat yerine toplumsal iktisat olarak çevrilmesi doğru olacaktır).

İktisadın matematikselleşmesi, onun tarihsel boyutundan sıyrılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda iktisat, parametrelerin birbirlerine göre konumlarını inceleyen ve iktisadın en mükemmelinden insan faaliyeti olmasına rağmen, insansız analiz yapan bir bilimdir (analiz insansızdır, çünkü bütün insanlar *homo economicus* soyutlaması içinde bir ve aynı sayılmışlardır).

İktisatta kullanılan matematik aslında hiçbir şeyin kanıtı olamamaktadır, çünkü bütün bilimlerde olduğu gibi, bu alanda da matematik varolanı açıklayan teorik bir inşanın başlangıç varsayımlarıyla, buna dayalı sonuçlar arasındaki bir tutarlık testinden ibarettir. Üstelik, bu tutarlık en fazlasından matematik mantıksallığın kendi iç tutarlığına ulaşabilir ve bizatihi bir nesnellik ile gerçeklik oluşturamaz, tıpkı matematiğin kendinin bir nesnellik ve gerçeklik oluşturamaması gibi.

Oysa, sosyal bilimler ve tabii ki iktisat, kurucularının umdukları doğrultuda, varolanı açıklamanın ötesinde bir işleve sahip olmalıdırlar; bu da geleceği insan iradesinin doğrultusunda bugünden inşa edebilmenin çarelerini araştırmaktır. Yani politik iktisatta insan tarihin nesnesi değil öznesidir. Oysa «iktisat» insana yalnızca «nesne» olarak bakmaktadır.

Bu kitap toplumsal olması anlamında bir iktisat kitabıdır ve iktisadın bugünlerde en az sevilen bir alanındaki bir çalışmayı temsil etmektedir : kalkınma.

Günümüzde kalkınma —hiç kimse yasaklamadığı halde— tartışılması mümkün olmayan bir tabu, bir fetiş, adeta bir dindir.

Partant, kitabında bu efsaneyi tartışmaktadır. Günümüzde, kökleri 15. yüzyıl hatta daha gerilere kadar götürülebilecek bir oluşumun, doruk noktasına ulaşılmıştır. Avrupa'nın iyice yerel noktalarında oluşmaya başlayan kapitalizm, önce kapitalist tipten sanayileşmeyi ortaya çıkartmış, sonra da kendine bir dünya ekonomisi oluşturmaya başlamıştır. Bu süreç içinde ortaya çıkan gelişmişlik ve azgelişmişlik kavramları olgusal ve kaçınılmaz gerçekler olarak kavranmakta, buna bağlı olarak, Batı'nın değişim süreci evrensel bir tarihin gelecek programı olarak gözükmektedir. Bu

bağlamda, azgelişmişlik bazı ülkelerin çocukluk hastalığıdır ve Avrupa'nın doğrusal evrimini izleyerek ona ulaştıklarında bundan kurtulacaklardır. Kalkınma fetişi işte tam bu noktada devreye girmektedir.

Oysa bu ne yazık ki doğru değildir ve gelişmişlik ancak azgelişmişlik sayesinde varolabilir. Kalkınma efsanesi ise azgelişmiş ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmelerinin ideolojik boyutunu sağlayarak hem uluslararası sömürüyü, hem de hiyerarşiyi meşrulaştırmakta ve gizlemektedir.

Kapitalist ve sosyalist modellerde üretim hacminin sürekli genişlemesi ve azgelişmiş ülkelerin de bunlara ayak uydurmaya çalışmaları, dünyanın yenilenmesi mümkün olmayan kaynaklarının talanı pahasına olurken, diğer yandan da büyük tüketici kitlelerine ulaşabilmek için «ucuz mal» üretmeye yönelinmesi yüzünden —bu durum canlı emeğin yerine ölü emeğin ikâmesini gerektirir veya neo-klasik terimlerle, sermaye-yoğun teknolojileri gerektirir— istihdam kapasitesinin düşmesine ve işsizliğin kitlesel boyutlarının asla önlenemez hale gelmesine yol açmaktadır.

Aslında, insan bilimlerinde kullanılan birçok kavram için olduğu gibi, iktisada ve özellikle de kalkınma iktisadına ilişkin kavramların ezici çoğunluğu analize değil, analiz edilen durumun tasvirine yaramaktadır. Bu bağlamda rekabet kavramı, hem ulusal, hem de uluslararası düzlemde varolduğundan ötürü tasvir edilmekte ve bu tasvir ona bir gereklilik görüntüsü sağlamaktadır. Oysa amaç iktisadi etkinlikten çok insanların mutluluğu olmalıdır. İnsanların çoğunu açlığa, sefalete ve cehalete mahkûm eden bir iktisadi etkinlik —kârını maksimize etmekle övünen bir gazoz fabrikasının etkinliği ve artan et fiyatları gibisinden— anlamsızdır, hatta kara mizahtır. Çünkü, kalkınma mitosu çerçevesinde ve dünya ekonomisi bağlamında herşeyin metalaşması (müzik, aşk, doğa vb.) kültürel ve sosyal fakirleş-

meye yol açmaktadır. Her akşam aynı televizyonu seyreden, aynı evlerde yaşayan ve sabahleyin aynı otobüslere tıkılan insanların daha ileri bir toplumun iktisadi açıdan daha müreffeh bireyleri olduklarının iyice anlatılması gerekmektedir. Biz bunu anlamakta güçlük çekmekteyiz. Demek ki her türlü rekabet (ekonomide, sporda, siyasette ve sosyal hayatta) gelişmişlik ve azgelişmişliği yeniden üretirken, insanları da kendi ürünlerinin köleleri haline getirmektedir.

Acaba bu durum, elindeki gücü nasıl kullanacağını bilemeyen büyücü çırağının durumundan daha mı az vahimdir?

Geçmiş nasıl bizimse, gelecek de bizimdir ve eğer dünyanın en akıllı canlısı olduğumuza gerçekten inanıyorsak dünü, bugünü ve yarını soğukkanlılıkla yeniden incelemeliyiz.

Bu kitap bir ütopyadır, ama hemen bütün ütopyalar gibi aslında mevcut durumun aksaklıklarını göstermeye yönelmiştir ve insanlara yönelik bir umut çığlığı olmaktadır.

Mehmet Ali Kılıçbay

İÇİNDEKİLER

Sunuş ... VII

Yayınevinin Notu ... XIII

I. Kalkınmanın Sonu ... 1

II. Kalkınmanın İdeolojik Temelleri ... 19

III. Keçi İle Lahana ... 29

IV. Ticaret ve Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ... 47

V. Ekonomik Bütünleşme ... 61

VI. İş ve Alet ... 83

VII. Üretim Tarzının Kendi Kendini Boğması ... 105

VIII. Kırıklar ... 111

IX. Bir Alternatifin Doğuşu ... 139

X. Evrensel Bir Bildirge ... 167

YAYINEVİN NOTU

François Partant'ın *La Fin du Développment* ismini taşıyan bu kitabı, *Maspero Yayınevi*'nin 1982 baskısından çevrilmiştir. Yapıtın sonundaki J.J. Servan Schreiber ve André Gorz'la olan polemik yazılar ülkemiz okurunu fazla ilgilendirmeyeceği düşünülerek kitaba dahil edilmemiştir.

KALKINMANIN SONU

I — KALKINMANIN SONU

Üretim tarzımızda robotların ve enformatiğin neden olduğu ani değişiklik aydınlarımızı mutlu bir coşkunluğa itiyor. Bunların büyük çoğunluğu başlayan yeni teknolojik devrimin sevinci içindeler. Bu teknolojik devrimi insanlık için umutlarla dolu yeni bir çağın başlangıcı olarak görüyorlar. Hatta, daha dün toplumsal ülkülerinin gerçekleşmesi için proleteryanın devrimini bekleyen düşünürlerimiz (gerçek o ki beklentileri boşa çıktı) şimdilerde mikroprosesörlere bel bağlamış durumdalar. Böylece bütün eğilimlere mensup aydınlar aynı iyimserlikle dünyanın bazı yerlerinde toplanmış araştırmacı ve teknisyenlerin çalışmalarıyla açılacak yeni dönemden söz ediyorlar (1).

Ne ki her zaman aynı yüksek düşsel ve hünerli insan aklına başvurmuyorlar. Kimi yazarlar Japonya'nın teknolojik hünerine hayran, kimileri de hayranlık konularını Amerika'da, özellikle de yeni buluşlar için milyarlarca doların harcandığı ve buluşların milyarderleri hızla çoğalttığı Kaliforniya'da buluyorlar. Kuşkusuz ne birinciler ne de ikinciler, birbirlerinden çok farklı olan Amerikan ve Japon toplumlarını adil ve uyumlu toplum modeli olarak düşünemezler. Yine de, her ikisi de «sanayi sonrası» olarak adlandırdıkları toplumu aynı şekilde tasvir ediyorlar (Jacques Ellul, toplumu ne olmadığıyla tanımlamanın yetersiz olduğunu söylü-

(1) Özellikle, bu eserde sık sık başvurulan, Jean-Jacques Servan-Schreiber'in «Dünya Meydan Okuyor» adlı eseri.

yor) (2). Giderek artan miktarda tüketilebilir mal ve hizmet üretmek için çalışma zorunluluğundan kurtarılan toplum, nihayet teknik gelişmeyi onun entellektüel gelişmesi ve tam serpilmesinin hizmetine koyabilecektir.

Çok eski gelenekte saklı bu ilerleme türküleri neden oldukları tepki bakımından hep aynı büyüleyici etkiye sahiptirler. Bununla birlikte Aydınlanma çağında bilim ve teknikten beklenen, daha eşitlikçi bir toplum, daha mutlu ve bilge insanlar, bolluk, nihayet daha iyi bir dünya özlemlerine gelince; bunlar oldukça gülünç kalmaktadırlar. Bunlar şimdiki zamanın ve doğurduğu bağımlılıkların çekilmez hale geldiği bir anda, yalnızca geleceğe olan güvenimizi yeniden alevlendirme rolünü oynayabilmektedirler.

Bilimsel ve teknik ilerlemenin yükselen bir gelişme seyri izlediği hızlı bir büyüme döneminin sonunda ulaşılan ekonomik ve toplumsal durum iyimserliğe yol açacak gibi değildir. Uluslararası siyasal konjonktür daha da kötü durumda. En belirgin gelişme silahlanma alanında olduğu sürece (bu normaldir çünkü araştırmaya ayrılan fonların en büyük bölümü bu alana yönelmektedir) ve dünyadaki ekonomik ve toplumsal durum kötüleştikçe, kargaşalıkların artması ve bunun da süper güçler arasında sürtüşmelere neden olması kaçınılmazdır. Bu gidişe; sanayileşmiş ülkelerle az - gelişmiş ülkeler arasındaki dengesizliğin giderek büyümesi ile başta üçüncü dünyanın her yıl artan açlık ve sefaleti başta olmak üzere, ülkelerin iç ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerinin artması da eklenmelidir.

Böylesine bir bağlam şimdiye kadar batı toplumunu belirleyen, ilerlemeye olan inancı pekiştirecek nitelikte değildir. Açık olan odur ki ulusal ve evrensel düzlemlerdeki toplumsal - siyasal örgütlenme, toplumsal - politik düzenleme-

(2) Jasquen Ellul: **Le Systéme Téchnicien,** (Calman - Levy, ed.)

ler, çoğu sağlıksız bireysel ve kollektif davranışları (rekabetçi, saldırgan, bencil ve benmerkezci...) özendirici durumdadır. Aynı şekilde bilimsel araştırmaya ve onun gündelik uygulamalarına verilen yön de çoğunlukla sağlıksızdır. Ne var ki üretim tarzımızın empoze ettiği, toplumun sınıflara bölünmüşlüğüne dokunmak artık mümkün değildir. (Görüleceği gibi ekonomik bütünleşme sanayileşmiş toplumlarda gerçek anlamda toplumsal reform yapmaya engeldir). Dünyanın ulus - devletlere bölünmüşlüğü için de durum aynıdır. Nitekim bu tip örgütlenme, yani dünyanın sanayileşmiş ve az - gelişmiş ülkelere bölünmüşlüğü, gelişmiş ülkelerin lehine işleyen kapitalist birikimi belirliyor. Bu birikim maliyeti sürekli olarak artan gelişmenin finansman araçlarını onlara sağlayarak, birincilerin lehine gerçekleşmektedir. Yeni teknik ilerlemelerin acil çözüm bekleyen sorunlara nasıl çare olabileceği belirsizdir. Uluslararası plandan başka toplumsal ve uluslararası bağıntılar kurmak gerekir. Eğer bu yapılmazsa insanlık kendi kendini yok edecek, artan etkinlikte teknik imkânlarla birlikte parçalanmış olarak kalacaktır.

İlerlemenin ve Oluşumunun Eleştirisi

Sanayi devriminden beri, üretim tarzımız sayısız eleştirilere hedef oldu. Fakat bu güne kadar yapılan eleştiriler hiçbir zaman sanayileşmeyi sağlıyan ekonomik ve teknik gelişmeye yönelik olmadı. Başlangıçta eleştiri toplumsal veya sosyo - politik nitelikteydi. Örneğin, Marksizm üretim ilişkilerinin adaletsizliğini mahkûm etti, fakat ne üretim güçlerinin gelişmesini sağlıyan sermaye birikimine ne de bu gelişmeyi sağlıyan teknolojiye dokunmadı. Sermayenin büyümesi bir yandan üretimi miktar olarak artırdığı, diğer yandan da emek verimliliğini iyileştirdiği için makul bir amaç olarak görünüyordu.

Ancak yirmibeş yıldan bu yana Amerika'da ortaya çıkan bir düşünce akımı, teknik ve ekonomik gelişmenin olumsuz

yönlerinin altını çizerek, gerçekleştirilen gelişmenin toplumsal değerini sorgulayarak teknik - ekonomik evrimin yararlılığını tartışmalı hale getirmeye başlamıştır. Bu; eğitim sistemi, sağlık, ulaşım ..... gibi sistemin gelişmesini en fazla temsil eden ve bizim en ziyade iftihar ettiğimiz başarıları ve kurumları saran efsaneyi yok etmek üzere bu düşünceyi kullanan Ivan Illich (3) tarafından yapıldı. Henüz marjinal kalmakla birlikte bu düşünce akımı, ekolojist hareketle birlikte kayda değer bir şekilde yükselmiştir.

Bu gün ekolojistler ekonomik büyümenin, etkileri birbirleriyle bitişen ve bazen de ancak uzun dönemde, artık çok geç olduğunda algılanabilir nitelikte olan, çok sayıdaki dramatik tehlikelerini ifşa etmektedirler. Bitkisel ve hayvansal üretimin endüstrileşmesine bağlı olarak, en az yukarıdaki kadar endişe verici genetik fakirleşme; yeni türlerin aşırı dayanıksızlığı, yüksek verimin gerektirdiği tarımsal yöntemler yüzünden çoraklaşan toprakların artışı vb. Maddi refahımızı artırmak için her seferinde daha fazla ve daha ucuza üretmek isterken, özellikle gelecek nesillerin varoluş koşullarını tehlikeye atıyoruz. Ve bu boşuna olmaktadır, çünkü yaşam koşullarımız bir çok durumda çevremizle birlikte daha da kötüye gitmektedir.

Eleştiri bazen somut eyleme dönüşmektedir. Örneğin, bir çok hükûmetin teknik tercihlerini bu yönde oluşturmalarına rağmen, tehlikeleri ihmal edilemiyecek olan nükleer enerjiye başvurma konusunda ekolojistler halkı seferber etmeyi başardılar. Teknik seçimlerini nükleer enerji yönünde yapan hükûmetler bu tehlikeyi hafife almış görünüyorlar. Fakat bu küçük başarılar bizi yanıltmamalı; ilerde göreceğimiz gibi bu eleştirilerin mevcut durumu değiştirme olasılığı çok sınırlıdır. Ayrıca, değiştirilecek olan gerçek hangisidir?

(3) Ivan Illich : **La société sans école, Némésis médicale, Energiee et équité, La Convivalité, Le Chômage créateur, La Travail fantôme** (Editions du Sevil.)

İlerlemelerimizin ne oldukları, ya da ne olarak gözüktükleri, bize ne getirdikleri yahut da ne getirdiklerinin sanıldığı kadar her türden eleştirel bir çözümlemeye girişmek için bunlar yeterli olamayacaktır. Bunların gerçekleşmesi için bir araya getirilmesi gereken koşulların da hesaba katılmaları gerekir. Dünya ölçeğinde ortaya çıkan, özellikle de gelişmiş sanayi ülkelerinin, gerçekleşme koşullarını ellerinde tuttukları büyük kaynak ve sermaye transferlerini dikkate almak gerekir.

Liberal iktisatçıların önemsemediği bu sorun karşısında Marksistler de ikirciklidirler. Eğer bir çok durumda bu transfer mekanizmasını açıklamaya kalksalar ve önemini ortaya koysalar dahi vardıkları sonuçlar her zaman soru biçiminde kalmaktadır. (4). Çünkü uluslararası hiyerarşinin olgusal biçiminde gözledikleri haliyle, sonuçları ifşa etmeyi kendilerine yasaklamaktadırlar. Gerçekten liberaller ve marksistler şu noktada aynı düşüncededirler; kapitalizmin sanayileşmiş ülkelerde neden olduğu bilimsel ve teknolojik gelişme, sonuç olarak olumlu bir katkıdır. Her iki görüşün de istekli bir şekilde bildirdiğine göre bunlar insanlığın kazançlarıdır. Kapitalizmden kopmak isteyen çevreler bile en azından Fransa'da (Fransa gibi bir ülkede bu işi boş bir düşüncedir) kapitalizmin teknik ve ekonomik yapısını muhafaza konusunda anlaşıyorlar. Bu da kendilerine karşı acı eleştiriler yapılmasını engelliyor.

Sömürgeci dönem sona erdiğine göre sömürgeciliği erdemlice mahkum etmemize karşı hiç bir engel bulunmamaktadır. Ancak sömürgecilik sadece siyasi ve askeri bir girişim değildi. Her şeyden önce ülkelerin ilhakı sonucunu doğur-

---

(4) Bkz. Samir Amin; **Accumulation à L'échelle mondiale.** Editions Anthropos), aynı şekilde, Rudolph H. Strahm'un **Pourquoi sont-ils si pduvres?** adlı mükemmel vulger özeti. (La Baconniere ve La Déclaration de Berne ortak yayını).

muştu. Oysa bu durum sömürge imparatorlukların çökmesinden sonra da gayet güzel devam etti. Bugün de dün olduğu gibi sanayileşmiş kapitalist ülkeler, endüstriyel olarak değerlendirmek üzere Üçüncü Dünya'nın hammaddelerinin hemen hemen tamamını emmektedirler. Bitkisel ve hayvansal üretimin en büyük bölümünü onlar tüketmektedirler. Üretken faaliyetlerin en büyük bölümünü, (işlenmiş mallar üretimi ve tüm hizmetler) dolayısıyla da üretken işgücü'nü tekellerinde tutuyorlar. Zaten kapitalist ülkelerin firmaları uluslarüstü hale geldiler ve dünyanın tamamını faaliyet alanı olarak kullanıyorlar. Bu dışsal ekonomik potansiyele (Hammadde kaynağı ve pazar) sahip olmak artık silahlarla değil, fakat basit rekabet oyunları ve uluslararası ticaret sayesinde sağlanıyor. Sonuç hep aynı : Sanayileşmiş kapitalist ülkeler devletler hukukunun kendilerine tanıdığı toprakların çok daha fazlasını kullanıyorlar.

Bu temel dengesizlik, başlangıçta kaba kuvvetle oluşmuş, sonra ekonomik yasaların oyunuyla sürmüş, bizim teknik ilerlememizle ağırlaşmış, özellikle de nüfus alanında olmak üzere başka dengesizlikleri harekete geçirmiştir. Eğer, Üçüncü Dünya'daki hızlı nüfus artışı gelecek için kaygılandırıcı bir sorun ortaya çıkarıyorsa, Avrupa ve Japonya'nın aşırı nüfusu da ilk bakışta çözümsüz olan sonuçlar yaratıyor. Eğer Üçüncü Dünya kalkınıp, toprak altı ve toprak üstü kaynaklarını öncelikle kendi iç ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırsa, bu sorun çözümsüz hale gelebiilr. Eğer bunalım uluslararası ticarette bir kopmaya neden olursa —ki bu kaçınılmaz görünüyor— o zaman Avrupa ve Japonya'nın durumu ne olur?

Geçmişimizle sürdürdüğümüz öznel ilişki, bugünkü refahımızın oluştuğu tarihsel koşulları çok az dikkate aldığımızı açıklamaktadır. Yaptıklarından ötürü atalarımızı kınadığımız zaman bile, onların mirasını kabul ediyoruz. Sonuçta onların başlattığı eseri sürdürüyoruz. Endüstri sonrası toplu-

mu hatırlatan yazarlar, robotlar ve enformatik sayesinde yeni bir aşamaya gelecek olan sanayileşmiş kapitalist toplumların ulaşacakları bir aşamayı düşünmektedirler. Ne var ki M. Rockefeller Amerika Birleşik Devletlerini ne kadar temsil ediyorsa, bu toplum da kapitalist dünyayı aynı ölçüde temsil ediyor. Dünya ekonomileri birbirinin tamamlayıcısı olan, sanayileşmiş ve az - gelişmiş ülkelerden oluşan heterojen ve ayrılmaz bir bütün oluşturuyorlar. Birincilerin geleceği ikincilerin ne olacağından bağımsız değildir. Birincilerin bu günkü yörüngelerinde ilerlemeye devam ettiklerini kabul etsek, bunun ikincilerin ilerlemesi üzerindeki sonuçları ne olur?

Bu sorunun yanıtı hep aynıdır : Sanayileşmiş ülkeler Üçüncü Dünya'ya yardımı artırmalılarki onlar da kendileri gibi kalkınsınlar. Böyle bir önerinin iktisadi büyüme ile az - gelişmişlik arasındaki sebep sonuç ilişkisini görmekten özenle sakınan aydınların çoğunluğundan geliyor olması şaşırtıcı değildir. Marksistlerin yaptıkları da bundan farklı değildir. Eleştirel analiz yeteneğinin sınırlılığı bilimsel tarafsızlıkla öğünenler için bile geçerli olmaktadır. Burada gizli bir içgüdüsel ve itiraf edilmeyen bir korku yaratıyor. Sanayileşmiş ülkelerin genel çıkarlarını tehlikeye atma korkusudur bu. (Bu çıkarlar insanlığın «kazanımlarıyla» özdeşleştirilmiyor mu?) Bu çıkarlar aynı zamanda kişisel çıkarlarda olmuyor mu? Çözümlemeyi yapanın kendisi de tarihsel olarak hakim ve imtiyazlı batı toplumunun kendi yarattığı teknoloji ile kalkınan ve yakın br gelecekte sanayi sonrası olacağını umduğu batı toplumunda yaşamıyor mu?

Üçüncü Dünya'nın bu günkü ileri sanayileşmiş ülkeler gibi kalkınabileceği ya da kalkınması gerektiği düşüncesi, bütünüyle saçmadır. Üçüncü Dünya'ya yardım edilebilir ve etmek gerekir düşüncesi de öyle. Ne varki bu iki düşünce kamu oyunda iyice kökleşmiş durumdadır. Gerçekten de bu düşünceler batı toplumuna özgü ideolojinin bir parçası duru-

muna gelmiştir. Bu ideoloji batı toplumunun haklılaştırılmasına ve firmalarının meşrulaştırılmasında elzem olan bir çok zırva fikir ve temelsiz inanç taşımaktadır. Bütün bunlarda batı toplumunu temize çıkarmak ve girişimlerini meşrulaştırmak için zorunlu şeylerdir.

Eğer sanayileşmiş kapitalist ülkelerin gelişmesi kendilerinin harekete geçirdikleri ve artık kendi kendini besleyen hale gelmiş olan sosyo - ekonomik dengesizliğin ürünüyse, uluslararası konumlarından ötürü elde ettikleri avantajlar da buna bağlı olarak olağandışı ve haksızdır. Bu dengesizliğin sayısız kurbanlarının bununla mücadele etmeleri gerekmektedir. Onlar için bunu gerçekleştirmenin en kestirme yolu, rekabet alanından çıkıp ticareti reddetmektir. Kapitalist dünyada böyle bir kopmayı engellemek için, sanayileşmiş ülkeler, herkese açık bir kalkınma yolunda kendilerini «önde» ilan ettiler. Yarar sağladıkları dengesizliğin yukarıdan düzeltileceği yanılgısını sürdürmek zorundadırlar. Gerçekten de iyi niyetle buna çabalıyorlar (Veya hemen hemen). Zira uzun zamandır batılılar kendi toplumlarının gelişmeleriyle insanlığın tamamının gelişmesini bir veya aynı sayıyorlar. Oysa gelecek bölümde görüleceği gibi tüm toplumların gelişme koşullarını engellediler. İşte bu nedenle diğerlerini, kendi kalkınmalarının tedricen dünya ölçeğinde genelleşeceğine inandırmak zorunda olup, buna kendileri de inanabilirler (5).

Tuhaf olan o ki, kendi kalkınmaları üzerinde çok eleştirel bir değerlendirme yaptıkları zaman bile bu düşünceye inanıyorlar ve arzuluyorlar. Şüphesiz bazı ilerlemelerin yararlı olduğu (örneğin tıp alanında) düşüncesindeler ve ekonomiden tekniğin ayrılmayacağını da biliyorlar. (Tıpta da ilerleme giderek masraflı oluyor). Bu belki de gelişmenin önüne geçilmez bir adaletsizliğin ürünü olduğunu anlamalarından kaynaklanıyor —Bu adaletsizliğin telafi edildiğini gör-

(5) J.J.S. Schreiber, age.

mek istiyorlar—. Ama bu adaletsizliğin tercih tanımıyan karekterinin de bilincindeler. Gerçekten toplumsal boyutuyla kalkınma, ekonomik gelişmenin geçici sonucudur ki, hem teknolojik gelişmeden beslenmekte hem de onun finansmanı için gerekli kaynakları sağlamaktadır. Kalkınma ideal bir amaca ulaşmak isteyen toplumların, bilinçli yapılmış bir tercihine tekabül etmemektedir. Bu, gelişmenin sadece tesadüfi bir ürünüdür. Üstelik bu gelişmenin kendisine de mutlak olarak egemen olamıyor. Sistemimizin biraz daha adil (yahut ekolojiye daha saygılı vs.) olması için yapılan tüm reform projelerinin boşa gitmesi geleceğin her türlü denetimden kaçması buradan kaynaklanmaktadır.

Denetlenemeyen Bir Ekonomik - Teknik Evrim

Halk inancı «ilerlemeye karşı gelinmez» der. Buna bağlı olarak onu finanse edip, gerçekleştiren sermayeye ve devlete de karşı gelinemez. Sadece bu iki güç, araştırmayı finanse edip yönlendirebilir. Sadece ikisi muhtemel ilerlemelerden hangisinin seçilip uygulama alanına konulacağına karar verebilir. İlerleme hiç bir zaman yansız değildir. Kaçınılmaz olarak ekonomik iktidarın biriktirme isteğine siyasal iktidarın güç arzusuna karşılıklı olarak hizmet eder.

Bu zaten yeteri kadar kaygı vericidir. Çünkü bu iki iktidar yakın çıkarlara ya da ulusal çıkarlara ister istemez öncelik tanır. En kötüsü, gelişip serpilen bu teknik gelişmelerin ve buluşların sorumluluğunun bunlara yüklenemiyeceğidir. Bireyin ya da toplumun konumunu iyi ya da kötü yönde değiştiren buluşların ve teknik ilerlemelerin seçiminde söz konusu iktidarların seçim yapma serbestisi bulunmamaktadır. Kapitalist işletmeler rekabet halinde, devletler de yarış halinde olduklarına göre, her iki iktidarın kararları aynı mantığa uymak zorundadırlar.

Örneğin, herhangi bir firma geliştirdiği bir üretim tekniği sayesinde istihdam ettiği işçilerin verimliliğini artırırsa,

bütün öteki firmalar rekabetçi konumlarını muhafaza edebilmek için aynı tekniği benimsemek zorundadırlar. Bu yüzden bir ülkeye teknolojik ilerleme belli bir üstünlük sağladığı zaman, bu teknolojik gelişme siyasal ve sosyal planda olmasa bile, bütün ötekiler için izlenmesi gereken zorunlu modeldir. Sanki kendi üretim normlarını bütün diğer ülkelere, hiç değilse üretim aygıtlarını buna uydurabilecek ülkelere, kendi çalışma ve yaşama koşullarını, kendi yaşama tarzını *(way of life)*ını empoze etmiş olur. Bu bakımdan Fransa'nın ve Avrupa'nın bu meydan okumayı kabul etmeleri için J.J. Servan Schreiber'in «Amerika Meydan Okuyor»u yazması gerekmiyordu (6). İster işletmecilik, ister teknolojik seçimler konusunda olsun Avrupalılar Amerikan rekabeti karşısında ezilmemek için onu taklit etmek zorundaydılar.

Geçerken diyebiliriz ki, Avrupa'nın —kimsenin şikâyet etmediği— sosyo - kültürel olarak Amerikanlaşması kaçınılmaz bir olguydu. Dünyanın tek düze hale gelmesi, (sonuç olarak kültürel planda yoksullaşması); hemen bütün toplumların aynı şeyi üretiyor, aynı hammaddeleri kullanıyor, üretimi aynı teknik imkânlarla yapıyor olması, insanları benzer koşullarda çalışmaya götürmektedir. Aynı şeyleri tüketenlerin, aynı gelişmişlik düzeyinde benzer yaşama biçimine sahip olmaları da bu nedenlerden ötürü kaçınılmazdır.

Sözü edilen bu iki iktidar, içinde bulundukları rekabet ortamından aynı biçimde etkilenmektedirler. Bununla birlikte dayandığı ölçütlerin belirsizliğinden ötürü, devlet siyaseti rasyonel çerçevesini terkedebilir. Silahlanma yarışı bu durumu en iyi şekilde resmetmektedir. Çünkü, dramatik ve

(6) J.J. Servan - Schreiber; **Le défi americain** (Donoel ed.)

Eser bir çoklarının Avrupa ile Amerika arasındaki teknolojik gelişmişlik farkından endişelendiği bir zamanda yayınlandı. Yazar, ne kaygıları ne de sergileyiş bakımından ondan ayrılmıyor.

acayip bir şekilde yükselen yarış sarmalına tüm ülkeler katılmış durumdadır. Nitekim bu yarış, sonuçları bakımından saçma olduğu kadar mantıkidir de (özellikle Avrupa'da yarattığı durum bakımından anlamsızdır). Fakat, aynı şekilde bir firma rakiplerini saf dışı bırakmak için olmasa bile en azından onlara karşı galip gelmek ve onlar tarafından saf dışı bırakılmamak için, elinden gelen her şeyi yapmaktan nasıl vazgeçemezse, her ulusa savunmasını güvence altına almak için bu cinsten bir yarışmaya kendini zorunlu hissetmektedir. Bir ilk adımı atmak pahasına (örneğin düşük güçte nükleer silahlar) harcanan kaynaklar takip edilen amaçların aksi sonuçlar doğurmaktadır.

Eğer çıkarlar söz konusu olmasaydı (askerin çok özel zihniyeti) bir çok ülke bu yarışa katılmayı reddedebilirdi. Buna karşılık hiçbir sanayileşmiş ülke artık sonuçları silahlanma yarışı kadar yıkıcı da olsa ekonomik ve teknik rekabetten vazgeçemez.

Son birkaç on yılda uluslararası ticaretteki şaşırtıcı gelişme ulusal üretim aygıtlarında yeni biçimlenmelere neden oldu. Bu da geri dönüşü olmayan yeni bir toplumsal biçimlenme ortaya çıkardı. Özellikle kapitalist ekonomilerin birbirlerine olan bağımlılıklarını daha bir belirgin hale getirdi. Ekonomik planda sanayileşmiş ülkelerin en ufak bir özerkliği söz konusu değildir. Paradoksal olarak, bir ülkenin teknik ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ne kadar yüksekse dışa bağımlılığı da o oranda büyüktür. Sadece üretmek için sürekli ithal etmek (hammaddelerde olduğu gibi) ve üretiminin her seferinde daha büyük kısmını ihraç etmek (modern teknoloji gerektiren yatırımların amortismanı için) değil, fakat aynı zamanda gelişmişlik düzeyi de büyük ölçüde dışardaki faaliyetlerine ve dışardaki yatırımlarına bağımlıdır. Dolayısıyla kendini uluslararası rekabete karşı etkin ve sürekli bir biçimde koruyabilmesi olanaksızdır. Kapitalist bir ülke ne

kadar güçlü ve zengin olursa olsun hiç bir zaman göreceli az-gelişmişlik tehlikesine karşı korunmuş değildir. Firmalarının rekabet şanslarını yitirmeleriyle ortaya çıkan yoksullaşma, üretimini ikâme eden ülkenin lehine işler. Uygulamaya koyduğu ya da her ne surette olursa olsun yararlandığı gelişmeler, her zaman kendi sınırları dışında gelişen bir teknik ilerleme tarafından tehlikeye atılabilir. Böylece sahip olduğu hiç bir şey nihai olarak kazanılmış değildir. Bu nedenle eldekini koruyabilmek için daha fazlasını edinmek zorunluluğu vardır. İleri ülke olarak kalması ancak sürekli kendini dönüştürmesi halinde mümkündür. Ekolojistler bu ileriye doğru kaçışı boş yere eleştiriyorlar. Ekonominin çökmesini göze almadan hiç bir sanayileşmiş ülke rekabet ortamının empoze ettiği, sistemin dinamiğinin neden olduğu bu yarışın dışında kalamaz.

Rekabet düşüncesinin sürekli olarak yüceltildiği toplumumuzda yarış her türlü ilerlemenin kaynağı olarak sunuluyor. Gerçekten de rekabet buluşları kamçılıyor. (Birinin mutlaka diğeri karşısında üstünlük sağlamasını gerektirmeyen başka bir çabayla da aynı sonuca varmak olasıdır.) Ne ki rekabet dünya ekonomik sisteminin dinamiğinin temelinde var. Bu öylesine rekabetci bir dinamiktir ki, özü itibariyle kontrol edilemez niteliktedir. Aynı şekilde, neden olduğu ekonomik ve teknik evrimde öyledir.

Sonucu her gün değerlendirmek mümkündür : toplum kendi üretim tarzındaki evrime uyum sağlamak zorundadır, öyle bir evrim ki kendi rekabetçiliği ve uyum sağlama çabalarıyla teşvik edilmektedir. Rekabete uyum sağlama çabalarıyla da bu süreci hızlandırıyoruz. Ne var ki rekabet, ekonomiyi ve tekniği sosyal ve politik projelere uyumlu hale getiremez. Bir tersyüz olmuşluk söz konusudur ve bundan sonra ekonomi teknik boyutuyla politikaya, toplumsal ve kültürel, her şeye hükmediyor.

Denetlenemez ve denetlenemeyen teknik ve ekonomik evrimin bir yıkıma neden olması için tüm olasılıklar mevcuttur. Bunlardan birincisi ekolojik niteliktedir. (Yeryüzündeki hayatın bağımlı olduğu incecik bir zar olan yaşam yuvarlağı (biyosfer) için endüstriyel sistemin kalıntılarına tahammül etmek, artıklarını özümlemek ve kendini yeniden üretmek olanaksızlığı) Bu durumda bir çoklarının, bu arada Roma Klubü başkanı Aurelio Peccei'nin çağrılarını ve uyarlarını anlamak kolaylaşıyor. Fakat çağrılar kime yönelik? Kim, hangi soyut «*homo sapiens*»in sağduyusuna hitabediyor? Ne gerçek kişilerin, ne de onların oluşturduğu toplumların davranma olasılığı yoktur. İktidar da bundan bir kaç on yıl öncesinin iktidarı değildir. Eğer devlet (devletler) ve sermaye (şirketler) dünya ekonomik sistemine can veriyorlarsa ne biri ne de öteki bu gidişi tersine çevirebilecek durumda değillerdir. Onlar da harekete geçmiş çarklar gibi, —biri diğerini sürükleyerek— öyle bir makinaya benzemektedirler ki, bunu ne kimse yönlendirebiliyor ne de kontrol altına alabiliyor.

Görüldüğü gibi, batı toplumunda başlangıçta var olan ekonomik güçle siyasi gücün ayrışması tehlikeli sonuçlar doğuracak niteliktedir. Dünya sisteminde hakimiyet ilişkileri sürekli çoğalmaktadır. Birbirlerine sıkı sıkıya bağlı tüm ulusların varoluş koşullarını belirliyen teknik - ekonomik gelişmeyi yönlendirecek ya da durduracak bir iktidarın herhangi bir seviyede ortaya çıkmasına olanak verildiği gürülmemektedir.

Bir Uygarlığın Can Çekişmesi

Zaten, sorun bu gidişi durdurmakta değildir. Tam tersine onu hızlandırmaya çalışmalıyız. Çünkü bu aynı zamanda sosyal ve politik bir zorunluluğa da tekabül ediyor. İçinde yaşadığımız, bizimki gibi eşitlikçi olmayan ve rekabetçi bir toplumda (rekabet ona «demokratik» ve «liberal» bir görünüm veriyor) herkes ancak kendi durumunun iyileşeceği umuduyla

buna razı olmaktadır. Demek ki herkesin geçim koşullarının iyileşmesi için olmasa bile, en azından bunun, bu değişiklikler sayesinde böyle olduğunun hayalini yaratabilmek için (bu değişiklik zaten nesnelerin basit bir biçim değişikliğiyle de sağlanabilir) üretimin artması gerekmektedir. Özellikle toplumsal mücadeleler bir ekonomik büyümeyi zorunlu kılmaktadırlar. Zaten sosyal mücadeleler geçmişte ücret artışları yoluyla pazar sağlayıcı bir gelişmeyi teşvik te etmişlerdi. Ne var ki on yıldan beri üretim artmıyor.

Teknolojik gelişme devam ederken büyümenin durması, işsizliğin yükselmesine neden olmaktadır. Teknolojik gelişme hızlanıyor, çünkü, genişlemeyen bir dünya pazarında rekabet sertleşiyor. Yükselen işsizlik dalgasına set çekebilmek için, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin hükümetleri, özellikle de Fransız Hükümeti, ekonomik faaliyetlerin yeniden canlanmasına bel bağlamış durumdalar. (Her ne kadar büyümeyle tam istihdam arasındaki ilişkiler sanıldığı kadar basit değilse de). Üretimlerini insanlığın üçte ikisini oluşturan yoksul azgelişmiş ülkelerin olağanüstü potansiyel pazarına açmanın yollarını arıyorlar. Ne var ki bu azgelişmiş ülke yöneticileri sahip oldukları milyonlarca işsizin aynı türden sorunlar yarattığının farkında değillerdir.

Yönetimler bir çözüm arıyorlar ama bulamıyorlar. Uluslararası konferanslar birbirini izliyor. Ne bir karar alınabiliyor, ne de yeni bir görüş ortaya atılıyor. Laf, sadece laf üretiliyor. Bu arada 1974'ten beri «Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen»den söz ediliyor. Sosyal - politik nitelikte dönüşümler olmadan ekonomik düzen nasıl olabilir?

Dünyanın sosyo - politik örgütlenişi, ortaya çıkardığı değer sistemleri, kamçıladığı bireysel ve ulusal davranışlar ilkel olarak nitelenebilir. Fakat bu durumu değiştirecek ne bir siyasal şema, ne bir sosyal güç, kısaca herhangi bir olasılık söz konusu değildir. Olsa olsa bu günkü hakimiyet ilişkilerin-

den yararlananları zayıf düşürecek bir ekonomik gelişme, «aşağıdan yukarı doğru bir dengeleme», dönüşüme uygun bir ortam yaratabilir.

Yazılan ve söylenenlerle bakılırsa, kapitalist dünyanın, —ona paralel veya uzantısı olarak, sosyalist ülkelerin— er geç atlatılacak bir ekonomik krizden geçtiklerine inanılabilir. Siyasal iktidarlar böyle bir umudu canlı tutmaya çalışıyorlar. Ya bu görüşü paylaştıkları için, ya da gerçeği itiraf edemedikleri için. Yönetici olarak kendi işlevlerini tehlikeye atmadan böylesine bir itirafta bulunmaları olanaksızdır. Ulusların geleceğinden sorumlu olanlar; büyümenin durması, işsizliğin yükselmesi, enflasyon... gibi çözümü olmayan sorunlar karşısındadırlar. Bu olgu farklı ülkelerde değişik ağırlıkta ortaya çıktığı için, hükümetler durumları kendilerininkinden daha kötü olanları göstererek, bu durumla her zaman mücadele edebileceklerini öne sürebilirler. (Ötekiler de durumun daha kötü oluşuna bakıp kendi durumlarına sevinebilirler). Nereden kaynaklanırsa kaynaklansın siyasal söylem iyimserdir: Bunalım bir gün mutlaka atlatılacak. Bunalım kavramının yanıltıcı olduğu nokta işte burasıdır. Geçici bir durumu, arizi bir düzensizliği ya da sermaye birikimi rejiminde bir değişiklik düşüncesini çağrıştırmaktadır. Oysa karşılaştığımız sosyo - ekonomik zorluklar ancak artarak devam edebilir. Sözcüğün gerçek anlamında bir bunalım değil; Üçüncü Dünyanın ve sanayileşmiş ülkelerin tamamını ilgilendiren bir çözülme süreci söz konusudur.

Bu süreç salt politikanın teskin edici söylevleriyle değil, aynı şekilde bazı ekonomik teorilerle de çelişir haldedir ki, bu teorilerin zaaflarını ortaya koymak gerekmektedir. Fakat bu yaklaşım, batılıların bir kaç yüzyıldan beri dünya tarihine verdikleri anlam olan ve bizim «tarihin yönü» dediğimiz varsayıma tamı tamına ters düşüyor.

Oldukça uzun sayılabilecek bir dönemin sonunda (fakat insanlık tarihinde sadece dört beş yüz yıl) dünya tehlikeli bir

safhaya girmiştir. Söz konusu dönemde bu günün sanayileşmiş ülkeleri dünya ölçeğindeki üstünlük sağladılar. Bu üstünlüğü sosyo -ekonomik ve politik sistemin eski örgütünün bozulması sağlamıştır.

Ancak sık sık ilan edilmiş olmasına rağmen kapitalizmin sona ermesi de söz konusu değildir. Daha genel olarak söylenirse, istendiği kadar «sosyalleştirilsin» kendini mahkûm eden günahlarından arınamıyacak olan bir üretim ve değişim tarzıdır. Başka bir anlatımla, yaşadığımız ve azgelişmiş ülkelerin yaşamaya çabaladıkları biçimiyle kalkınma, belirli koşullarda özünden hiç bir şey kaybetmeksizin hem kapitalist, hem de sosyalist olabilir.

Ekonomik, teknik, sosyal, politik ve kültürel, dinamik faktörlerin bir bütünü olan ve iç uyumunu bunların karşılıklı etkileşiminden alan kalkınmanın nihai amacı, bizim sandığımız gibi insan evriminin bizatihi amacı değildir. Zaman ve mekân bakımından sınırlı olan, genellikle mahkûm edilebilir araçlara başvuran ve sınırlı bir amaç işleyen bu gelişme, insanlığın küçük bir azınlığının serüveniydi. Fakat bunun dışında Avrupa'nın başlangıç odağını oluşturduğu bir uygarlığın çok özel ürünü olarak belirmiştir. Zaten bu uygarlığın dünyaya yayılmasının aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu gelişme yarattığı iki sosyo - politik örgütlenmeyle (kapitalizm ve sosyalizm) birlikte sadece bu uygarlığın sonunu hazırlıyor olabilir.

Önemli bilimsel ve teknolojik gelişmelerin insanlığın tamamına değilse de, onu gerçekleştiren ülkelere büyük ufuklar açtığı bir ortamda böyle bir perspektif şaşırtıcı gelebilir. Ne var ki bu ilerlemeler ekonomik ve mali güç gerektirmektedir. Eğer bu güç çökerse, gerçekleşme olasılığı da ortadan kalkar. Bunların pratik uygulamaları da, sosyo - ekonomik durumu ulusal ve uluslararası planda kesinlikle daha da ağırlaştıracaktır. Neden öyle olmak zorunda olduğunu gö-

receğiz. Şüphe yok ki bazı teknolojilerin terkedilmesi ve bir kısım araştırmaların durdurulması ne teknolojide bir gerileme ne de «uygarlığın taşıyıcısı» olduklarını iddia eden ulusal ve uluslararası seçkinlerin durumunda bir zayıflama, ne de insanlığın tamamı için bir gerileme anlamına gelir. Gerçeği kavrama yetisi ve onu değiştirmeye yarayan teknikler kaybolmadıkça (kaybolması için bir neden de yok) dünyanın farklı bir düzene girmesiyle teknoloji bugünkünden farklı amaçlar için kullanılabilir. Nitekim uygarlığımız teknikçi olduğu, ya da teknik boyutun ağır basması yüzünden mahkûm olmuş değil. Kötü bir siyasal ve ulusal ortamda geliştiği için ki, bu ekonomik ve teknik gelişmeyi teşvik etmiş, (hızlı ve büyük bir kapitailst birikime neden olarak), aynı zamanda da bu ikili gelişmeyi kökten soysuzlaştırmıştır.

Artık sosyalist kampın da, kendisine çok bağımlı hale geldiği kapitalist dünya, bir sürü çıkmazın içine dalmış durumdadır. Ekonomik olarak heterojen ulus - devletlerden oluşan kapitalizmin çöküşü. İkisi de oldukça ilerlemiş durumda olan ekonomik çözülme ve sosyal çözülmeyle sonuçlanacaktır. Nükleer felâket ve çaresiz görünen ekolojik felâketin önlendiği kabul edilse bile, nasıl bir sonuç ortaya çıkabilir? Asıl sorunda buradadır.

Herhalde söz konusu olabilecek en kuvvetli varsayım, genelleşmiş toplumsal kaostur. Ne var ki kaos sonsuza kadar devam edemez. Toplumlar er geç yeni temeller üzerinde yeniden biçimleneceklerdir. Üstelik bir alternatif olasılığıda vardır. Bugünkü sistem içindeki örgütlü güçlerin (parti - sendika) sistemi dönüştürme umudu olmadığına göre, ulus - devletlerin dağılması kaçınılmazdır. Bu dağılma sonucunda ekonomik ve teknik gelişmenin marjinalleştirdiği (sistemin dışına attığı) toplum kesimleri —ki zaten bu kesim bugün dünya nüfusunun en büyük bölümünü oluşturuyor ve sürekli olarak da büyüyor— bir çözüm için örgütlenebilirler. Bu kitapta

bu olasılık üzerinde durulacaktır. Bu ilk bakışta ütopik görünebilir. Öyledir de zaten. Her şeye karşın ortaya çıkan bazı ortak tepkiler bu yönde umutlu olmayı gerektiriyor. Ona da çok sıkı tutunmalı çünkü ufukta görünen tek çözüm olasılığı oradadır.

Nihayet, ilerki bölümlerde olası bir alternatifle ilgili bazı öneri ve düşünceler ileri sürülecekse de bunlar yine de tırnak içinde kalacaklardır. Onun geçici bir tanımlanması ancak kollektif bir çabanın ürünü olabilir. Üstelik böyle bir alternatif, kollektif olarak ve uluslararası düzeyde oluşturulmak durumundadır. Nitekim hiç bir toplum yapacağı seçimlerin diğerlerinin yaşam koşulları üzerinde yaratacağı sonuçları dikkate almadan sorunlarını çözülebileceğini iddia edemez. İnsanlığın bir geleceği olduğunu kabul ediyorsak, ulus - devletler için bir gelecek söz konusu değildir.

II — KALKINMANIN İDEOLOJİK TEMELLERİ

Gelişmişlik ve azgelişmişlik kavramlarının ekonomik literatüre ve günlük konuşma diline girişi çok yenidir. Bu oluşum İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge halkların bir çoğunun dünya sahnesine çıkıp, salt biçimsel bir siyasal bağımsızlık kazandıkları döneme rastlar.

O zamana kadar dünyanın siyasal olarak egemenlik altında bulunan bölgelerine bırakılmış olan sınırlı ekonomik faaliyetler ki, bunlar salt metropollerin ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlıyordu (sanayi çoğu zaman bu bölgelerde bütünüyle yasaklanmıştı) ve ne kamuoyunu, ne de iktisatçıyı ilgilendirmiyordu. Bu fiili bir durumdu. Ne kaynağı araştırılıyor, ne de çare düşünülüyordu. Yerli halkların yoksulluğuna gelince, bu durum onların kültürel düzeylerinin sonucuydu (1). Bu insanlar halâ vahşi değiller miydi? Gerçekten de o dönemde dünya, uygar uluslarla, az - çok geri ülkelerden oluşuyordu.

Evrensel olma iddiasındaki bir uygarlığın taşıyıcısı oldukları inancıyla (bu inanç, hristiyanlığın mesihe olan inancıyla da sürekli beslenmiştir). Avrupalılar dünyayı fethe çıktılar, soykırımlara ve korkunç yıkımlara giriştiler (2). Kendilerininkinden daha eski, bazen daha gelişmiş uygarlıkları yok ettiler ve nihayet yenik düşmüş bu halkları hakimiyetle-

(1) Özellikle bkz: Eduardo Galeano'nun; **Latin Amerika'nın kesik damarları** (Plon éd.)

(2) A.g.e.

ri altına aldılar. Hoyrat egemenliklerini de, uygarlığın nimetlerini onlara götürmek gerekçesiyle (ve ebedî selâmet) haklı göstermeye çalıştılar.

Şüphesiz, daha önemsiz düzeyde olsa da bir çok toplum yüzyıllar boyunca benzer şekilde davranmışlardır. İnsan toplulukları arasındaki ilişkiler her zaman az - çok çatışmalı olmuştur. Katliam ve yıkımlar tarihi belirlemişlerdir. Hemen her zaman hukuku tesis eden, güç olmuştur. Fakat Batılılar bugün bile geçerliliğini koruyan bir meşrulaştırmaya başvurdular. (Böylece kalkınmayı, yani bugün uluslararası planda elde etmiş oldukları konumu meşrulaştırmış oluyorlardı). Bu meşrulaştırmanın kaynağı kendilerine özgü bir ideolojide saklıdır, öyle bir batı ideolojisi ki kapitalizmi de sosyalizmi de kapsıyor (3).

İnsan - Merkezcilik ve Ekoloji,
Irk - Merkezcilik ve Hiyerarşi

Avrupalının insan - merkezci olduğunu herkes bilir. Dinleri de bunun böyle olduğunu yeterince kanıtlar. İnsan evrenin tek ereği olarak gösterilir. Diğer türlerden farklı olarak, beyinsel kapasitesinin daha gelişmiş olması nedeniyle onlardan daha fazla evrilmiş gözükmektedir. Bu olgudan ötürü de onlardan üstün olmalıdır. Kendini canlılar hiyerarşisinde en üst yere oturtur. Öte yandan, yaşayıp gelişmek için yararlandığı doğal çevreyi salt bu işleve indirgediğine göre, evrene kendi amaçları doğrultusunda egemen olma eğilimine de sahiptir. Descartes'in ta o zamanlar söylediği gibi, bilginin çok belirgin ve işlevsel bir amacı olmalıydı ve insan, aklı sayesinde evrenin efendisi olacaktı. Bu insan - merkezcilik Prometheusvari bir ilerleme anlayışıyla birleşince, batının doğaya ve öteki türlere karşı temel saygısızlığını açıklar ki, bu saygısızlık karşısında bugün ekolojistler başkaldırıyorlar.

(3) E. Galeano, age.

Tartışmasız bir sürü zorlama ve haya unsuru ortadan kaldırıldığı ölçüde, bu saygısız tavır batının tarihsel başarılarına katkıda bulunmuştur. Nihayet, iktisat bilimi tarafından, özellikle de Neo - Liberal Okul tarafından kuramlaştırılmıştır. Bu okul meta ekonomisi kategorisine dahil olmayan, çoğu zaman da nicel olarak belirlenmesi zor olan her şeyi inceleme alanının dışında bıraktı ve insanı, salt ekonomik boyutuna indirgedi (4). İktisatçıya inanılırsa insanlar, üretim artışını sağlamak için dünyayı sonsuz bir şekilde dönüştürebilirler. Evren ergeç dolarla ölçülebilir nitelikte aktif bir potansiyelden başka bir şey değil.

Bununla birlikte, batılı sadece canlılar arasında bilimsel varsayılan bir hiyerarşi yerleştirmekle kalmadı. İnsanlık için de aynı olduğu varsayılan hiyerarşiyi oluşturdu. İnsanlık çok farklı toplumlardan oluştuğu için, batılı bu farklılıklarda eşitsizlikler gördü. Bu eşitsizlikler de insanı tarih öncesinden çağdaş insana götüren yolda toplumların az ya da çok yol almış oldukları, bu itibarla da [insanlığın], az ya da çok evrimleşmiş olduğu görüşüne dayanmaktadır. Evrimleşmişliğin ölçütü de toplumun bilgi düzeyi (sadece «bilimsel» bilgiye indirgenmiş) ve tekniğe egemen olma durumlarıdır. Belki bu bilimsel ve teknik ilerleme ölçütünün kendisi de bilimsel değil, fakat bir değeri var: Batı toplumunun *üstünlüğünü* haklı gösteriyor.

Farklılıkların yorumlanışı, insanlığın evriminin tek bir çizgi izlediği gibi bir ön kabule dayanıyor. Bu da fiilen insanın izlediği tek yönlü çizgidir. Sonuç olarak bütün toplumlar batı toplumu gibi evrimleşeceklerdir, çünkü onlar da bir gün Batının ulaştığı uygarlık seviyesine ulaşmaya eğilimlidirler. Böylece Batı toplumunun geri oldukları kabul edilen toplumlar üzerinde kurduğu egemenliği uygarlaştırıcı bir eser ola-

(4) Bu konuda, René Passet'nin eleştirel çalışmasına bknz. **L'économique et le vivant,** (Payot éd).

rak göstermek mümkün olabilmektedir. Söz konusu olan; insanlığı Batının nihayetinde yer aldığı yolun tek ve gerekli doğrultusunda itmek veya sürüklemektir.

Söylemeye gerek yoktur ki; toplumların evrimiyle ilgili bu ırk - merkezci anlayış batılının egemenlik kurma girişimlerini haklı göstermeyi başardıysa da «vahşilere» karşı yürüttüğü politikaya asla esin kaynağı olamadı. Bu sonuncular en iyi olasılıkla köle muamelesi gördüler. Fakat onların yazgısı da meşru gösterilebilirdi. Nitekim insanlar arasında da bir hiyerarşi olduğu ileri sürülmekteydi.

İnsan, mutlak olarak özgün yegâne varlık olduğuna göre, bütün insanlar zorunlu olarak farklıdırlar. Bir kez daha batılı onların bu farklılıklarını da hiyerarşiyi haklı çıkaran bir eşitsizlik olarak görmektedir. Hiyerarşiyi haklı gösteren fizik güç olamaz; her ne kadar hakimiyet ilişkilerinin çoğunluğu ekseri fizik güce dayanıyor olsa da (ki bunlarda başka gerekçelerle haklı çıkarılıyor). İnsana diğer türler üzerinde üstünlük sağlıyan kıstas bu alanda da kullanılmıştır : çok dar ve az bilimsel bir anlamda anlaşılan beyinsel kapasite. Böylece zihinsel emek kol emeğine nazaran daha üstün olarak sunulabilecektir.

Mantıksal gibi görünen bu akıl yürütme bütünüyle keyfi ve zımni bir değer yargısını içermektedir. Gerçekte, kişisel farklılıklar var oldukları biçimleriyle sosyal olarak kullanıldıkları için eşitsizlik olarak kabul ediliyorlar. Birey az ya da çok akıllı (yetenekli veya beceriklik) sayılıyor. Fakat zaten hiyerarşik olan bir toplumda kişisel farklılıklar hakimiyet ilişkilerini üretip yaşatmada kullanılıyor. Her sosyal gurup içinde (örneğin aile içinde), sosyal guruplar arasında, sosyal sınıflar arasındaki hiyerarşi hakimiyet ilişkilerini yaşatmaya yarıyor. Varolan sosyal hiyerarşi sonuçta kişiler arasındaki hiyerarşiyi belirliyor. Nihayet kişisel farklılıklar sadece genetik nedene dayanmadığına, kişinin yetiştiği sosyal çevre-

den de kaynaklandığına göre, mevcut sosyal hiyerarşi sayesinde kendi kendini yeniden üretip yaşatıyor. Yaşadığı sosyo - kültürel (ve maddi) ortamda bir işçi çocuğunun entellektüel değil de kol emekçisi olma olasılığı daha fazladır.

Farklılıkların böyle yorumlanması bugün bir sürü egemenlik iilşkisini haklı gösteriyor. Bu nedenle, bu farklılıklar politik düşüncenin temelinde olmalıdır. Nitekim, ancak değişik bir yorumdan kalkılarak farklı bir sosyal ve uluslararası örgütlenme kavranabilir. Batı toplumunun empoze ettiği politik çerçevede vahşilerin neden okuma yazma bilmediği ve mesleki yetişkinlik gerektirmeyen, uygar insanın ihtiyaçlarından yoksun, en ağır işlere koşuldukları böylece ortaya çıkmaktadır.

Kalkınma : Salt Batıya Özgü Bir Olgu

Yirmi yıl kadar bir zamandan beri, söz konusu vahşiler Devletler Hukuku karşısında bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. O zamana kadar vesayet altında tutulan bölgelerdeki aşırı yoksulluk aniden büyük bir kaygı konusu oldu. Doğrusu kaygı verici olan oralardaki halkların yoksulluğu değildi (zengin ülkelerde az mı yoksul vardı?). Esas kaygı verici olan düzenden sorumlu iktidarların durumuydu. Sömürgeci ülkeler tarafından ulus - devlet modeline göre kurulan veya kurulmaları teşvik edilen bu devletlere batının kurumları uygun düşmüyordu. Bu yüzden oluşturulan yeni iktidarlar pek dayanıksız görünüyorlardı. Böylece kalkınma ve azgelişmişlik kavramları ortaya çıktı. Daha sonra Üçüncü Dünya olarak adlandırılacak olan bu bölgelere yardım yapacak kurumlar doğdu (BİRD, Dünya Bankasına dönüştü).

Bugün bu ülkelerin ekonomik ve teknik planda geri oldukları, bu geriliğin de sosyal ve kültürel bir geriliğe neden olduğu kabul edilir. Aradaki farkı kapatmak için, bugünkü sanayileşmiş ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşıncaya kadar

(onlar da yerlerinde durmuyorlar) ekonomik ve teknik planda ilerlemeleri gerekiyor. Gelişmiş ülkeler yeni bir misyon keşfetmiş durumdalar : «kalkınma yolunda» ilerlemeleri için azgelişmiş olanlara yardım etmek (!). Bugün resmi terminolojinin de üzerinde yerini aldığı bu yol, bir kaç yüzyıldan beri insanlığın geri kalan kısmına batılının gösterdiği yoldan başka bir şey değildir.

Böylece batı toplumu tüm toplumların geleceğini temsil etmeye devam ediyor. Uygarlaştırıcı misyonu şimdilerde yardım misyonuna dönüştü. Dünün vahşileri bugünün azgelişmişleri olduklarına göre, dün onları uygarlaştıranlar bugün kalkındırıyorlar (5). Irk - merkezci düşünce hep aynı. Tek fark, bu sefer ağırlığın insanlığın teknik ve ekonomik gelişmesine kaydırılmış olması. Böyle olması için de bir sürü neden var :

1) Eğer kalkınmışlık modeli sanayileşmiş ülkelerinki ise, kendi kalkınmalarını dünyaya aktaracaklardır. Oyunun kurallarını kendileri tayin edecekler, ticaret kendi çizdikleri sınırlar içinde kendi çıkarlarına uygun olarak devam edecektir. Örneğin : teçhizat ihraç edecekler, karşılığında ürettikleri teçhizatta kullandıkları hammaddeleri satın alacaklardır.

2) Bu ticaret Üçüncü Dünyayı, rekabetin en ileri durumdakilerin lehine işlediği dünya ekonomisinin genel çerçevesi içinde tutmaya olanak verecektir. Artık ekonomik egemenlik siyasal ve askeri egemenliğin yerini rahatlıkla alabilir. (Fransızlar bunu anlamada hayli geciktiler). Bu koşullarda tek tehlike Üçüncü Dünyanın dünya ekonomisinden kopmak istemesi olabilir. Fakat onlara empoze edilen iktidar ya-

(5) Sezarın hakkını Sezar'a verelim: bu cümle nerdeyse kelime kelime, Christian Harzo'nun Le Monde Diplomatique'te yayınlanan **«Peuples sans passé et nouvel ordre culturel** başlıklı mükemmel makalesinden alınmıştır.

pısıyla bu tehlike büyük ölçüde azalmıştır. Siyasal iktidarı ellerinde tutanların «kalkınma düzeyi» tutkusu, her türlü kendi kendine yeterli olma girişimini dışlıyor. Üçüncü Dünyanın yönetici seçkinlerini ideolojik olarak şartlandırmanın yararı da buradadır. Bu yöneticiler için kalkınma kapitalist veya sosyalist de olsa referans hep dışarıdaki modeldir.

3) Bu dış - model özellik değiştirmiştir. Artık uygarlık, bir yaşama tarzında, sosyal uzlaşmalarda, Fransız parfümü ya da İngiliz kumaşı kullanmada ifadesini bulmamaktadır. Bu uygarlık artık bütünüyle teknikçidir. Modelin prestiji, teknik alanda gerçekleştirdikleriyle ölçülüyor. Eğer Üçüncü Dünya bazı gerçekleştirmelerden yararlanmak isterse, bunu ancak modelin kendinden bekleyebilir.

4) Kapitalizm de sosyalizm de, sosyal ilerlemenin ancak bir toplumun zenginliğinin artmasından kaynaklanacağı düşüncesini canlı tutuyorlar. Bu düzmece bir görüştür. Böyle bir görüş ancak bireylerin tamamen sosyalleştiği ve doğumdan ölüme kendilerini yöneten iktidarın sorumluluğunda olduğu gelişmiş kapitalist veya sosyalist devlette geçerli olabilir. Batı toplumunda birey, bazen bu duruma istemeye istemeye düşer. Bağımsız çalışan kişi bu statüsünü kaybedip, sermayenin ücretlisi durumuna geldiğinde olduğu gibi. Bazen bunu bir hak olarak da taleb eder. Örneğin; eskiden sadece egemen sınıfın yararlandığı hizmetlerden (eğitim, sağlık vb.) ya da aile yapısı ve sosyal ortamın değiştiği durumda sahip olmadığı bir sosyal güvenlik talebinde bulunmak gibi. Devletin benzer hizmetleri üstlenmesi toplumda istek uyandıran ve onun özlemlerini dile getiren tüm siyasal ve sendikal örgütler tarafından bir ilerleme olarak gösterilmiştir. Gerçekten bunda bir ilerleme de görülebilir. Çünkü sermayenin verdiği iş ve devletin sağladığı bazı hizmetler olmadan bireyin yaşamını sürdürmesi zordur. Fakat bireyin kendi yapabileceği şeyleri devletten beklemediği farklı bir eko-

nomik sosyal ve politik düzende, böyle bir şey rahatlıkla tasarlanabilir. Ivan Illich'in ileri sürdüğü görüşlerin yararı da bireysel özerklikle ilgili bir düşünce odağı yaratmaktadır.

5) Nihayet, Üçüncü Dünya Ülkelerinin benzer sonuçlara varmak için aynı teknik vasıtaları kullanarak sanayileşmiş ülkeler gibi kalkınabilecekleri ve kalkınmaları gerektiği düşüncesi üniversitede okutulduğu haliyle ekonomi bilimi tarafından da sürdürülüyor. Bu bilim, sözümona Üçüncü Dünyayı çıkmaz bir yolda ilerlemeye teşvik ederek batılıyı ırk - merkezcilikte rahatlatıyor. Bu nedenden ötürü harekete geçirdiği tüm inançlar —ve tüm çelişik teoriler— apaçık bir şekilde batı ideolojisinin bir parçası olduğunu ortaya koyuyor.

Sonuç olarak kalkınma, fetihlerde ve sömürgecilikte geçerli olan düşünceden esinlenen bir projedir. Aynı çıkarlara hizmet etmekte ve sömürgecilik dönemindekine benzer sonuçlar doğurmaktadır. Bu akıl almaz bir yutturmacadır (Christian Harzo'nun sömürgecinin uygarlaştırıcı misyonu için kullandığı bir kavramı kullanmak gerekirse) ve aldatanları da aldatmak gibi bir özelliğe sahiptir.

Marksizmin de bilimsellik etiketi yapıştırdığı insanlığın evrimiyle ilgili iyimser ve ırk - merkezci yaklaşımımız, insanlığın ulaşması değilse bile, takip etmesi gereken bir amacı olduğu, bunun da tüm diğer gelişmelerin kaynağı olan ekonomik gelişme olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Ne var ki kalkınma kavramının kendisi de düzmece, ya da tarihsel olarak yanlışlanmış bir kavramdır. Bize en ilkel görünenler de dahil toplumların tümü gelişmiştir. Hepsi de türün evriminin ürünüdür. Az veya çok yavaş bir evrim zorunlu olarak aynı doğrultuyu izleyemezdi. Aynı politik, sosyal, ekonomik, teknik ve kültürel sonuçlara da ulaşamazdı. Fakat bu durum, kalkınma - gelişme olmadığı anlamına gel-

mez. Onu anlamak için ekseri göz ardı edilen, kalkınmanın tanımını yapmak gerekiyor. Kalkınmadan ne anlaşılıyor? Bizim durumumuza göre bir karşılaştırma yapmak anlamsızdır. Kendi kalkınmışlığımıza (üretici güçlere) göre bir karşılaştırma saçma olur.

Kalkınma, ikili bir potansiyelin tedrici gerçekleşmesi olabilir : Bir yandan insan toplumunun ve onu oluşturan bireylerin temsil ettiği potansiyel, diğer yandan da insan topluluğunun içinde yaşadığı varlığını sürdürmek ve gelecek kuşakların yaşamını güvenceye almak için kullandığı fizik çevrenin temsil ettiği potansiyel. Nasıl bir çocuk yetişkin elbisesi giyerek değil, büyüyerek yetişkin insan oluyorsa, bir toplum da kendi sahip olduğundan hareketle, çevresindeki kaynaklardan —ki bunlar gezegenin bir yerinden diğerine değişiyor— yararlanarak kalkınabilir. Çok eski zamanlardan beri insan toplulukları çok farklı ortamlara uyum sağlamayı başardılar. Bu durumun sonucunda —aralarındaki ticari ilişkiler taklitciliğe neden olsa bile— değişik kültürlere ve uygarlıklara sahip oldular. Kendilerine özgü sosyo - politik örgütleriyle, yaşadıkları ortama uygun az - çok gelişmiş teknik araçlarıyla kendilerinin tesbit ettiği ihtiyaçları karşılamak için üretim yapıyorlardı.

Gerilemenin sonucu ve yok olma sürecine girmiş bu toplumlar, onları ekseri subjektif kriterlere dayanarak sınıflandırmaya kalkan etnologlara bir sürü sorun çıkarmaktadırlar. Ne var ki hepsinin ekonomik özerkliği vardı. Varoluş koşullarını korumak düşüncesinde olan her bağımsız sosyo - ekonomik varlığın hakkı olan, kendi öz - toplumsal yeniden üretimlerine ve gerçek kalkınma koşullarına egemendiler.

Ne var ki sömürgeci dönem, toplumların tamamının gelişim koşullarını kökünden değiştirdi. Dünyanın geri kalan kısmını siyasal ve askeri egemenlikler altına alan bir kaç

ulus, egemenlikleri altına aldıkları toplumların fizik potansiyellerini kullanarak kendi ekonomik gelişmelerini sağladılar. Böylece kaynaklarına el koydukları bölgelerin azgelişmişliğine ve teknolojik gerilemelerine neden oldular. Artık bu toplumların kendi kültürlerine uygun olarak kendi ihtiyaçlarını tayin etmeleri ve bunları gerçekleştirecek teknik vasıtaları seçmeleri olanaksızdı (6). Azgelişmişlik egemen durumdaki ülkelerin bu ülkelere verdikleri işlevin sonucudur: sanayi ürünleri ve bir kısım hizmetler karşılığında, hammadde, enerji ve bir kısım tarım ürünleri ihraç etmek. İhraç ettikleri malların üretimi ve ihracı için gerekli şeyler de yine hakim durumdaki ülkelerden ithal edilmek koşuluyla azgelişmiş ve sanayileşmiş ülkeleri birbirlerinin tamamlayıcısı durumuna getiren bu işlev, dünya ekonomisinin bugünkü ortamında da geçerliliğini korumaktadır.

Kalkınma içsel ve içe dönük, her topluma özgü bütünleyici bir süreç olmaktan çıkarak, bir kaç fetihçi ulusa özgü bir teknik - ekonomik süreç haline gelmiştir. Kalkınma artık *insanlık tarihinin bir boyutu değil*; sosyal - coğrafi bakımdan bir kaç ulusla sınırlı kalmıştır.

Öyleydi, öyle kalmaya da devam ediyor. «Son iki kalkınma on yılından» sonra, dünyanın içinde bulunduğu manzara öyle olduğunu gösteriyor. Bugünün sanayileşmiş ülkelerinin kendi çıkarları pahasına neden oldukları dengesizliğin tamiri kesinlikle mümkün değildir.

---

(6) Andre Gunder Frank'ın Latin Amerika'da incelediği, bu teknolojik gerileme Afrika için de yapılmalıdır. Sömürgecilik öncesine ait buluntularla kanıtlandı ki, bu eşyalar şimdi özellikle Musée de L'Homme'da bulunuyor.

III — KEÇİ İLE LAHANA

Yirmi yılı aşkın bir zamandır eski keçi ile lahana darbımeselini durmadan evirip çeviriyoruz. Keçiyi açlıktan öldürmeden lahana nasıl büyüyecek. Bir gün kendisi de doymak isteyen keçinin gıdası olan lahana da zorunlu olarak büyümek istiyorsa, keçiyi açlıktan öldürmeden bu nasıl gerçekleşecek? Bu sorun çözümsüz görünüyor.

Bugün varolan Dünyanın ekonomik ve sosyo - politik çerçevesi içinde Üçüncü Dünyanın ekonomik ve teknik kalkınması olanaksızdır. Bu maddi ve mali bakımdan imkânsızdır. Nitekim buna yeltenenlerin hepsi, sosyal olarak kabulü mümkün olmayan sonuçlara vardılar. Zaten mümkün olsaydı, (yani Üçüncü Dünya Ülkeleri de kalkınmış denilen ülkeler kadar üretip onlar kadar tüketselerdi) o zaman bu biyosferin ve insan neslinin zorunlu sonu olurdu.

Önceki denemelerimizde (1) dünya ekonomik sisteminde Üçüncü Dünyaya bırakılan işlevin sonucunda azgelişmişliğin nasıl ortaya çıktığı açıklandığı için, bu sorunu burada yeniden ele almak gereksiz görülebilir. Ne var ki, hammaddeler sorununu kavramın en klasik anlamında ele alan en yetkin yazarlar, aksini savunuyorlar. (Bu da Fransız Hükümetine fiyatların stabilize edilmesi yönünde öneriler getirme olanağı veriyor). Hamdaddeler bakımından en zengin ülkelerin

---

(1) **La guérilla économique** (Le Seuil éd.) ve **Que la crise s'aggrave** (Solin ed.)

neden yoksul oldukları, hammadde fiyatlarında bir istikrar sağlansa dahi neden yine öyle kalacaklarının anlaşılması gerekiyor.

Gabon örneğini ele alalım : nüfus yoğunluğu az, doğal kaynaklar yönünden olağanüstü zengin bir ülke. Okoumé Ormanları, manganez, uranyum, petrol, demir vb. Bütün bu hammadde kaynakları işletilebildikleri andan itibaren ihraç ediliyor. İstatistiki değerlere bakılırsa Gabon bunların ihracından çok kazançlı çıkıyor. Fakat durumun öyle olmadığını görmek için fiyatları ayrıştırmak gerekiyor.

Örneğin, manganez satın almak için sanayileşmiş ülkelerin ödedikleri fiyat, öncelikle Gabon'un kendi üretimini sürdürmek ve hammaddelerin ihracatını sağlamak için sanayileşmiş ülkelerin sağladıkları bir sürü mal ve hizmetin karşılığını ödemeye yetecek seviyede olmalı; ithal edilen sermaye mallarının amortismanı (maden çıkartmak için gerekli teçhizat, işletme malzemeleri, kaldırma, taşıma vb.), yabancı ulaştırma şirketlerine yapılan ödemeler, navlun, sigorta ödemeleri vb. işletmeci yabancı şirketin kârı, yüksek meblağlara varan ve önemli bir bölümü dışarı çıkarılan ücretler, (1975 te manganez işleten şirketin ücret yükü Avrupa'daki ücretlerin üçte birinden fazlaydı.)

Skandal burada başlıyor : sanayileşmiş ülkeler sadece dünyanın değerlendirilebilir kaynaklarının tamamına yakınına el koymakla kalmıyorlar, onları ihraç eden ülkelerdeki üretimden de büyük kârlar sağlıyorlar. İhtiyaç duydukları hammaddeler üretilip satıldıkça kendi üretim aygıtları da gelişiyor. Bu kadar zengin oluşları «işin tekeli»ne sahip olmalarının bir sonucu oluyor.

Bunun karşılığında üretici ülkede de (örneğin Gabon) sadece devlet aygıtının yürümesi için alınan bir miktar vergi ile yerli emeğe ödenen ücret kalıyor. Üstelik teknik gelişme-

nin emek verimliliğini yükselttiği oranda el emeği de miktar olarak azalıyor. Teknik ilerleme üretim artışına neden olunca istatistikler de GSMH'nın yükseldiğine işaret edeceklerdir. İktisatcı ise, yenilenemeyecek bir kaynağından olan ve hızla yoksullaşan söz konusu ülkenin kalkınma yolunda olduğunu söylemekte tereddüt etmeyecektir.

Gabon sanayileşmiş ülkelerin giriştikleri yağmanın karikatürize olmuş bir örneğini oluşturuyor (2). Onlara göre hammaddelerin değeri, bunları elde etmenin maliyetine eşit. Söz konusu olan; ürettikleri herşeyi satın alan ve tükettikleri herşeyi de onlara satan (daha çok devlet aygıtına dahil olan ve ülkenin yağmalanmasına ortak olan azınlığın tükettiği şeyleri) batılı ekonomilerin dışa doğru büyümesinden başka bir şey değil. Daha kötüsü, ülkede kalan kullanılabilir kaynaklar da —yönetici azınlığın el koyduklarının dışında— mal trafiğini sağlayan altyapının oluşturulması için harcanıyor. «Transgabon» da olduğu gibi demiryolu yapımı kereste ihracını artıracak (şu anda kolay ulaşılabilir yerlerdeki ağaçlar tükenmiş durumda) ve demir cevherinin işletilmesini sağlayacak. İhraç edilen demir de batılı devletlerce ithal edilecek ve kendi şirketleri tarafından kurulan ve kendi çıkarlarına hizmet edecek demiryolu şebekesi için açılan krediyi ödemede kullanılacak.

Hiç şüphe edilmesin, Gabon'un doğal kaynaklarının tükendiği zaman Gabonlular da dünyanın en yoksul halklarından biri olacaklar. Yerli ve yabancı azınlık için kurulmuş ve Gabon'un «kalkınması» uğruna şatafatlı bir yaşam süren şehirleri de büyük bir olasılıkla tropik ormanlar tarafından yeniden istila edilecek.

---

(2) Yağma terimi, P. Jalée'nin **«Le pillage du Tiers monde»** adlı eserine gönderme yapıyor (Maspero ed.) Troeller-Deffarge ekibi tarafından Alman televizyonu için yapılan belgesel bir filmin de adıdır.

Eklemek gerekir ki, Gabon da tüm azgelişmiş ülkeler gibi oldukça borçludur. Borçlanabilirlik kapasiteside sadece ihraç edilebilir zenginliğini dikkate alan, ihraç gelirlerinin ancak çok küçük bir bölümünün ülkede kaldığını (ürüne göre % 5 ila % 30) unutan uzmanlarca abartılmıştır. Gabon'da kalan «değer» yerli emeğe ödenen ücretlerle, devletin aldığı vergilerin döviz karşılığıdır. Petrol dışında bu değer çok düşüktür. Yönetici sınıfın giriştiği abartılmış prestij yatırımlarını ve onların şatafatlı tüketimlerini karşılamaktan uzakta kalmaktadır.

Ülkede «kalan değer» önemsizdir. İhracat arttıkça daha da azalmaktadır. İhracat artışı ithal edilen teknik araçlarla sağlanmaktadır. Emek verimliliği yükseldikçe emek ihtiyacı da azalmaktadır. Bunun sonucunda da ülkede ödenen ücretler azalmaktadır (Orman işletmelerinin mekanizasyonu çoğu yabancı olan işletme sahipleri için kârlıydı ama, ülke ve işsiz kalan işçiler için zararlıydı). «Kalan değer» içinde ücretlerin payı azalıyorsa da devlet *ad valorem* bir vergi aldığından üretim arttıkça vergi de artmaktadır. Bu koşullarda Gabon hükümeti teknik ilerlemeler sonucunda ülkeyi hızla yoksullaştırmak, işsiz kalan emekçileri sefalete atmak pahasına ihracat artışından yarar ummaktadır. Ülke çıkarlarına karşıt, halkın çıkarlarıyla da uzlaşmaz durumdadır.

Üstelik, emek verimliliğini artıran teknik yenilikleri almak zorundadır. Nitekim bu yenilikler üretim maliyetini azaltıp ihraç fiyatlarını düşürmeye olanak vermektedir. Zaten Gabon'un tekelci bir durumu da yoktur (Okoumé Ormanı bile Güney Doğu Asya'dan gelen kereste ile rekabet etmek zorundadır). İhracat fiyatlarının, ihracatlarından daha az kazanmaya hazır ülkelerle rekabet edebilir bir seviyede olması gerekmektedir. Bu yüzden birinci uranyum madeninden (bugün tükenmiş durumda) hiç vergi almamaya razı olmuştur. Kereste ihracatından «kalan değer» de sıfıra doğru gitmektedir.

Aynı şeylerin tarım ürünleri için de geçerli olduğunu söylemeye gerek yoktur. Üçüncü Dünya tarımının teknik araçlar ithali sayesinde modernizasyonu, üretici ülkelerin ihracatından «kalan değer»i sürekli küçültmektedir. Buna, gelecek bölümde ele alacağımız dış ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesini de eklemek gerekiyor.

Üçüncü Dünyanın toprağının ve hamddelerinin sanayileşmiş ülkeler tarafından kullanılması, çoğu dramatik bir sürü sorun ortaya çıkarmaktadır. Bunlar endüstriyel üretim tarzına özgü çeşitli çevre kirlenmelerinin yarattığı sorunlar kadar dramatiktir. Onarılamaz zararlara neden olmakta ve gelecek kuşakların varoluşunu da tehlikeye atmaktadır.

«Maddi» Olarak Olanaksız Kalkınma

Eğer batılının fizik çevreye ve öteki türlere karşı saygısızlığı, köklü ideolojik temellere dayanıyorsa da, bu olgu yerleşik halkları göçebe sürüleri gibi davranmaya zorlayan sömürgecilik tarihi ile de açıklanabilir. Fetihçi ulusların gözünde fethedilen topraklar fetihlerle birlikte genişleyen zenginlik deposu sayılıyordu. Amerika'nın Far West öncülerinin davranışı (Hindistan'ınkilerle aynı yönde düşünülmelidir) bu bakımdan ilginçtir : ülke, toprakları üstünde yaşayanı yaşatmak değil, ona sahip olanı zenginleştirmek işlevine sahip olmuştur. Bunlar verimsiz hale gelince terkedilir ve yenisine sahip olunur. Böylece dünya bir kaynak stoku haline gelmiştir. Fakat bu stokta tükenmez nitelikte değildir.

Bir kaç yıl önce Roma Klubü tarafından «Büyümenin Fizik Sorunları» (3) üzerine bir araştırma yayınlandığında en ilgili çevrelerde skandal yarattı. Siyaset adamları kadar iktisatçılarca da dünyanın boyutları belli —sonlu bir uydu olduğu, üretim artışına sınır koyan bir şey olduğu (dünya nüfu-

(3) Eser, Fransızca da **Halte a la naissance?** başlığıyla yayınlandı. (Fayard éd).

suna da) düşünülemezdi. Büyüme devam etmeli, sonsuza kadar sürmeliydi— aksi halde «bunalım» olurdu.

Yine de 1980 Eylülünde Münih'te toplanan konferansta temel sorun olan enerjide alarm ziline basıldı : tüketici ülkelerin ihtiyaçlarıyla mevcut kaynaklar arasındaki çukur kısa ve orta vadede tehlikeli bir şekilde büyüyordu. Resmi iyimserlik benzer saptamalardan hiçte etkilenmedi. Hükümetler hiç değilse yirmi - otuz yıllık bir dönem için nükleer enerjiye yönelmenin gerekliliği sonucuna vardılar. Ekolojistler başka çözümlerin mümkün olduğunu ileri sürerek : enerji tasarrufu, yumuşak ve yenilenebilir (güneş, jeotermik biyomas vb.) enerjiler, kömüre dönüş gibi bu sonuca karşı çıktılar. Bazı ülkelerin, bu arada Fransa'nın belirli koşullarda nükleer santraller kurma programının durdurulabileceğini gösterebildilerse de, bunun hangi ortamda gerçekleşeceği sorusunu sormadılar. Sanayileşmiş ülkeler nükleer enerjiye başvurmadan bugünkü üretim ve tüketim düzeylerini koruyamazlar. Eğer bunu yapamıyorlarsa ve yine de (sadece güvenlik gerekçesiyle değil, çeşitli nedenlerle) bu tip enerjiden vazgeçilirse o zaman yenilenemez ve ucuz bir jeolojik kaynağın kullanılmasına dönük olarak kurulmuş dünya üretim aygıtının, baştan aşağı değişmesi gerekir. Sanayileşmiş ülkeler yaşam düzeylerinde ve yaşama biçimlerinde bir değişikliği kabul etmek zorundadırlar.

Eğer Üçüncü Dünya kalkınırsa «enerji krizi» ne hal alır? Kalkınma uzmanları yoksul halkların yaşam düzeylerini yükseltmeyi umuyorlar. (Şüphesiz birinin felâketi pahasına ötekinin zenginliğini sağlıyan ticari ilişkilere dokunmadan). Ruanda'lının da bir gün kendisinin 1100 misli enerji tüketen ortalama bir Amerikalı gibi yaşayabileceğine gerçekten inanıyorlar mı?

Dünyada mevcut, az - çok önemli, sınırlı kaynaklar, bugünkü gelişmiş ülkelerde ifade edildiği biçimiyle insanlığın

tamamının ihtiyaçlarını tatmin edecek her şeyi üretmeye gerçekten izin verecek durumda mı? Acaba beş altı milyar insan zengin ülkelerdeki gibi bir kalkınmayı gerçekleştirebilirler, onlar kadar üretip onlar kadar tüketip, nihayet onlar gibi yaşayabilirler mi? Örneğin (hatırı sayılır miktarda yoksul insanın da yaşadığı denenmekte olan ve bize yarının yaşam tarzı olarak sunulan Kaliforniya'daki gibi yaşayabilirler mi? Aşikârdır ki böyle bir şey olanaksızdır.

Olanaksız ama, kimse de bunu kabule yanaşmıyor. Nitekim bunu kabullenmek sanayileşmiş ülkelerin gerçekleştirdiği ve onun ideolojik doğrulanmasını sağlayan kalkınma fikrini mahkûm etmek anlamına gelmektedir. Bu ülkeler gerçekleştirilebilir bir model oluşturmadıklarına göre, insanlığın evriminin öncüsü olmaktan da çıkmaktadırlar. Sadece sistemden çıkar sağlayanlar olarak kalan bu ülkelerin haksız pozisyonlarına, bu haksızlığın kurbanı olan toplumlarca karşı çıkılmalıdır. Sonuç olarak mahkûm edilmesi gereken büyüme olmayıp, geçmişteki büyümenin görünürdeki pozitif sonuçlarıdır.

A.B.D. petrol ithalatını düzenli artırıp, parasının değerini düşürmeye, dış ticaretini kötüleşmeye bıraktığında ve kendisine mal satan yabancılara altına çevrilemeyen (Konvertibl olmayan) dolarla ödeme yaptığında, kendi imkânlarının üstünde bir yaşam sürdüğü söyleniyor. Oysa kollektif imkânların üstünde yaşıyor demek daha doğru olacaktır. Öz - refahını, batılı dost ve ortakları da dahil, dünyanın geri kalan insanlarının aleyhine sağlamaktadır. Fakat böyle davranan sadece o değil; diğer sanayileşmiş ülkelerde aynı şeyi yapıyorlar. Bu ülkeler de insanlığın sahip olduğu imkânların çok üstünde yaşıyorlar; gelişme için gerekenin haydi haydi ötesinde. Sorun Üçüncü Dünya'yı «gelişmiş» olanların *imajına göre değil, yeni temeller üzerinde kendi kendilerini yeniden kurmalarını sağlamak olmalıdır.*

Şüphesiz bir sorunu çözmek için onu ortaya atmak yetmez. İleriye doğru kaçmaya mahkûmuz. İlerleme çığırtkanları enformatiğin ve robotların, yeni bir «kalkınma dalgası» doğuracağını ilan ederken, hepsi de üretimi artırmalarına yardımcı olmak için, Üçüncü Dünya'ya yardımın artırılmasından söz ediyorlar. Böylece dünya üretim süreci yoluna devam etmeli (!). Sebep olduğu çevre kirlenmeleri ve artıklar, doğal çevrenin kendi kendini yaşatamadığı bir eşiğin ötesine geçmekte midir? Daha bu aşamaya bile gelmeden, üretim koşullarının alt - üst olduğu, hatta bir kısım gerekli malların üretim olanaklarının iyice sınırlandığı bir ortamda, doğal çevrenin sömürüsü bazı azalan kaynakları pahalandırır mı? Görünen o ki, evrim tamamlanacak. Fakat, kimse uzak gibi görünen böyle bir olasılığı düşünmek istemiyor. Çünkü ekonomik teknik gelişme hem kontrol edilemez durumda, hem de gerekli. Girişimlerine konan sınıra varıncaya kadar insan dehasına güvenmek daha uygun geliyor. «Benden sonra tufan» formülü iyimser bir not ilâvesiyle düzeltildi : Çocuklarımız muhakkak Nuh'un gemisini yapmayı bilecekler!

Sosyal Olarak Kabul Edilemez Kalkınma

Dünya'nın sosyo - politik örgütlenişi ve ulus - devletlere bölünmüşlüğü sonucu ekonomik sistem, ulusal ve uluslararası düzeyde ikili bir hiyerarşiyi teşvik ediyor. Bu hiyerarşi de ekonomik sistemi pekiştiriyor. Üçüncü Dünya nüfusunun bir kesimi sömürüye doğrudan katılıyor. Yönetici seçkinler kendi ülkelerinin azgelişmişliğine yol açan faaliyetlerden yararlanıyorlar. Zira, en yoksul ülkelerde bile bir zengin sınıf bulunuyor.

Egemen devlet tarafından güvence altına alınan toplumun yönetimi için kanunlar gerekli, (bürokrasi, ordu, polis vb.). Bunlar içerdeki üretici faaliyetlerle yürütülüyor. Fakat bu kurumların kendilerinin de ithalata gereksinmeleri söz konusu (bilhassa silah). Dolayısıyla üretici faaliyetler dışa

dönük olmak zorunda. İster devletin işlerliğini sağlamak için, ister zenginler sınıfının tüketim ihtiyaçlarını karşılamak ya da kalkınmayı hızlandırmak için ülke daha çok ithalat yaptıkca dışa dönük ekonomik yapı daha da belirgin hal alıyor.

Burada ne (hammaddelerin ihracıyla ilgili olarak sözünü ettiğimiz) devletin azgelişmişlikteki sorumluluğu, ne de zengin ülkelerin tüketim modelinin azgelişmiş ülkelerin ekonomik tercihleri üzerindeki belirleyiciliği üzerinde durmayacağız. İşaret etmekle yetinelim ki, kimse kalkınmanın içsel (endojen) ve ekseri yavaş bir süreç olabileceği gerçeğini yadsıyamaz. Bununla birlikte Afrikalılar tekstil fabrikası ithal etmektense hurma dallarıyla örtünseler ya da hiç örtünmeselerdi daha kârlı çıkacaklardı. Böyle bir öneri utanç verici görünebilir. Daha da ötesi ırkçı olarak bile nitelendirilebilir. Çünkü azgelişmiş denilen halkların bizim sahip olduğumuzdan çok düşük bir tüketim düzeyiyle yetinmeleri gerektiği anlamını içeriyor. Aynı temel ihtiyaçlara sahip olduğumuza göre, bu halkların da ihtiyaçlarını gidermek üzere, aynı mal ve hizmetlere sahip olmaları (aynı okul, aynı hastane, aynı ulaşım araçları vb.) bunları sağlamak için mütekabil üretim araçlarına sahip olmaları gerektiği düşüncesindeyiz. Duygularımız yönetici azınlıkların çıkarları doğrultusunda yol almaktadır.

Tekstil fabrikası örneğini alalım. On işçiyle bin zenaatkâr ikâme edilebilir. Üretimi de zenaatkâr üretimine göre bir çok avantaja sahiptir : daha ucuz, daha düzenlidir ve işçiler de zenaatkârın kazancından biraz fazla kazanırlar. Ne var ki emeğin yarattığı değer eskiden bin kişi arasında paylaşılırken, bu sefer fabrika sahibi'nin elinde toplanır. Genel olarak sermayeye dayalı modern üretim tarzı yaratılan bu değerin üretim araçlarına; toprak, fabrika, ulaşım araçları vb. sahip olanların (kapitalist ülkelerde) ya da bunları kontrol edenlerin (sosyalist ülkelerde) elinde toplanması sonucunu

doğuruyor. İşte bu durum Üçüncü Dünyanın ayrıcalıklı azınlığının teknolojik ilerlemeye neden bunca susamış olduğu ve isteklerinin başına neden teknoloji transferini koyduğunu açıklıyor. Bu transfer sonucunda *üretken faaliyetlerin yarattığı değere el koyabiliyorda ondan.*

Fakat tekstil fabrikasını sağlayan sanayileşmiş ülkeye bu fabrika için ödeme yapmakla iş bitmiyor (ki bu da ihracatla mümkün). Bin zenaatkâr işsizliğe terk ediliyor. Bunlara, basit dokuma tezgâhı üreten zenaatkârlarda ekleniyor. Her fabrika ithali benzer sosyal sonuçlar doğuruyor. Yeni üretim tarzı sermaye yoğun ve az sayıda işçi kullanıyor. Verimliliği düşük fakat, nüfusun hatırı sayılır bir bölümünün yaşamasını sağlıyan üreticileri tasfiye ediyor. Üstelik söz konusu üretim tarzı hammaddeler ve tarım ürünleri ihracını artırmak pahasına ayakta kalabiliyor. (Zaten sanayileşmiş ülkelerin alabileceği şeyler de bunlar. İhracat artışı ise ülkenin yoksullaşmasını hızlandırıp, köylüler aleyhine sonuçlar doğuruyor).

Bu evrimi Robert Linhart «Şeker ve Açlık» (4) adlı eserinde çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor. «Brezilya Mucizesi» olarak bilinenle ilgili rahatsız edici bir tanıklık bu. Brezilya hızla sanayileşiyor ama ihracatını artırmak zorunda kalıyor. Bunun içinde şeker kamışı ekimi alanlarını genişletip modernize ediyor. Toprağı işleyip ailelerini geçindiren küçük çiftçiler topraklarından atılıyor, mevsimlik işçi ya da gecekonduların işsizleri haline geliyorlar. Robert Linhart'a göre Brezilya büyük bir borç yükü pahasına (ilerde görülecek) küçük bir azınlığı ve yabancı yatırımcıları zenginleştiriyor ama, sonuçta «açlık üretiyor». Vardığı sonuç şu : Genel olarak Üçüncü Dünya ekonomileri dünya pazarına daha çok açıldıkca, geniş halk kitleleri de yoksulluk batağına daha çok saplanıyorlar.

---

(4) Robert Linhart, **Le sucre et la faim** (Editions de Minuit).

Dünya pazarına açılma, Üçüncü Dünya Hükûmetleri ve sözde uluslararası kuruluşlarca (UNIDO, FAO, vb.) kalkınma işareti sayılıyor. Aslında açlığı üreten sadece Brezilya değil. Modernizasyon ve sanayileşme yoluna iddialı olarak atılmış tüm ülkeler kalkınma yolunda sayılıyorlar. Uzun yıllar Brezilya Mucizesine inanıldı, Hint modelinden söz edildi ne ki, şimdilerde de, Kalküta sokaklarında eskiden olduğu gibi her gün açlıktan ölüyorlar ve «Yeşil Devrim»den sonra da Hindistan kırlarında açlık kol geziyor. Bu örneklere dünün İran'ıyla bugünün Cezayir'i de eklenebilir. İddialı bir sanayileşme içinde olan Cezayir'de bir gelir kaynağına sahip olmayan işçilerin, aç insanların ve kötü beslenenlerin oranı dünya'nın en yoksul ülkelerinden biri olan (az - ileri gülünç kavramını kullanmamak için) Ruanda'dakinden daha az değildir.

Uzun bir dönem boyunca azgelişmişlik sürecinden zarar gören Üçüncü Dünya halkları, şimdi de paradoksal olarak, yönetici seçkinlerinin sanayileşmiş ülkelerin yardımıyla kalkınma adına harekete geçtiklerinde de aynı durumdalar. Kullanılan tekniğin geriliğinden kaynaklanan yoksulluk, yerini bu tekniği yükseltmek için kullanılan yöntemlerin neden olduğu sefalete bıraktı.

Ne var ki, üretim tarzındaki değişikliğin neden olduğu bu sefalet genel değil. Toplumda bir çatlakla birlikte ortaya çıkıyor. Nüfusun bir kısmını zenginleştirip tüketim düzeyini yükseltiyor. Yönetici azınlık ve varlıklı sınıf bu tip kalkınmadan kârlı çıkıyor. Nihayet bunların çıkarları toplum çoğunluğunun çıkarlarıyla uzlaşmaz durumda. Buna karşılık hammadde ve tarım ürünleri karşılığında modern teknoloji sağlayan sanayileşmiş ülkelerle ise çıkarları çelişik ya da rakip durumda. Bu yüzden Kuzey - Güney diyaloğu mümkün oluyor. Uluslararası arenada Üçüncü Dünya adına konuşan adamlar yönettikleri halkları kesinlikle temsil edemezler. Ni-

tekim, adına konuştukları halkların gerçek ve hayati çıkarları hiç bir zaman hesaba katılmıyor. Buna karşılık sanayileşmiş ülkelerin yöneticileriyle daima bir *Modus - Vivendi* bulmak zorundalar. Bütün Kuzey - Güney Konferanslarının, bazen heyecanlı tartışmalardan sonra mutlaka «keçi - lahana» önergesiyle, ama hiç bir zaman kopmayla sonuçlanmıyor olması bunun kanıtı.

Böylece, dünyanın sosyo - politik örgütlenişi, karşıt çıkarlara da sahip olsalar, sanayileşmiş uluslarla azgelişmiş uluslar arasında bir uyuşmayı, hiç değilse zoraki bir işbirliğini mümkün kılıyor. Üçüncü Dünya'da devlet akıl almaz bir iktidar yapısına sahip ki, azgelişmişliğe neden olan ticaret sistemi onunla eklemleniyor. Kalkınma kavramının yeniden tanımlanmasını engelleyen de odur. Ne var ki hakim güçler tarafından oluşturulan Devletler Hukuku başka türlü bir sosyal yönetime izin vermemektedir.

Kalkınma ekonomik gücü elinde tutan azınlığın girişimiyle gerçekleştirildiği haliyle, temel teorik işlevi toplumun varlığını ve geleceğini garanti altına almak olan iktisadi faaliyetin bu işlevini yok etmektedir. Ekonomi Üniversitede formüle edilen entellektüel bir yapıdır ve René Passet «Ekonomik ve Yaşayan» adlı eserinde onun bu haliyle bir işe yaramadığını gösteriyor. Öyle bir bilim «ürünü» ki, «temel ilkelerine iki sefer ihanet ediyor :

«— Birincisi, amaçları tanımlamayı ilgi alanının dışına atarak (ekonomik faaliyetle, sonuçta hangi sosyal veya sosyo - politik hedeflere ulaşılacak?). Sosyal değer ve insan faaliyetlerinin rehberi olarak kabul ettiği ölçü, üretim sermayesinin genişleyen yeniden üretiminden başka bir şey değildir».

«— İkinci olarak, geliri, onun oluşmasını sağlıyan zenginliğe zarar vermeden, ürünün tüketilebilir bölümü olarak ta-

nımlaması (öncelikle yenilenemeyen doğal kaynaklar daha genel olarak da biyosfer). «Bu zenginliklerin yeniden üretimini sadece dikkate aldığı sermayenin amortismanına indirgeyerek ve doğal kaynağın ve insan faktörünün yeniden teşekkülünü göz ardı ederek.»

Ne yazıkki bu ekonomizm» sadece neo - liberal iktisatçıların geliştirdikleri ve açıklamak istediği gerçeğe uygun düşmeyen teoriler bütünü de değildir. Kalkınma konusunda ekonomik uygulamaya düpedüz ilham kaynağı olmaktadır. Gerçekten Üçüncü Dünya'yı da kapsayan, fizik ortamı yoksullaştıran ekonomik sistemimiz, sahiplerinin çıkarına olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlıyor da bir bütün olarak toplumun basit yeniden üretimini sağlayamıyor. Sanayileşmiş ülkelerde bile işsizliğin amansız bir tırmanışa geçtiği bir zamanda bu durum liberal iktisatçının üzerinde kafa yorması gereken eski bir veridir. (Eğer kapitalist dünyanın bir bütün olduğunu hatırlamak isterse).

Kalkınma, Bir Mali İflas

Ekonomik sonuçları bakımından gerçek dışı bir deli saçması olan kalkınma, sosyal sonuçları bakımından da kabullenilir gibi değildir. İnandırıcı bir hatırlatma; mali bakımdan olanaksızlığıdır. Petrol ihraç eden ülkeler bir yana, Üçüncü Dünya sadece ihraç mallarının «kalan değeriyle» ithalatını ödeyecek durumda değildir. Hızlı büyüme döneminde kalkınma adına yürütülen girişimlerin de etkisiyle bu sorun gözardı edilebilirdi. Gerçekten sanayileşmiş ülkelerin enerji, hammadde ve tarım ürünleri ihtiyacı sürekli artıyordu. Üçüncü Dünya'nın ihracatının genişlemesi onlara daha fazla ithal olanağı sağlamıştı. Ne var ki rahatlık döneminde Üçüncü Dünya'ya açılan krediler onların borçlanabilme kapasiteleriyle orantılı değildi. Yetmişli yılların başında konjonktürün tersine dönmesi uyarılmış büyümeyi kitleyince, bu işin farkına varıldı.

İşte o dönemden başlıyarak «uluslararası yeni ekonomik düzen»den «Afrika için Marshall planı»ndan ve üçlü müzakere»den söz edilmeye başlandı. Ekseri olduğu gibi (özellikle Fransa'da Beşinci Cumhuriyet zamanında), yöneticilerin kullandıkları sözcükler ve formüller ortada bir politikayı nitelendirmek yerine böyle bir politika'nın var olduğu yanılsamasını yaratma amacı taşıyordu. Mevcut düzende hatırı sayılır hiç bir değişiklik yapılamıyacağına göre, acaba bu girişimlerin amacı üst balkondaki «seyirciyi oyalamak» mıydı? Üçüncü Dünya Ülkeleri Hükûmetleri ileri teknoloji ithalinden vazgeçmedikçe, sanayileşmiş ülkeler de hammadde ithalinden vazgeçmezler. Ticaretin niteliği sonuçları açıklamaya yeter : Az - gelişmiş ülkelerin borçları durmadan yükseldi, onlara açılan kredi dünyada enflasyonu besleyerek ithal ettiklerine yansıdı.

J.J. Servan Schreiber bizi rahatlatıyor. Bu ülkelerin borçlandıklarını, çünkü ihraç edilebilir ürünlerinin rekabet edebilir durumda olmadığını söylüyor. Fransa'nın bu ülkelerin vahşi rekabetinden yakındığı bir zamanda şaşırtıcı bir görüş! Ona göre Üçüncü Dünya'nın durumunu düzeltebilmesinin tek yolu en ileri tekniklere yatırım yapmaları. Her yerde ve aynı fiyata bulunabilen robotlar onların üretimini de Japonya'nınki gibi rekabetçi duruma getirebilir. Sanki rüya görüyoruz.

Üretim sürecinin nihai kısmındaki istihdamı yok eden robot işgücü kullanımını ortadan kaldırarak (Üçüncü Dünya'daki kurulu sanayiler hemen tamamen üretim sürecinin nihai kısmında enformatiğin hizmetler sektöründe yaptığı gibi, işsizliği artırıp iç pazarın daha da daralması sonucunu doğuruyor. Sadece ticareti bu ülkeler lehine iyileştirmeyeceği gibi, borçlarınıda iyiden iyiye ödeyemez duruma getirecektir. Çok dar iç pazar robotları sağlıyan ülkeye de ödeme yapmak zorunda olduğuna göre, (robotların oluşturduğu ser-

mayenin amortismanı dışında) «ihracattan kalan değer»de hemen hemen sıfır olur. Ulaştırma giderlerinin de ağırlığı altında, aynı şekilde robotize olmuş sanayileşmiş ülkelerin ihracatıyla rekabete girişilecek. Nasıl daha fazla rekabetçi olabiilr?

Robot fiilen üretimde kullanılan «yaşayan - emeği» dışlayarak Üçüncü Dünya Ülkelerinin uluslararası rekabette sahip oldukları tek üstünlükleri olan bol ve ucuz işgücünü de gereksiz hale getirir. Bunların göreceli durumlarını iyileştirmek bir yana, üretim aygıtları üzerinde bir savaş kadar yıkıcı etki yapar.

Üretim tekniklerindeki gelişmeler her zaman savaşlar gibi tahripkâr olmuşlardır. Bunlar kurulu sermayeyi değersizleştirmektedirler. Bu yüzden firmayı demode olmuş üretim kapasitesini yenilemek üzere modernize etmek konusunda yatırım yapma zorunda bıraktığından büyümeyi teşvik etmektedirler. Şimdiye kadar bu süreç sanayileşmiş dünyanın içinde görülen bir şeydi. Teknik ilerlemeyle üretim sermayesinin *de facto* tahribi sanayileşme yolundaki ülkelerde de geçerli olacak. Krediyle aldıkları teçhizat ise ne borç verenler için teminat olarak ne de Üçüncü Dünya için üretim araçları olarak herhangi bir değere sahip olabilecektir.

Yeni teknolojiler, petrol ihracatçısı olmayan Üçüncü Dünya ülkelerinin halen içinde çırpındıkları, sosyal, ekonomik ve mali sorunları ağırlaştırmaktan başka bir şeye yaramazlar. Kaçınılmaz olarak, bu zorluklar dış pazar gereksinmesi çok büyük olan sanayileşmiş ekonomilere de yansıyacaktır. Bununla birlikte uluslararası ticaret bu durumdan ani olarak etkilenmeyebilir. Kapitalist sanayileşmiş ülkelerin, borç ödeme aczi içinde olan Üçüncü Dünya'ya ihracat ve yatırım yapması muhtemeldir. Kaybedecek bir şeyi olmayan özel şirketler bu yola başvurabilirler. Ödeme durumu karşısında

ihracatçı şirketler sigortalı olduklarından ve çokuluslu şirketlerin dışarı çıkaramadıkları kârları olduğundan, bunları ihraç edilebilir ürünlere yatırmaları söz konusu olabilir.

Çokuluslu şirketlerin politikasının iyi bir örneğini Brezilya'da bir şube kurmaya başlıyan Volkswagen vermiştir. Alman Firması kâr ve çeşitli kaynak transferi şeklinde, bu ülkeye araç ihraç ettiğinde sağlıyacağından çok fazlasını uzun süre sağlamaya devam etmiştir. Fakat transferler «mucizenin» yabancı yatırımcıları besleyebildiği sürece mümkündü. Bu dönem de sonsuza kadar süremezdi. Çünkü Volkswagen gibi yatırımcılar kârları artırarak geri götürmek üzere sermaye getiriyorlardı. Gün geldi Brezilya'nın dövizi kalmadı. Borcu hızla yükselmeye başladı. Ve bugün Brezilya dünyanın en borçlu ülkelerinden biridir. Volkswagen kârını dışarı çıkaramayınca Brezilya'da yatırımlara girişti. Daha iyi bir yer bulamadığında ise tarımsal üretime ve hayvancılığa yatırım yaptı Başka bir çokuluslu şirket gibi bu firma da Brezilya'nın (Brezilya'lı köylüleri aç bırakarak) topraklarına sahip oldu. Ve mal varlığını çeşitlendirdi. Fakat tahvil sahiplerinin gözünde şirketin konsolide bilançosu kabarmış gözükse de, kârların dağıtılması, ancak bunların anavatana dönmeleriyle mümkün olacaktır. Bu da ancak Brezilya'lı hayvan yetiştiricileri parası kuvvetli ülkelere et ihraç edebilirse gerçekleşecektir. Bu ise Avrupa'lı hayvan yetiştiricileri aleyhine olarak gerçekleşebilir.

Sanayileşmiş ülkelerin hükûmetleri giderek nazik hale gelen tercihler yapmak durumundalar. Üretebilmek için ithal etmek, ticaretin her durma noktasına geldiğinde pompaya yeniden su vermek zorundalar. Nihayet kredili ihracat genel durgunluğu ertelemenin ve yükselen işsizliği kısmen de olsa hafifletmenin tek yoludur. Kesin olan odur ki, Üçüncü Dünya'nın borçlanma düzeyi yükselmeye devam edecektir. Fakat ne zamana kadar?

Şüphesiz ne IMF ne de borç veren ülkeler açtıkları kredilerin geleceğiyle ilgili pek fazla hayal kurmuyorlar. Üçüncü Dünya'yı açılan ve ödenemez durumdaki kredilerin yarıya yakını, karşılığı olmayan çok miktarda dolara sahip bankalarca açıldı. Müşterilerinin onların nezdindeki ödemek durumunda oldukları mevduatlarına karşılık, bu bankaların tahsil edilemez kredileri söz konusu. Tüm batı bankacılık sistemi potansiyel bir iflas halinde. Sosyalist ülkelere açılan ve sürekli büyüyen krediler de bu durumu iyice ağırlaştırıyor. Petrol ihraç eden ülkeler sahip oldukları mali kaynakları kullanamadıkları sürece iflas geciktirilebilir. Fakat paralarını geri çektikleri gün nasıl olsa gelecek. Bu ülkelerin ekonomileri öz - dinamikten yoksun, çünkü ithalatı zorunlu kılan bir yapı söz konusu. Üstelik petrol fiyatları giderek azalan ihracat geliri sağlıyacak. Bu zaman içinde Üçüncü Dünya'ya açılan krediler daha da artacaktır.

Zincirleme iflasların başlaması için bir kaç büyük bankanın sallanması yeterlidir. Bu da şaşmaz bir şekilde uluslararası ödemeler sisteminin felâketi olacaktır. Jamaika anlaşmasının Bretton - Woods'u tasfiye ettiği, dolara aşırı ayrıcalıklar tanıdığı ve ABD'nin para politikasındaki gevşeklik veri olduğunda böyle bir sonucun her an ortaya çıkması beklenebilir. Batılı ülkelerin durumlarının farkına varması bile beklenen sonun gelmesini sağlayabilir. Ödemeler dengesi açığı göründüğünden daha büyüktür, nitekim spekülatif sermaye alınmakta ve ihracata sürekli yenilenen kredi açılmaktadır.

Dünyanın ekonomik yapısı mali bir spekülasyona dayanıyor ki, bu durum sonsuza kadar devam edemez. Giderek daha çok kartondan bir şatoya benziyor. Herhangi bir olay bu spekülasyona son verebilir. Bu da uluslararası ticaretin tıkanması, yani refahını bu ticaret üzerine kurmuş ülkelerin sonu olur.

IV. TİCARET VE MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ

İktisadi düşüncenin merkezinde, bir dış ticaret teorisi bulunmaktadır ki, Ekonomi Politiğin kurucu babalarından beri bu netleştirilmiş, derinleştirilmiş ama hiç bir zaman tartışma konusu yapılmamıştır. Bu teori «mukayeseli üstünlükler» teorisidir. İki yüz yıla yakın bir zaman önce Büyük Britanya'nnı sanayisinin hızla ilerlediği ve dış ticaretini büyük ölçüde geliştirdiği bu dönemde David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. İktisatçı bu üstün gücün politikasına teorik bir destek sağlamıştır: onunla ticaret yapan tüm ülkeler bundan kârlı çıkacaklardı.

Büyük Britanya Amerika'daki sömürgelerinden ithal ettiği pamukla kumaş üretiyor bunun bir kısmını imparatorluğuna dahil ülkelere (yerli üretimlerini yıktıkları «Hintlilere», ya da Avrupa'ya örneğin ünlü şarabını üretip ihraç eden Portekiz'e) satıyordu. Ricardo, eğer Portekiz İngiltere kadar iyi koşullarda kumaş üretemiyorsa (daha açık bir ifade ile eğer ona İngiltere'nin harcadığından daha fazla emek - zaman harcamak durumundaysa) şarap ihraç edip, bu ihracattan elde edeceği parayla kendisi kadar iyi koşullarda şarap üretemeyen İngiltere'den pamuklu satın almakta avantajlıdır. Mukayeseli üstünlükler teorisi, neden olduğu uzmanlaşmalardan ötürü, ticaretin her iki tarafın da yararına olduğunu kanıtlamayı amaçlıyor. 17 Ocak 1978 tarihli Le Monde'da Paul Fabra bu teorinin «serbest ticaretin» bugün de tek doğru-

layıcısı olarak kaldığını (yüksek düzeyde bir GATT yetkilisinin ağzından) söylüyor. Bununla birlikte söz konusu teori en azından yetersiz. Gerçekten nasıl oldu da Ricardo'nun teorisine *volens nolens (*)* uyan Portekiz İngiltere gibi kalkınıp gelişemedi.

Bir ülke sanayileşerek, sanayisi kendi kendine gelişmek koşuluyla (fabrika satın aldığında bu koşul yerine gelmiş olmuyor) ve öteki sektörlere gelişmeleri için gerekli teknik araçları sağlıyorsa zenginleşir. Çünkü hem sanayisi emek verimliliğini yükseltir, hem de işlediği hammaddelere daha fazla değer kattığı için zenginleşir. Bundan başka yüksek katma değerli sanayi ürünleri ihraç edip düşük katma değerli, özelliklede hammaddeler ithal ettiğinde, dış ticaret yoluyla da zenginleşir. Böylesi durumlarda eşit olmayan bir değişim uyguluyor demektir. Bu değişim (ticaret) üretimin daha fazla özümlenip katma değeri yükseltmesiyle (üretilen mallarda hammaddelerin fiyatlarını daha da düşürerek) daha da eşitsiz bir hal alır. Bu, hammadde ve tarım malları üreten azgelişmiş ülkeleri etkileyen «ticaret hadlerinin bozulması»dır. Bu vaktinde sanayileşme yoluna giremeyen oysa sömürgeci bir güç olan Portekiz'in de aleyhine işlemiştir. Kendisi gibi sömürgeci bir güç olan İspanya gibi Portekiz aristokrasisi de imparatorluğundan elde ettiği olağanüstü kaynakları üretken olmayan amaçlar için kullanmıştır : savaşlar, müsrif harcamalar, saray ve kilise inşası... Buna Portekiz'in büyük demir cevheri ve kömüre sahip olan Büyük Britanya ölçüsünde kozlara sahip olmayışı da eklenmelidir.

Bazı iktisatçılar istatistiklere dayanarak değişim hadlerinin aleyhte seyretmesinin genel bir kural olmadığını ileri sürüyorlar. Ne var ki bu istatistikler böyle bir yargıya varmaya elverişli değildir. Bu durum uluslararası ticarete ko-

(*) İsteyerek ya da istemeyerek.

nu olan hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarının konjonktür değişmeleri ve spekülasyondan etkilenmesinden başka, üretim maliyetini ve taşıma giderlerini vb. yükselten petrol fiyatlarındaki anî bir yükselmeden de ileri gelebilir. Ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesi (bozulması) su götürmez bir gerçektir. İhracattan «kalan değer»in gelişimi söz konusu olduğunda bu daha da önemlidir. Nitekim yatırım mallarını kendi üretmeyen azgelişmiş bir ülkede dikkate alınması gereken tek değer odur.

Bu oluşum sadece azgelişmiş ülkeleri etkilemekle kalmamaktadır. Tek bir ülke için de geçerlidir ve özellikle de çiftçilerin aleyhine işlemektedir. Bu sonuncular fiyatlardaki göreceli olumsuz gidişe karşı mücadele edebilmek için üretimlerini artırmak zorundadırlar. Önce değer olarak artırarak (bu uzmanlaşma demek) sonra da miktar olarak artırarak (bu da kişi başına ekilen alanın genişlemesi ve verim artışıyla mümkündür). Fakat üretimin miktar olarak artırılması sanayi ürünlerine başvurmakla mümkündür ki, bunların fiyatları üretilmesinde kullanılan malın fiyatından daha hızlı bir şekilde artmaktadır. Sonuçta azgelişmiş bir ülkenin ihracatından «kalan değer»de olduğu gibi, çiftçinin geliri de azalmaktadır.

Ticaret hadlerinin kötüleşmesi, büyümenin gerçekleştiği koşulların ve ekonomik dinamiğin tartışma konusu yapılmasını teşvik edip desteklemelidir. Bu itibarla hatırlamak gerekir ki, 1975 teki birinci «petrol şoku» petrol fiyatlarını ancak 1952 deki seviyesine getirebilmiştir. Bu sadece bir yakalama işlemiydi. Üretici ülkeler mevcut gelir düzeylerini ancak ihracatlarını miktar olarak sürekli artırarak sağlayabildiler. Petrol fiyatlarını ani olarak yükselttiklerinde (Amerika'nın da kışkırtmasıyla) akıl almaz düşüncesizlikleri yüzünden sanayileşmiş ülkeler ne büyük bir tehlike içinde olduklarını farkettiler. Bu ülkelerin büyük ölçüde ucuz petrole dayalı

(enerji kaynağı ve sanayi hammaddesi olarak) ekonomik - teknik yapılarının ne kadar zayıf olduğu anlaşıldı. Fakat petrol üreticisi ülkeler petro - dolarlarla dolunca bundan öteki hammadde üretici ülkeler zararlı çıktılar. Eğer diğer hammaddeleri üreten ülkeler de ihracatlarından elde ettikleri «kalan değer»i korumak üzere fiyatları ayarlayabilselerdi, kapitalist dünya bir enflasyon sarmalına girecekti, bu da onun sonu demekti. Petrol krizi ekonomik sistemimizin başka bir köklü kusurunu da gün ışığına çıkardı. Sanayi faaliyetleri hayvansal ve bitkisel, yenilenebilir kaynaklar kullandığı sürece, fiyatların göreceli değişimi sorun değildi. Ve sanayi ürünlerinde katma değer çok yavaş arttığı sürece, değişim hadlerindeki bozulma farkedilmeyebilirdi. Ne var ki, sanayi özellikle dünyanın jeolojik evrimi ve sonucu oluşmuş ölü kaynakları kullanmaya başlayınca, durum birden bire değişti. Pamuk ihraç edip kumaş alan bir ülke elverişli olmayan bir uzmanlaşmaya sahiptir. Fakat bir maden cevheri ihraç eden yenilenemeyen bir kaynağı satmış olur. Oysa bizim ekonomik sistemimiz bu iki hammadde arasında bir ayrım yapmıyor. Giderek daha mükemmel bir teknolojik yapı geliştiriyor ama, dayandığı temel son derece kırılabilir nitelikte. Yenilenemeyen hammaddeye bakış açısı değişmez, var olanın yok edilmesi yeniden üretilebilir bir sermayenin oluşmasına izin vermez ve gelecek kuşakların üretim olanaklarını tehlikeye atmaya devam ettiği sürece, mahkum edilebilir bir yapıdır. Almanya Başbakanı Helmut Schmidt'in o kadar tipik iktisatcı görüşünü hatırlamamak olmaz : «Bugünün kârları yarının yatırımları ve bu yatırımlar da yarından sonranın istihdamıdır». Bugünün kârları daha çok yarının yatırımlarından çıkartılan değil mi?

Ticaret ve Uzmanlaşma

Metalürjiden başlıyarak İngiliz endüstrisi kendi kendine gelişti. Artık Büyük Britanya dünyanın her yerinden sa-

dece gıda maddelerini değil, hammaddeleri de (gerektiğinde demir ve kömür de dahil) en uygun şartlarda ithal edebilirdi. Çünkü onları değerlendirerek teçhizatı, taşıyacak demiryolu ve gemileri vb. kendi üretiyordu. O kadar ki, Portekiz imparatorluğunun sömürüsünden Portekiz'in kendisinden daha çok yarar sağlamıştır. Nihayet Portekiz kumaş ithal etmemek üzere sanayileşmek istediğinde, İngiltere'den tekstil fabrikası satın almıştır. Böylece İngiliz Endüstrisinin (mekanik, metalürjik vs.) gelişmesine katkıda bulunmuştur. Zaten kendi fabrikası uzun dönemde, yedek parça, kullanıştan düşmüş malzemenin yenilenmesi, vb. için İngiliz endüstrisine bağımlıydı. Böylece sanayide öne geçmiş bir ülke önce ötekileri kendi ihtiyaçları doğrultusunda uzmanlaştırdı. (Rekabet geçerliyken şüphesiz) daha sonra sanayileşme çabası içine giren bu ülkelerin bu girişimlerinden de çıkar sağladı.

Ricardo'nun teorisi hem yanlış hem de olaylar tarafından yalanlanmış durumdadır. Ticaretin her iki taraf için de aynı derece kârlı olması için, değişilen malların aynı fiyattaki hammaddelerden üretilmeleri, aynı katma değeri içerip yansıtmaları, iki ülkenin de benzer sosyo - politik ve ekonomik yapıya sahip olmaları, aynı sayıda işçiye aynı miktarda ücret ödemeleri, aynı miktar vergi almaları (benzer amaçlar için kullanılmak koşuluyla) aynı amortisman, aynı miktarda yeniden yatırıma giden kâr vb. olması gerekir. Şüphesiz katma değerin de gerçekten ulusal olması yani amortismanların ülkede gerçekleştirilen yatırımlardan ayrılması gerekir. Muhakkak değişkenler söz konusudur (örneğin daha çok vergi daha az kâr, eğer kârda olduğu gibi etkilenmişse yatırım ya da gelir dağılımı olarak), fakat değişimin ideal olup olmadığını, bir eşitsiz gelişmeyi yansıtıp yansıtmadığını, yoksullaştırıcı olup olmadığını gösteren katma değerdir. Benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında bile ticaretin ideal olarak dengelenmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat

bu eşitsizlikler iki ülkenin dış ticaretinin bütününde az - çok dengelenir.

Nihayet uluslararası ticaret uzmanlaşmayı teşvik etmektedir ve bu bütün ülkeler için aynı derecede kârlı olmaktan uzak kalmaktadır. Dünyada üretken faaliyetlerin eşitsiz dağılımına neden olmaktadır. Bugün de bunlar anormal bir şekilde az sayıdaki eski sanayileşmiş ülkede toplanmış durumda. Ticaretin serbestleştirilmesinin sermayenin faaliyet alanını dünya ölçeğine yaydığı günümüzde uzmanlaşma sanayileşmiş ülkeler arasında gerçekleşiyor. İlerde değineceğimiz gibi, Fransa'nın durumu tatmin edici değil. Eğer serbest ticaretçiler teorik vaadlerini cesaretle uygulamaya koyup sınırları Üçüncü Dünya'nın «vahşi», Japonya ve Amerika'nın «pek uygar» rekabetine açsalardı, bu ülke ne duruma gelirdi?.. Belki Ricardo'nun gözündeki Portekiz'e benzeyecek; kırmızı şarap üretecekti.

Le Monde gazetesindeki aynı makalede Paul Fabra serbest rekabetçi bir ekonomiyi «sadece en güçlülerin yaşayabildiği, Darwinvari orman yasalarının geçerli olduğu bir ekonomiye benzetmemek gerekir» diyor. «İşbölümünün mutlak bir uzmanlaşmaya neden olduğu bir dünya hemen boğulur. Çünkü, hiç bir alanda sınıf birincisi olmayanları (ki bunlar çok fazla) ticaretin ve ekonomik yaşamın dışına iter». Fakat ekonomik orman zayıfların çoğunun yaşamasına izin veriyor. Şu basit nedenden ötürü ki, bunlar güçlülerin ellerinin ulaşamadığı yerde bulunuyorlar, uzaklık sayesinde korunmuş olanlar (örneğin ulaşım masrafları) ya da kendilerini gümrükler ve düzenlemelerle korudukları için. İşsizliğin arttığı bir ortamda mutlak uzmanlaşmayı önlemek için sanayileşmiş ülkelerin yaptığı da o. Nihayet üretim tekeline ya da tekel benzerine sahip bütün «yoksullar»da yaşama olanağına sahip olabilmektedirler. Spesifik hammaddeler ve tarım ürünleri üreticisi Üçüncü Dünya ülkelerinin durumunda olduğu gibi.

Bugün uzmanlaşma mutlak olamaz, zira ekonomik bütünleşme tam değildir. Üçüncü Dünya'ya ayrılana (titizlikle) uyulmaması yüzünden (ki kalkındırılmak isteniyor) bunlar bugün çoğunlukta ve ekonomik yaşamın dışına itilmiş durumdalar. Petrol üreticisi olmayan bütün azgelişmiş ülkelerin borçlanmışlık düzeyleri öylesine yüksek ki, kaynakları tükenene kadar taraf olabilecek olan bu ülkeleri mümkün olan ticarette taraf saymamak gerekir.

Paul Fabra Ricardo'ya dönüyor «saygın ve ünlü bir örnek uluslararası ticaretin yararlarını açıklamaktadır. Ayakkabı ve şapka yapan iki adamdan biri iki alanda da daha becerikli (...) kolaylıkla kanıtlanıyorki bu durumda iki adamın da karşılıklı çıkarları uzmanlaşmayı gerektiriyor. İkisinde de daha etkin olanın rekabet avantajının daha büyük olduğu sanayide (ayakkabıda) ve daha az etkin olanında avantajının daha az düşük olan şapkada uzmanlaşması gerekir».

İki kişiyi sahneye koyan bir örneğin karmaşık bir ekonomide, hele hele *a fortiori* uluslararası planda ticaretin yararlarını ortaya koyduğunu anlamak zor. Başbaşa verip düşünen, kendi ürettiğinin bir kısmını da diğerinin tüketmesine ihtiyaç duyacağından, ahlakçı ve sosyal nedenlerle olmasa bile, her biri diğerinin ürettiğine ihtiyaç duyduğu için uzlaşma zemini arayan köyün iki zenaatkârı gibi kapitalist işletmeler mi hayal ediyor? Eğer uluslar aynı düşünceyle üretken faaliyetleri aralarında dağıtabilselerdi, o zaman dünya cennetinde yaşıyor olurduk.

Bu örnek bizimkinin karşıtı olan, herkesin diğerinin çıkarını dikkate almak zorunda olduğu demokratik ve «birlikte yaşanabilir» bir toplumda, değişimin ve içerdiği uzmanlaşmanın (tahrik etmediği) yararını gösteriyor. Zira üreticilerin (ve işçilerin) çıkarları her zaman zorunlu olarak uzlaş-

maz durumda değildir. Ricardo'nun da gösterdiği budur. Yazıkki bu çıkarlar rekabetçi bir sistemde hemen uzlaşmaz duruma geliyorlar. Bunlar özellikle hakemliğe yatkın değildir. Artık dünya çapındaki rekabet en güçlünün yasasına göre işliyor. Öyle olunca da hem ayakkabıyı hem de şapkayı üreten zenaatkâr lehine ve işsiz kalacak olan diğeri aleyhine işliyor. Bu durumda mutlu rakibin elindeki malı kime satacağı sorusu akla geliyor. Bugün bu soru gündemde kimsede cevaplayabilecek durumda değil.

Ticaret ve Ekonomik Optimum

Ticareti «uluslararası» olarak niteleyen kavram aldatıcıdır. Ticaret ortak çıkarlara sahip bireylerden meydana gelen yekpare bloklar arasında yapılmıyor. Daha çok uluslarüstü ve özel çıkarları olan, ekseri de çıkarları ait oldukları ulusun çıkarlarına karşıt olan, bireyler ya da gruplar arasında gerçekleşiyor. Ricardo'nun ardılları ekonomik optimumun hangi koşullarda gerçekleştiğini açıklamaya çalışırlarken gerçeğin bu yüzünü ihmal etmişlerdir.

Afrika'da faaliyet gösteren Avrupa'lı tacirler renkli inciyle fildişi ve değerli ağaçların ticaretini yaptıklarında, maliyet, fiyat, harcanan emek - zaman bakımından vb. ticaret iktisatçının hayal ettiği gibi değildi. Jean - Bedel Bokassa, Orta Afrika Cumhuriyetinin satılabilir nesi varsa sattığında ve karşılığında kendi muhafızları için silah ve sarayı içinde altın yemek takımları satın aldığında, ticaretin hangi ekonomik optimumu gerçekleştirdiğini anlamak zordur. Birinci örnekte, ticaret kültürel bir gerekçeye dayanıyor. Çünkü Afrikalılar renkli inciye Avrupalılardan daha farklı değer veriyorlar. Bizim ekonomik sistemimize özgü değer anlayışı bakımından bu ticaret Afrikalının ekonomik zararınadır. İkinci örnekte kelimenin bayağı anlamında ticaretin nedeni siyasidir. Bugün ise, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler ara-

sındaki ticarete neden, sosyo - politiktir. Üçüncü Dünya'da devletlerin oluşması ve bunun sonucunda iktidar odaklarının çoğalmasıyla ekonomik kararları alan azınlığın —daha önce de gördük— uluslararası ticareti şimdiki haliyle sürdürmekte çıkarları vardır. Yine gördük ki, ekonomik optimum sanayileşmiş ülkelerin ve yerli ayrıcalıklı azınlığın çıkarına gerçekleşmektedir.

Bugün en güçlünün yasası sınırsız işlemekte ve hemen tamamiyle de sanayileşmiş ülkeler gurubu için geçerli olmaktadır. Bunlar ekonomik optimumun her ülkedeki nüfusun giderek artan bir bölümü aleyhine işlediğini kabul edebilirler, buna karşılık ticaret serbestisinden de vazgeçmezler. Artık bunu yapamazlar. Nitekim serbest ticaretin tek doğrulayıcısı Ricardo'nun teorisi değildir. Ortada fiili bir durum vardır; bu ülkelerin sosyo - politik ve teknik - ekonomik yapısının bu hale gelmesini sağlıyan dış ticarette köklü değişiklikler yapmak olanaksızdır.

Farklı derecelerde de olsa, hepsi de uluslararası ticaretin serbestleşmesinden ve gelişmesinden yarar sağlamışlardır. Hiç biri yaratacağı iç sorunları (örneğin ticaret sayesinde yaşayan ve üretim üzerine yamanmış bir sürü faaliyet ne olacak?) Ve ticarete taraf olanların girişebilecekleri misillemeyi göze almadan bu ticarete sınır koyamazlar. Kapitalist ekonomileri özerkliklerinden yoksun bırakan bütünleşme hesaba katıldığında hiç biri eskinin korumacılığına geri dönemez. Genel olarak uluslararası ticarete sınır koymak yeni bir sosyal yapılanmayı gerektirir; (iş dünyası da dahil) fakat aynı zamanda; ulusal ve uluslararası planda ciddi karışıklıklara da yol açar. Böylece ticaretin serbestleştirilmesi, onu sınırlandırmanın neden olacağı tehlikeler tarafından meşrulaştırılıyor.

Bununla birlikte, teknik - ekonomik gelişme karşısında çaresiz olan hükûmetler, belki, uluslararası rekabeti frenle-

yerek bunun neden olduğu sosyal sonuçlarla mücadele etmek isteyeceklerdir (Fransa bunu konjonktürel bir politika olarak daha önce denedi). Bunu yaptıkları takdirde, kendi ekonomik yapılarının da ait olduğu dünya ekonomisinin düzeninin bozulmasına katkıda bulunurlar. Buna da ancak son çare olarak, bolluk toplumun rüyasını tasfiye edecek iki tarzdan birini seçmek zorunda olduklarında başvurabilirler.

Ticaretin Eleştirisi

Şimdilerde ticaretin neden olduğu uzmanlaşmalardan bazıları özellikle eleştiriliyor : Azgelişmiş ülkelerin toprağının zengin ülkelerin ihtiyaçları için tarım ürünleri ve sanayi hammaddeleri (Moniak, soya vb.), ihracata dönük mallar üretmeleri gibi... Hükümetlerden bağımsız uzmanlar bu garipliği mahkûm ediyorlar, açlığın kol gezdiği ülkeler zengin ülkelerin domuzlarını besleyecek yiyecekleri ihraç ediyorlar (1). Vardıkları sonuç; uluslararası ticaretten gıda maddelerinin çıkarılmasıdır. Hiç değilse bu alanda her ülkenin kendi kendine yaşayabilmesi, kendi halkını doyurması gerektiği ileri sürülüyor.

İnandırıcı gibi görünen bu görüş, mevcut durum gözönüne alındığında gerçekçi değildir. Hayvansal üretim fazlası olan bir ülke, kendisinde olmayan tahılı almak için bir miktar hayvan ihraç etmekten vaz mı geçecek ?Daha da ötede azgelişmiş ülkelerin iç yapısı da tarımın dışa dönüklüğü kadar açlıktan sorumludur. Açların sayısı azalmadan Hindistan'da tahıl üretim fazlası olabilir. Tam tersine, verim artışı küçük çiftçilerin tasfiyesi pahasına gerçekleştiğine göre, ken-

(1) Bkz. özellikle, Jasques Berthelot ve François de Ravignan'ın, **Les Sillons de la Faim** (L'Harmattan Ed.) adlı eseri. Söz konusu olan 1980'de F.A.O.'nun Genel Kurulu'nun toplandığı bir sırada hükümetlerden bağımsız uzmanlarca yazılmış metinlerdir. Bir çeşit karşı konferans niteliği taşıyan bu girişimin sonucunda Groupe de Déclaration de Rome, oluştu.

dilerini doyuracak şeyleri satınalamayanların sayısı da aynı biçimde artar. Nihayet açlık ekonomik - teknik gelişmemizin en acıklı sonuçlarından biri olsa da, neden sadece gıda maddeleri bakımından kendine yeterlik üzerinde duruluyor. Tarım, ekonominin diğer sektörlerinden ayrılamaz ve bunun cevap verdiği ihtiyaçlar unutulamaz. Dünya pazarı karşısında özerkleşmesi gereken sadece tarım değil, toplumun kendisidir.

Şimdilerde ticaret, topluma, onun üretim tarzına ve tüketim alışkanlıklarına karşı olan bütün alternatiflerce (Almancanın bu sözcüğe verdiği anlamda) bir dikkat ve düşünce konusudur. Onlar için ticaret mümkün olduğu kadar kısa olmalı, örneğin, birbirini tanıyan üretici ve tüketiciyi buluşturmalıdır. Bazıları daha da ileri gidiyor, herkesin sadece mal ve hizmet elde etmek üzere bir ücret karşılığında (sermaye'ye veya devlete) çalışmaktansa, kendisi için daha fazla çalışmasını, böylece ihtiyaçlarını tatmin için ürettiklerinin paraya olan ihtiyaçlarını azaltacağını söylüyorlar.

Eleştirilmesi gereken ticaretin kendisi midir? Kesinlikle değil! Her toplumsal yaşamın ve bireyin özünde mübadele vardır. Para araya girmese de aile içindeki de dahil, ticaret hep vardır. Zorunlu bir işbölümünün sonucudur. Bugünkü işleyişi sadece her bir ülke içinde değil, dünya ölçeğinde de üç temel nedenle mahkûm edilmelidir.

Birincisi, tartışmalı bir değer kavramının kabulüne dayanıyor. Öyle bir meta - değer ki her yerde aynı. Oysa her toplumun kültürüne ve spesifik ihtiyaçlarına göre farklı ya da öyle olması gerekiyor.

Ticareti mahkûm eden ikinci neden, ticari ilişkiye giren tarafların verimlilik farkını dikkate almıyor olmasıdır. Ticaret yaptıklarına göre birbirlerinin ürünlerine ihtiyaçları vardır. Emeği daha verimli olan, prodüktivitesi yüksek olan (bir kişi, bir firma, veya bir faaliyet sektörü yahut bir ulus ol-

sun), eğer elde ettiği verim artışını karşı tarafla paylaşmak üzere malın fiyatını düşürmezse, değişim yoluyla diğeri aleyhine olarak zenginleşir, (yani onu «sömürür»). Hali hazır durumda ancak istisnai olarak ya da rekabetin zoruyla bu yola giriliyor. Verimlilik artışı onu gerçekleştiren lehine sonuç doğuruyor. Kârı, ücreti, vergiyi yükseltip, çalışma zaman süresini vb. düşürüyor. Örneğin sanayide yüksek emek verimliliği kişi bakımından çalışma süresini o sektörde kısaltıyor ama, emek verimliliği düşük olan köylünün aldığı sanayi malının fiyatını düşürmüyor. Köylü işçiden daha fazla çalışmak zorundadır. Uluslararası planda da aynı şey geçerlidir. Bir saatlik emek gerektiren bir sanayi ürününü alabilmek için azgelişmiş ülkenin yedi saatlik emek harcaması gerekiyor (2).

Nihayet ticaret sadece ekonomik ve mali verilere dayalı bir uzmanlaşmaya neden oluyor. Bu uzmanlaşmaların ekseri pek uygun düşmemesi bir yana, her toplumun üretmeyi arzuladığından da bağımsız olmaması gerekiyor. Çalışma da anlamını yitirip soysuzlaşmıştır.

Genel olarak ticaret sadece sistemin ona tanıdığı tek ekonomik boyuta sahip değildir. Üretilen mal ve hizmetlerin aracılığıyla kişiler, sosyal guruplar ve toplumlar arasında yaratılan ilişkiler, onların parasal sonuçlarından daha büyük öneme sahiptir. Birlikte yaşama tarzıdırlar. Bugünkü uygulandığı haliyle ticaret toplumsal ve uluslararasındaki adaletsizliği daha da artırıp, bu ilişkilerin örgütlediği çıkar çelişkilerini ağırlaştırıyor. Nihayet insanların ekonomik faaliyetlerini sosyal ve kültürel değerden yoksun bırakıyor.

---

(2) Rudolf H. Strahm'ın **Pourquoi Sont-ils si pauvres** adlı eserinden yapılan ve çalışma saati cinsinden bu karşılaştırma, sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki bir dengesizliği gözden kaçırmamalıdır. Zira birinciler nerdeyse tüm üretken faaliyetlerin tekeline sahiptirler.

Şimdiye kadar kapitalist sistemin eleştirisi, değişim koşulları üzerinde değil, daha çok üretim koşulları üzerinde toplandı. Daha çok bir toplum için adaletin nasıl olması olması gerektiği tanımlanmaya çalışıldı, dünya ölçeğinde (bütün toplumlar için ne gibi sonuçlar doğuracağı) doğurduğu sonuçlar dikkate alınmadı. Sermaye emperyalizmine ya da kapitalizmin hizmetindeki devletlere karşı çıkmak, eğer bu ülkeler emperyalizmden vazgeçerlerse, sanayileşmiş ülkelerin üretim aygıtına hangi olağanüstü dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya konulmadığı sürece, büyü yapmaktan başka bir anlam ifade etmiyor. Batılı sosyalistler millileştirmeleri salık verdiklerinde sadece sermayenin elde ettiği avantajları demokratikleştirmeyi düşünüyorlar. Millileştirilmiş firmaların işçileri sermayenin bulunduğu konumda yer alıyorlar. Eşit olmayan değişimden ve onun aleyhte gelişiminden yarar sağlayacaklardır. Gerçekten eğer bir üretim aracının özel mülkiyet konusu oluşu adaletsizlikte (zira varlığı ve gelişimi kollektif bir çalışmanın ürünüdür), onun millileştirilmesi de aynı derecede adaletsizdir.

Görüldüğü gibi hiç bir «kalkınmış» toplum ekonomisini kendine özgü bir sosyo - politik tasarıya uyduramaz. Eğer bunu yapabilseydi, o zaman ise ekonomik faaliyetin konusunu yeniden tanımlayarak başlaması gerekirdi. Gerçekten demokratik, ekonomik iktidarın bütün üretici —tüketicilerce kullanıldığı bir toplumsal ortamda ekonominin amacı, demokrasiyi tehlikeye atacak çıkar çelişkilerine meydan vermeden toplumu yeniden üretmek olmalıdır. İşçiye ödenen ücret onun görünen verimliliğinden bağımsız olursa, eğer herkes için geçerli üretim ve tüketim seviyesinin bir fonksiyonu ise, çıkar çelişkileri ortadan kaldırılabilir. Bu durumda değişim konusu olan mal ve hizmetlerin değeri bütünüyle sübjektiftir.

Bu durum uluslararası planda daha açıktır. İki toplum da aynı şekilde sömürüyü önlemekten yanaysa, değiştirmek zo-

runda oldukları malların fiyatlarını yükseltmezler; değiştirilen miktarın tespit ettikleri üretim ve tüketim hedefine her birinin ulaşmasını sağlaması yeterlidir.

Demek oluyor ki, mahkûm edilmesi gereken ne ticaret ne de onun gerçekleştiği sosyo - politik ortamdır. Tüm ülkelerin ve dünyanın sosyal ve politik örgütlenişidir.

V. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME

Ingmar Granstedt, Dünyanın ekonomik yapısını teknik yönden ele aldığı «Sanayileşme Çıkmazı» (1) adlı eserinde Marx'ın «Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Temelleri»nden aşağıdaki alıntıyı yapıyor : «Sermaye doğanın sahiplenilmesini artırıp toplumun tüm üyelerini kapsayan bir ağ oluşturdu; İşte sermayenin büyük uygarlaştırıcı hareketi budur».

Hiç şüphesiz Marx bugün yaşasaydı bu görüşü inkâr ederdi. Doğanın sermaye (ve devletler) tarafından ele geçirilişi ekolojik sonuçları bakımından tehlikeli bir yanılgı olmuştur. Öte yandan sermaye, ağını ulusal sınırların çok ötesine kadar genişletmiştir. Karşıt çıkarlara sahip sosyal sınıflar ve meslekî - sosyal katmanlar arasında karşılıklı bağımlılık oluşturduktan başka (örneğin: işçiye ihtiyacı olan sermayedarlarla ücrete ihtiyacı olan işçiler arasında), aynı şeyi çıkarları birbiriyle rekabet halinde karşıt, daha da ötede uzlaşmaz çelişki içinde bulunan uluslar arasında gerçekleştirdi. Böylece neden olduğu karşılıklı bağımlılıklar az ya da çok çatışmalıdır. Bu hasımlıkları yaratıp büyütmek uygarlaştırıcı bir hareket olamaz.

Granstedt, bu ağın genişlemesinin teknik sonuçları üzerinde duruyor. Ivan Illich ve André Gorz'un yaklaşımlarından hareketle, birincisi özerk diğeri bütünleşmiş iki üretim tarzı olduğunu, bunlardan birincisinin ikincisi lehine ortadan

(1) **L'Impasse İndustrielle,** Ingmar Granstedt (Le Seuil éd).

kalktığını söylüyor. Eskiden her işçinin yerel kaynaklara dayanarak, yerinde geliştirilen teknik araçlarla kendisinin ve dar bir gurubun ihtiyaçlarını tatmin için, esnek bir tarzda üretim yapma durumu bugünkü sanayileşmiş kapitalist ülkelerde artık söz konusu değildir. Bu özerk üretim hızla ilerlemeye yöneldikleri ölçüde Üçüncü Dünya ülkelerinde de hızla ortadan kalkmaktadır. «Bütünleşmiş üretim» ağır teknik araçlar, büyük sermaye, çoğu zaman askeri biçimde örgütlenmiş (özellikle fabrikalarda) çok sayıda işçi kullanarak, işlerin aşırı derecede parçalanmasına neden olan bir iş bölümüyle uzmanlaşmayı aşırı düzeye çıkararak, bunun tarım kesimi de dahil tüm işletmelere ve üretime kadar genişleterek özerk üretimi yok etmektedir. Uzmanlaşmalar ve neden olduğu bağımlılık, iktisadi faaliyetin kapsamı (büyük pazar gereksinmesi) ekonomik faaliyet için lüzumlu gereçlerin temini, bunların kaynağı ve niteliği (enerji, hammadde vs.) nedeniyle, bütünleşmiş üretim, bütün üretici faaliyetleri —bu arada işçileri de— hemen hemen dünya ölçeğinde bağımlı hale getirmiştir. Artık dünyanın herhangi bir yerindeki bir kargaşa, tarımın mekanize olduğu, uzmanlaştığı ve dünya pazarına dönük üretim yapan köyler de dahil, Avrupa'da işsizliğe ve açlığa neden olabilir.

Doğrusu, özerk ile bütünleşmiş üretim tarzı ayrımı oldukça keyfidir. Birinden diğerine hangi anda geçiliyor? İnsan bilimlerinde kullanılan birçok kavramda olduğu gibi, bunlar da analiz etmeye değil, analiz edilen durumun tasvirine yarıyor. Daha da ötede, kimilerinin sandığı gibi bir üretim tarzının evrimi, *deus ex machina*, gökten zembille inen bir aletle olmuyor ki bir başkasının gelişmesini sağlasın. İnsancıl ve aklıselime davet eder nitelikte sonuçlara varmamak için, nesnel nedenlerin (rekabet ve sonuçları) dikkate alınması gerekiyor. Nihayet bu olay, başka değişimlere de bağlıdır. İç ve dış ticaretin gelişmesiyle birlikte (bunları kolaylaştıran kurumsal değişiklikler de yapılmıştır : Sömürgeci-

liğin tasfiyesi, ekonomik bir Avrupa'nın oluşturulması vb.) ortaya çıkan bir gelişme olmuştur ki, rekabet alanının devamlı genişlemesiyle analiz edilebilmektedir. Rekabette «en güçlünün» en başarılı firmaların (bunlar daha çok çokuluslu şirketler oluyor) toplandığı ülkelerin lehine işlemektedir. Bu ülkelerdeki sermaye birikimi giderek pahalılanan bir «araştırma - geliştirme» faaliyetini finanse etmeye olanak vermektedir. Öte yandan, bu birikim de sermayenin sosyal faaliyet alanının genişlemesi tarafından teşvik edilmektedir. Kâr konusu olabilecek tüm faaliyetler meta haline gelmekte, böylece her seferinde daha fazla mal ve hizmet ticaret konusu olmaktadır. *Ad Libitum.* Bütün bu gelişimlerin biri diğerini gerekli kılmaktadır ve bunların yarattıkları bağlam da kesin bir uyum ve tutarlılık halinde diğerleri üzerinde doğuracağı sonuçlarını dikkate almadan bunlardan herhangi birine dokunmak olanaksız hale gelmektedir.

Daha önceki bir denememizin (2) temel konusu olan ekonomik, teknik, politik, sosyal ve kültürel evrimin karşılıklı ilişkileri kapitalist sistemi ıslah etmeyi tasarlayan bazı yazarların gözünden kaçmaktadır. Ingmar Granstedt'in ortaya koyduğu ekonomik bütünleşme, kavramın içerdiği tüm olgular yani; ekonomilerin teknik bağımlılıkları, uzmanlaşmalar, uluslararası iş bölümü, üretken faaliyetlerin ulusal niteliklerini kaybetmeleri, sermayenin iç içeliği vb.; dikkate alındığında geriye döndürülemez bir süreçtir. Ulusal ekonomi kavramı artık bir istatistik kurguya dönüşürken, ulusal bağımsızlık kavramı da yalnızca bir hukuki kurguya dönüşmektedir. Bu duruma nasıl gelindi?

İçi Boşalmış İktidar

Kapitalist sistemde siyasal iktidarla ekonomik iktidar birbirinden ayrışmışlardır. Bu iki iktidarın kararları ve ha-

(2) **Que la crise S'aggrave** (Solin ed.).

reketlerinin dayandığı kıstaslar, hiç değilse ilke düzeyinde aynı değillerdir. Sermaye tek bir mali kâr ya da azami verimlilik kıstasına uyar (3). Bu kıstas uluslarüstü ve bilhassa zorlayıcıdır. Çünkü buna uyum sağlayamıyan ekonomik birim yok olmak zorundadır. Bu nedenle sermaye asla ekonomik ve mali faaliyetlerinin sosyal ve politik sonuçlarından kesinlikle sorumlu tutulamaz. Bu görev, yani söz konusu sonuçları önceden görüp önlemek ve yaraları sarmak, sermayeyi gerçekten kontrol edebilirse, devlete aittir.

Merkezî bir iktidara sahip olmadığı için sermaye'nin sosyal - politik plândaki sorumluluğu da o oranda azdır. İktidarını sürekli rekabet halinde olan firmalar içinde icra etmektedir. Bir işletme aldığı kararlarda hiç bir zaman tam anlamıyla özgür değildir. Kararlar rakip firmaların aldıkları ya da almak durumunda oldukları kararlarla engellenmiş yahut önceden belirlenmiş durumdadır. Bu nedenle ekonomik iktidarın hareket alanı genişledikçe sermayeninki daralmaktadır. Artan uzmanlaşmanın karşılıklı bağımlılıkları artırdığı «bütünleşmiş» üretim tarzı geliştikçe de daha karmaşık bir hal almaktadır.

Kaydedelim ki, «sermayenin stratejisinden» söz eden çözümleyiciler bunu abartıyorlar. Bir işletme ekonomik bir stratejiye sahip olabilir. Merkezî bir iktidarı olmayan sermaye'nin böyle bir stratejisi yoktur. Buna karşılık, kapitalizmin genel çıkarları bir veya bir kaç devlet tarafından tezgâhlanan bir stratejinin çerçevesi içinde kaale alınabilir. Fakat böylesi durumlarda da sermaye'nin stratejisinden söz etmek, kavramı kötüye kullanmaktır. Esas olan kapitalizmin hizmetindeki devletlerin stratejisidir ki, bunu kapitalistlere bile kabul ettirmek her zaman kolay değildir. Avrupa'daki iktidarların Avrupalı demir - çelik sanayicilerine yabancıların

(3) Bu konuda bkz. **L'Economie İndustrielle en questrion**, J-M Chevalier (Calmann Lévy ed.).

rekabetine karşı ortak bir politikayı kabul ettirebilmek için aşmak zorunda kaldıkları zorluklara ne demeli? Yahut Avrupalı, Amerikalı ve Japon otomobil yapımcılarının çıkarlarını bağdaştırmak için yaşanan serüven...

Diğer yandan bir stratejinin etkinliği, üzerinde bulunulan çevrenin yahut girişilen hareketlerin vereceği sonuçların eksiksiz bilinmesine bağlıdır. Bu bilginin de yeterli olduğu durum pek nadirdir. Özel sermayenin Üçüncü Dünyadaki stratejisi de bunu kanıtlamaktadır. Dünyanın ekonomik ve politik yönetimine katılanlar beklenmedik durumlar karşısında kaldıklarında, eğer kendilerini sınırlamazlarsa, körlemesine hareket etmektedirler. Ekonomi biliminin belirsizlikleri de işlerini kolaylaştırmamaktadır. «Seçkinlerimize» sahip olduklarından fazla «zekâ» atfetmemek gerekir.

Bununla birlikte ekonomik iktidarı sayısız küçük teknik karar merkezlerine indirgeyen eğilim, sermayenin iç tutarlılığı olan bütünleyici bir strateji oluşturmasına olanak vermemektedir. Bu durum bir ölçüde yine rekabetin sonucu olan, sermayenin yoğunlaşması, «tekelci sermayenin» oluşması eğilimi tarafından kısmen karşılanmaktadır. Fakat tekelci sermaye fiyat teşekkülünde olduğu gibi, bazı konularda daha büyük hareket serbestisine sahiptir. Bu sonuncu durumdaki gücü de ekonomik olmaktan çok siyasi niteliktedir. Hükûmet kararlarını etkileyebilir, haberleşmeyi yönlendirip kamu - oyunu biçimlendirebilir, hatta politikasından çekindiği bir hükümeti düşürmek üzere bir darbeyi finanse edebilir (Şili'de Allende'nin düşürülmesinde ITT'nin rolü abartılsa da, kamyon şöförleri ve küçük burjuvazinin rolü daha önemliydi). Fakat sermaye salt ekonomik plânda şartlanmış durumdadır. Bir firma, onun yönetimi, üretim koşulları, yatırım programı vb. söz konusu olduğundan en büyük çokuluslu şirketin yöneticisi de gücünü kendine empoze edilen koşullarda kullanmak durumundadır. André Gorz, buna «önceden

kurulmuş oyun» diyor. Kapitalist veya temsilcisi işletmeyi kötü yönetmeyi göze almadığı sürece, kendini soyutlayamadığı ve değiştiremediği koşullara boyun eğmek zorundadır. Gerçekten sermaye öyle bir mantığa bağlıdır ki, bu bağlılığın kendisi de başlı başına *bir mantık.* Ve en büyük çokuluslu şirketin genel başkan ve yöneticisinden en küçük bir şirketin başkanına kadar herkes bu mantığın önünde eğilmek zorundadır.

Tek bir kıstasa uyum sağlayıp, tek bir mantıkla ilerleyen sermaye, sözünü ettiğimiz farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Oysa teknik - ekonomik ve örgütsel bütünleşmenin sonucu üretim ölçütleri bütün dünyada tekdüze hale geldikten sonra, dünyanın kendisi de uluslararasılaşmakta olan sermayeye açık bütünleşmiş bir alan haline gelmiştir. Böylece sermaye ile devlet arasındaki ilişki radikal bir değişikliğe uğramıştır.

Gerçekten, politikanın ve ekonominin üzerinde bulundukları zemin birbiriyle çakışmamaktadır. *Birincisi ulusal olarak kalırken ikincisi uluslararası bir nitelik kazanmıştır.* Bu anormallik kötü sonuçlar doğuracak niteliktedir. Daha da kötüsü, devlet sermayenin sosyo - politik alandaki temel sorumsuzluğuna ne çare bulacak durumdadır ne de bu sorumsuzluğun sonucu ortaya çıkan üzücü sonuçları önleyebilir. En geniş millileştirmelerle sermaye ekonomik karar alma gücünden mahrum edilse bile bu durum değişmeyecektir. Zira bunlar dünya ortamında etkili olamıyorlar. Sadece ülke bakımından dış rekabetin etkisini kısmen hafifletiyorlar (Fransız demir - çelik sanayii millileştirildiğinde de eskiden karşılaştığı sorunlarla karşı karşıyadır, nitekim uluslararası rekabet tarafından mahkûm edilmiş yüksek fırınlar devamlı devlet sübvansiyonlarıyla ayakta kalamaz). Eski göreceli iç uyumlarını yitiren ulusal üretim aygıtlarının artık bağımsız bir varlıkları kalmamıştır. Dünya üretim aygıtının ayrılmaz bir parçası

haline gelmişlerdir ve artık bunları ayrı ayrı birer bütünmüş gibi farzedip yönetmek olanaksızdır.

Devlet kendi iradesiyle sermayenin hedefleriyle çelişen politikalar uygulayamaz. Yapabileceği tek şey sermayeyi cezbetmek, girişimlerini teşvik etmek, ekonomiye müdahale etmede sahip olduğu geniş olanakları seferber ederek rekabet gücünü artırmak, aynı zamanda da sermayenin oluşmasının empoze ettiği olası «kemer sıkmalar»la emekçileri baskı altında tutmaktır. Bu tercih inanarak ya da gönül rızası hilâfına tüm batılı hükümetlerin yapmak durumunda oldukları veya yaptıkları liberal tercihtir. Bu tercih Fransa'da Barre Hükümeti zamanında yapıldı. Zamanın devlet başkanı da bu politikayı alternatifi olmayan bir siyaset olduğunu söyliyerek, haklı göstermeye çalıştı. Bu politika biraz daha sosyal, büyük mülk sahiplerine biraz daha az elverişli ve biraz daha etkin olabilirdi ama temelde hiç de farklı olamazdı. 1981 de iktidara gelen sosyalist hükümet bunu göstermekte gecikmedi.

Hiç şüphe yok ki, kapitalizmin düzenleyici mekanizmalarının tıkandığı, sistemin «kriz» de olduğu bir dönemde, liberal okulun şaşırtıcı bir şekilde yeniden ortaya çıkması ekonomik bağlamdaki değişiklikle açıklanabilir. Bu okulun tek değeri de birçok solcu iktisatçının yaptığının aksine bu değişikliği kabul etmesidir. Fakat bu okul sosyal ve politik boyutlarını dikkate almadığı bir gerçek hakkında değer yargısında bulunduğu zaman ölçüyü kaçırıyor. Mevcut zorlukları devletin aşırı ve beceriksiz müdahalelerine bağlıyor. Devletin, sermayeye tam bir serbesti sağlamasını, ancak sermayenin girişimlerini desteklemek amacıyla (alt yapı yatırımları, para ve kredi, vergi, yasalaştırma vb.) ekonomiye müdahale etmesini öneriyor. Ekonomik teoride böylece methiyeci ve savunucu duruma geliyor. Liberal okul biçimlenmekte olduğu haliyle, dünyanın durumunu sadece kaçınılmaz de-

ğil fakat arzulanır olarak da görüyor. Salt ekonomik yasalarla yönetilen (hepside sermayenin yeniden üretilmesi için kaçınılmaz kâr yasasının işlemesini amaçlayan), hiç bir siyasi projenin söz konusu olmadığı, dünyanın emekçi - tüketicilerden oluştuğu, tutarlı bir toplumsal temelden yoksun, kültürel plânda bütünleşmiş, kitle tüketimi sayesinde standartlaşmış bir kültüre sahip, halâ uluslara bölünmüş ama tüm üretici faaliyetlerini hem ulusal nitelikten yoksun olduğu, hem de sayısız firmalar aracılığı ile bir örümcek ağı gibi birbirine bağlanmış, üretimi ve değişimi dünya ölçeğinde sürdüren bu firmaların ulusal, yabancı, yahut çokuluslu olmalarının da hiçbir öneminin olmadığı bir dünya.

Daha şimdiden ulaşılan bütünleşme düzeyi dikkate alındığında, liberal tercih daha gerçekçi görünüyor. İlerde görüleceği gibi liberalizmin ortaya koyduğu görüş açısı ona inanan hükümetlere ve teorileştiren iktisatçılara rağmen tatmin edici olmaktan uzaktır. Ne olursa olsun artık devlet bazen ileri sürüldüğü gibi sermaye ile emek arasında, daha genel olarak da ekonomik ve mali önceliklerle, çeşitli özlem ve eşitsizlikleriyle toplum için bir hakem olmaktan çıkmıştır. Sermayeyi kontrol edemeyince onun mantığına boyun eğmek ve faaliyetlerini kârlılık kıstasına bağımlı kalmak zorunda kalmıştır. Sermayede olmayan iktidar devlette de yoktur. O da sermaye gibi bir teknik karar merkezinden başka bir şey değildir. Devlet iktidarını oluşturan kamu kuruluşlarında görevli az çok bilgili yöneticiler kendi tarzlarına uygun ve sahip oldukları kozlarla «önceden kurulmuş oyun» olan ekonomik iktidara katılıyorlar. Sermayenin çıkarlarının öncelikli kıldığı anda bunun sisteme yayınlanan eğilim dinamiğini desteklemiş olmaktadır. Ekonomik - teknik bütünleşmeyi teşvik ederek kendi hareket alanını daraltmakta, kendini iktidarsızlığa mahkûm eden değişimi desteklemektedir.

Bununla birlikte devlet üretim tarzının gerekli kıldığı ulusal ve uluslararası düzenin yüklenicisi olarak kalmakta-

dır. Bu bakımdan muazzam imkânlarla sahiptir ve bunlar ona bir iktidar görüntüsü vermektedir. Fakat, iktidar bir demokraside olduğu anlamda «politik» bir iktidar değildir. Bir toplumsal denetim ve baskıdan başka birşey değildir. Devlet, ulusu dünya ölçeğindeki teknik - ekonomik değişime uyumlu hale getirmek, kontrol edilemeyen sosyal sonuçlarına halkın şiddete başvurmadan katlanmasını sağlamak zorundadır. Bu nedenle devletin, önlenemeyen sosyal zorlukların giderek derinleşmesi sonucu nüfusun çoğunluğunu açlığa terkeden, başkaldıranları kana bulayan Üçüncü Dünyadaki akıl almaz devlete benzemesinden korkulur.

Ulusların Çatlaması

Ekonomik ve teknik gelişme sosyal ve politik plânda önemli sonuçlar doğurduğu halde, dünyanın sosyo - politik yapısında temelli hiç bir değişiklik meydana getirememiştir. Tersine, XIX'uncu yüzyıldan bu yana Batıda olduğu gibi, bugün bütün toplumlar ulus -devlet biçiminde örgütlenmişlerdir. Siyasi düşüncenin gerçeğin eleştirel bir tahlilini yapamadığının nedeni de burada yatmaktadır. Bu düşünce, yüz yılı aşkın bir zamandır hiç yenilenmemiştir, oysa son bir kaç on yılda söz konusu gerçek büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Her toplumun hukuki ve kurumsal çerçevesi büyük babalarımızın sahip oldukları kadar bir düşünce stokuyla yaşanabileceği izlenimini yaratıyor. Bu izlenim siyasi partiler tarafından da yaşatılıp sürdürülüyor. Zira bu partilerin bizzat kendileri de ulusal yapının bir parçası ve ulusal plânda iktidar olmayı amaçlamaktadırlar. Aşırı derecede hiyerarşik bir dünyada her ulus belirli güç dengelerine uygun bir yer işgal etmektedir (bu yapıda da ekonomik - teknik güç önemlidir). Siyasi partiler ulusu savunulması gereken ortak çıkarları olan bir bütün olarak göstermek durumundadırlar. Devlet toplumsal özellikleri özgünlükleri özellikle de kültürel özellikleri koruyamayınca geriye milliyetçilikte ifadesini bulan

kollektif bencilliğe dayanmak kalıyor. Bugün bu halâ mümkün müdür?

Sermaye ağını nerdeyse dünyanın tamamına yayarak, kapitalist dünyada geçerli olan çok şematik sınıf ayrımını karmaşık hale getirmekle kalmadı, aynı zamanda ulusları parçalayıp dağıtmaya da başladı. Ulusları birbirine bağımlı hale getiren üreticilerle tüketicilerin arasında kurulan ilişki, bunun yarattığı istihdam ve yaşama tarzı, ait olunan ulusun durumundan giderek daha bağımsız hale gelmektedir.

Her ulusun bağrındaki çıkar çelişkileri dış faktörlerin etkisiyle çoğalıp ağırlaşarak içinden çıkılması imkânsız bir hal almıştır. Örneğin bir Fransız tüccar, kumaş ithal ettiğinde Fransız tekstil endüstrisi ve onun istihdam ettiği işçiler aleyhine ama, tüketicilerin ve diğer işçilerin yaşama seviyeleri lehine davranmış oluyor. Bir Alman tüccar Brezilya'dan et ithal ettiğinde Avrupalı hayvan yetiştiricileri aleyhine ama Brezilya'da hayvan yetiştiriciliği yapan Volkswagen ve Almanya lehine hareket etmiş oluyor.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu satırların yazıldığı sırada Güney Fransa'da bağcılar İtalya'dan yapılan şarap ithalâtına karşı harekete geçmiş durumdalar. Oysa İtalya diğer Fransız çiftçileri için zorunlu bir pazar. Üstelik Fransa ile olan tarım ürünleri ticareti açık veriyor. Dahası, İtalya'dan yapılan şarap ithalâtının geçici olarak durdurulması Sète limanındaki şarap ithaliyle ilgili birçok faaliyetin durması yanında, liman işlerinde çalışanların teknik açıdan işsiz kalmaları demek. Sendikalar ve siyaset adamları «emekçilerin dayanışması»ndan söz ettiklerinde kendi kendilerini yalanlıyorlar ve boş yere bir günah keçisi arıyorlar. Boşuna zira, çıkar çelişkisi sadece sermaye ile emek arasında değildir. Rekabet halindeki kapitalistler ve bunun sonucunda istihdam ettikleri işçiler arasında da çelişki söz konusudur.

Ulusal plânda devletin bu çelişkiler üzerinde bir hakem rolü oynaması mümkündür. Uluslararası plânda birbirlerine rakip işçiler söz konusu olduğunda, her devlet, ülkeleri karşılıklı bağımlılık içine sokan kozları kullanarak, kendi vatandaşlarını korumak isteyecektir. Devreye giren sayısız faktör çıkarları dengelemeye engeldir. İngiltere Ortak Pazarın tarım politikası ilkelerine riayet etmeden ortaklık içinde kalmaya devam etmiştir. Bu tavrı, birçok Avrupalı bu arada Fransız üreticisinin de aleyhine olmuştur.

Her ulus içindeki bu çıkar ilişkilerine karşılık, uluslararası alanda da sosyal guruplar arasında yeni ama oldukça garip dayanışma biçimleri ortaya çıkmaktadır. Amerikan Sermayesinin yatırım yaptığı bölgedeki işçi ve tüccarlarla çıkar ortaklığında olduğu gibi (Ford Fabrikasını kendilerine çekebilmek için Nancy ile Bordeaux arasındaki destanlaşmış mücadele hatırlanmalıdır). Aynı şekilde benzer durumlarda Amerikan firmaları ulusal firmalarla rekabete girişmektedirler .Daha da ötede Avrupa silâh sanayiinde çalışan işçilerle, kendi halklarına karşı silâhlanan Üçüncü Dünyanın zorba iktidarları arasında da bir çıkar birliği söz konusudur.

Üretim ve tüketimin ulusal olmaktan çıktığı bir ortamda, ulusların bu parçalanmışlığı, ilerde ele alacağımız sosyal çözülmenin bir yönünü oluşturmaktadır. Milliyetçi duyguların maddi temeli giderek yok olmaktadır.

Milliyetçilik ve Sosyalizm

Nihayet, milliyetçi duygu proleterya enternasyonalizmi (eğer terim bir gerçeği kapsıyorsa) adına haklı olarak mücadele edilmesi gereken sosyalist ülkelerde olduğu gibi, sosyo - ekonomik zorlukların giderek doruk noktasına ulaştığı kapitalist ülkelerde de özenle canlı tutulmaya çalışılıyor. Gerçekten Doğu Avrupa ülkelerinde üretim araçlarının kol-

lektivizasyonu ve plânlama, devlete içerde ve sınırları dışında kullandığı bir iktidar sağlamaktadır. Comecon'un işleyişi ve sosyalist bloktaki iş bölümünde Sovyetler Birliği'nin askeri ve politik ağırlığının belirleyici olduğu bir gerçektir. Fakat bu her Halk Cumhuriyeti'nin kendi özgün sorunlarının gereğine uygun bir politika uygulamadığı anlamına gelmez. Nihayet her biri ekonomik ve mali çıkarlarını ortaklarına karşı az - çok zorunlu olarak korumak durumundadırlar. O derece ki aralarından bazıları kendilerine uygun düşmeyen iş bölümünden kaçmışlardır. Örneğin, başlangıçta tarım alanında uzmanlaşması uygun görülen Romanya'nın durumunda olduğu gibi. Doğuda ekonomik ve siyasi iktidar aynı ellerde toplanıyor (Bunun dışında aynı kişiler manevi iktidarı da ellerinde tutuyorlar). Birer sosyo - ekonomik bütünlük olan bu uluslar özerk olmasalar bile göreceli olarak içe - dönük ekonomik bütünlükler olmaya devam ediyorlar (Bu onların adil ve müreffeh oldukları anlamına gelmez).

Buna karşılık, kapitalist dünyada bu iki iktidarın birbirinden ayrı oluşu, sermayenin kendi mantığına ve tek kıstasına uygun olarak, devletlerin politikalarını yönlendiren sosyal ve politik ölçütleri dikkate almadan değerlenmesine olanak vermiştir. Sermaye sosyalizmin hedefi olması gerekeni gerçekleştirirken, paradoksal olarak sosyalizm de klâsik bir toplumsal - siyasal çerçeve olan ulus devlet anlayışı içinde, kollektivizm dünyanın ekonomik plânda tekdüzeleşmesini engellemektedir.

Açıktır ki, bu iki zıt blok arasındaki farklılık da yok olmaya eğilim gösterecektir. Sermaye uygarlaştırıcı eylemini sosyalizmin bunu frenlediği ülkelere kadar yayacaktır. Nitekim sermayenin rekabetçi dinamiği plânlamadan daha etkindir ve sanayileşmiş kapitalist ülkelere teknolojik üstünlük sağlamaktadır. Bu ülkelerin hayat standardı yükseldikçe sosyalist ülkeler için daha büyük tehlike oluşturacakları düşün-

cesiyle bu sonuncular (J.J.S.S.'nin dediği gibi) batının meydan okumasına karşılık verme yolunu seçtiler. Rekabet yolunu tuttular. Nitekim, güçlü, sadece ona hayran olanlar veya imrenenler için model oluşturmaz; Özellikle ondan çekinenler için de modeldir. Böylece yenilmesi gereken düşman doğal olarak taklit edilecek bir model haline gelmiştir.

Eğer şimdiye kadar Sovyetler Birliği Amerikan modelini ancak geriden izleyebildiyse —bir tek silâhlanma ve askeri amaçların öncelik taşıdığı uzay araştırmalarında bazen onun önüne geçebildi—, bazı Halk Cumhuriyetleri, Demokratik Alman Cumhuriyetinde olduğu gibi, Batının orta derecedeki kapitalist güçlerinin teknik - ekonomik düzeyine ulaşabildiler. «Mao Zedung düşüncesi»nin tümden unutulduğu Çin ise yüzyılın sonundan önce büyük sanayi ülkelerinin düzeyine ulaşmayı amaçlıyor. Bu amaca ulaşmak için de batı dünyasından teknolojik ve mali yardım almakta tereddüt etmiyor.

Sanayileşmiş kapitalist ülkelerin ürettikleri aynı şeyleri üreten, bunun için aynı teknolojilere başvuran ve onlarla rekabet edebilir durumda olmaya çabalayan, bunun sonucunda onların üretim normlarını ve çalışma koşullarını kabullenen sosyalist ülkeler, Batının ulaştığı tüketim düzeyine ulaşmak istiyorlar. Tabii Batınınkine yakın bir tahrip etme kapasitesine de sahip durumdalar. Devletlerarası yarışmada ekonomik rekabetin doğurduğu sonuçları doğuracak niteliktedir. Kültürel farkları, siyasal tercihlerin sonucu karşıt olması gereken farkları da törpülüyor. Bu hesaba göre, dünyanın her günkü siyasi bölünmüşlüğünü ideolojik plânda daha uzun müddet haklı göstermek olanaklı mıdır sorusu ister istemez akla geliyor.

Eşit olmayan bağımlılıklar

Artık hiç bir sanayileşmiş ülke ekonomik plânda bağımsız değildir. Her bir ülkeyi diğerine bağlayan ilişkilerin önem

ve niteliğine göre hepsi eşit olmayan bir bağımlılık durumundadır.

Fransa örneğini alırsak, Hugues Bertrand'ın çalışmalarınında ortaya koyduğu gibi, bu ülkenin dışa bağımlılığı giderek daha da belirgin bir hal almaktadır (4). Gerçekten de, savaştan sonra ve aşağı yukarı IV. Cumhuriyet dönemine tekâbül eden bir sürede Fransız ekonomisi kendine dönük olarak yeniden kurulmuştur (şüphesiz sömürge imparatorluğunu kullanarak). Göreceli olarak «içe dönük» olan bu ekonominin üretim aygıtının değişik sektörleri arasında bir uyum bulunmaktaydı. Oysa, 1850 Roma Antlaşmasından başlayarak uluslararasılaşmaya başlamıştır. On yıl sonra ise bütünüyle dışa dönük hale gelmiştir ve bu dışa dönüklük bundan sonra da daha da belirgin bir hal almıştır. «Üretim aygıtının kalbine daha fazla inildikçe ekonomik yeniden üretimin ulusal olan bölümü de küçülmektedir». Artık Fransa sadece iç tüketimi karşılamak için değil, üretimi sağlayacak —sermaye mallarının üretimi için bile—, ithal etmek durumundadır. Ekonominin motoru artık içsel değildir, ve «tasarım dışardan geçmektedir». Bu açıdan Fransa'nın durumu az gelişmiş ülkelerin durumuna biraz benzemektedir.

Nihayet, Fransa üretebilmek için daha çok ithal etmek ve daha çok ihraç etmek (Frangın değerini korumak için) zorundadır. Bu da üretim faaliyetlerinin uluslararası plânda rekabetçi olmalarını ve dış pazara açılmayı gerektirir. Bu, Hugues Bertrand'ın «büyümenin kısır döngüsü» dediği durumdur.

---

(4) **Accumalation et naissance en moyenne et Longue période** (teksir) par. Hugues Bertrand. Buradaki alıntılar. **Statistiques Etudes Financières,** dergisinde yayınlanan bir makaleden yapılmıştır. (No: 35 Ministére de L'Economie). Bu çalışmanın kısaltılmşı bir versiyonu **Critique de L'Economie politique,** dergisinin 7-8 nolu (Nisan-Eylül 1979) sayısında yayınlandı. (Maspero).

Birçok sanayileşmiş kapitalist ülke de aynı kısır döngü içine hapsolmuşlardır. Çünkü, içe dönük ekonomi sayısı giderek azalmaktadır. Oysa bir ekonomi ne kadar dışa dönükse, dışa bağımlılığı da o ölçüde vahimdir. Dinamiği özellikle dış faktörlere dayalıdır. Narin durumdaki ülkelerin giderek artması, birçoklarını kaygılandırıyor. Örneğin, «Yeni Uluslararası Ekonomi» (5) adlı eserinde Andre Grjebine, göreceli olarak homojen ülkelerden oluşan «içe dönük» kalkınma bölgeleri oluşturacak biçimde dış ticaretin düzenlenmesini öneriyor. Bu proje aslında, J.M. Jeanneney'in Avrupa için savunduğunun dünya ölçeğinde genelleştirilmesidir (6). Bu gerçekçi bir öneri değildir. Japonya hangi bölgeye dahil olacak? Hamdaddelerini ihraç etmek zorunda olan Üçüncü Dünya nasıl bir kalkınma bölgesi oluşturabilir? Onun dışa dönüklüğü sanayileşmiş ekonomilerin kalkınmalarının koşuludur. Avrupa'ya gelince, ekonomisinin içe dönüklüğü ancak dar anlamda, teknik bakımdan mümkün olabilir zira, ihtiyacı olan malların önemli bir bölümü dışardan gelmektedir. Üçüncü Dünyaya olan bağımlılığı, koruma isteklerini boşa çıkarmaya yeterlidir. Birleşik Amerika ve Japonya bu işe kalkışanları hemen hizaya getirirler. Zira en güçlü, gücünden avantaj sağlamaktan vazgeçmez ve rekabet alanının sınırlanmasına izin vermez. Aksi halde bu durum liberal ekonomistlerin var olduğunu sandıkları «sağlıklı ekonomik mantığa» ters düşer.

Uluslararası ticaret «örgütlenemez». Böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi radikal bir dönüşüm sayesinde mümkündür. Oysa, dünyanın sosyo - politik örgütlenişi ortadayken, hiç bir iktidar ve hiç bir sosyal güç ona dokunmayı göze alabilecek durumda değildir. Teknik - ekonomik gelişme sürdükçe sa-

(5) André Grjébine; **La Nouvelle Economie Internationale** (Presse Universitaire de France).

(6) Jean - Marcel Jeanneney (Editions du Seuil).

nayileşmiş ekonomilerin bütünleşmelerinin artmasından başka yol yoktur. Bu durum daha ileri ve selektif uzmanlaşmalara neden olacaktır, öyle ki, bir kaç yıl sonra içe dönük bir tek ekonomi kalmayacaktır. Her biri az çok dışa dönük sanayileşmiş ülkeler gurubu uzmanlaşma durumu ve bazı üretim dallarını geliştirme kapasitelerine göre içe dönük bir bütün oluşturabilirler. Karşısında ise mali zorluklara saplanmış yeni sanayileşmiş ülkeleriyle birlikte bütünüyle dışa dönük Üçüncü Dünya.

Teorik sayılsa da (tam ekonomik bütünleşme gerçekleşmeden dünyanın ekonomik yapısının çığrından çıkması tamamlanacak) bu perspektif bize kabullendirilen biri «ulusal bağımsızlık» diğeri «modernlik» ile ilgili olan iki söylev arasındaki çelişkiyi ortaya çıkarıyor. Artık hiç bir ulus için ekonomik özerklik söz konusu değildir. Ekonomik bağımsızlık olmayınca da siyasal bağımsızlık bir aldatmacadır. *Hiç bir ülke kendi yeniden üretiminin koşullarına egemen değildir.*

Aslında bu veri pek göreceli olarak yenidir. Çok eskiden beri, sanayileşmiş ülkeler, sermaye birikimleri için siyasal olarak kontrol ettikleri bölgelerin kaynaklarını ve bu bölgeleri pazar olarak kullanıyorlardı. Bu nedenle kalkınmaları sadece görünüşte özerk ve içseldi. Bugün içinde bulundukları durum geçmişte başlattıkları sürecin olağan bir sonucudur. Hakimiyetleri altında bulundurdukları ülkeleri mahrum ettikleri özerkliği, şimdi kendileri de kaybettiler. Geriye dönüş olanağı da yoktur. İlerleme böyle bir şeyi düşünmeyi bile onlara yasaklamaktadır. Zira, modern teknolojinin gerektirdiği muazzam yatırımlar, ancak ürünlerine bütün dünya pazar olursa verimli olabilir. Bu ürünleri almak durumunda da olsa, satmak durumunda da olsa, her iki halde de bağımlılık, politikasını belirliyecektir.

Bu itibarla, bir ülkenin teknolojisinin gelişmişliği oranında bağımsız olacağını ileri süren yazarlar (örneğin A. Em-

manuel) bağımsızlıkla, hakim durumda olmayı garip bir biçimde karıştırıyorlar (7). Başkan Reagan Birleşik Devletlerin «hayati çıkarlarını» korumak için kendi sınırları dışında bir kaç çatışmayı desteklemek durumunda olduğu zaman (iki buçuk savaş) zımnen Amerikan ulusunun bağımsız olmadığını kabullenmiş olmaktadır. Büyük güçlerin emperyalizmi, onların teknik - ekonomi kayıplarının aşırı yara alabilir durumlarının nedenidir. Dünyanın geri kalan bölgelerine olan bağımsızlıkları onları bir kısım toplumlar üzerinde hakimiyet kurmaya zorlayabilir ki, bu hakimiyetin sonuçları kendi toplumları içinde aynı derecede acı sonuçlar verebilir.

Gerçekten emperyalizmin boyun eğmek durumunda olduğu ilkeler, demokrasininkinden farklıdır. İçerde ve dışarda geçerli iki ayrı değer sisteminin varlığı kitle iletişim araçlarının geliştiği ve herkesin dış dünyayı algılamasına olanak verdiği bir ortamda, toplumu derinden karıştıracak niteliktedir. Söz ve haber özgürlüğünden yararlanan demokratik bir ulusu, dışarıya karşı «kollektif bir diktatör» gibi davranmaya zorlamak olanaksızdır. Şüphesiz, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı devreye sokulup bunların katkısı sağlanabilir. Fakat, bunlar düşünce karşısında ayakta duramayan duygulardır. Belirgin olarak ulusal çıkarlara hizmet etse de, bir zaman gelir ulusun dış politikası toplum tarafından kabullenilmez. Yahutta devlet güçlenerek biçimsel olarak bile demokrasiden uzaklaşır (Cezayir savaşı sırasında Fransa'nın kıl payı kurtulduğu durum). Yahut ulus, düşmanın tarafında yer alarak devleti sürdürdüğü politikadan vazgeçmeye zorlar (Vietnam savaşında ABD de olduğu gibi). Gelecek yıllarda ulusların bu dağılması faktörü daha büyük önemde gündeme gelecek. Dayanışma duygusu ulusal olmaktan çıkacak, batılı uluslar dış politika sorunlarında daha fazla bölünecek.

---

(7) A. Emmanuel; **Technologies appropriées ou technologies sons - developpées?** (Presses Universitaires de France).

Bumerang etkisi

Bugün her ülke bir taraftan iç pazarını kendi ulusal üretimine ayırmak (ya da yeniden parasına hakim olmak) istiyor bir yandan da ihracatını artırmak istiyor. Devletlerin politikaları temelden çelişkilidir. Büyümenin durması, kapitalist ekonomilerinin karşılıklı bağımlılıklarından kaynaklanan yeni bir mekanizma yaratmıştır. Bu mekanizma Bumerang etkisi olarak nitelendirilebilir. Uluslararası rekabete karşı çok iyi silâhlanmış bir ülke, kendi sınırları dışında zorluklar yaratabilir ama er geç sonuçları kendine, kendi ekonomisine ve toplumuna yansır. Başka bir ifade ile, hakim durumda bulunan bir ekonomi kendi çıkarlarını öne aldığında ticarete taraf olan diğerleri aleyhine hareket etmiş olur. Sonuçta savunduğu çıkarlarını tehlikeye atar. Bütün hükümetlerin uyguladıkları «real politik» süper güçlerin gerilemeleri sonucunu da doğurmaktadır.

Örneğin, bütün sanayileşmiş kapitalist ülkelerde çeşitli derecelerde enflasyon vardır. Çoğu enflasyonu önlemek için monetarist politikalara başvurmaktadırlar. Bu da onları ücret ve gelir artışlarını frenlemeye götürmektedir. Aynı zamanda hepsi de işsizlikten etkilenmiş durumdadırlar. Ekonomik faaliyetin yeniden canlanması ve yatırımların yeniden başlamasıyla işsizliğin ortadan kalkacağını umuyorlar. Fakat iç pazarları ücretlerin sınırlanması ve harcamaların frenlenmesi yüzünden, daraldığına göre (başka sınırlayıcı önlemlerde söz konusu olabilir : kredi kontrolu, devletin firmalar üzerindeki vergi baskısını azaltmak üzere devletin sosyal harcamalarının kısılması vb.) üretken faaliyetler ancak ihracatla genişleyebilir. Eğer bir ülke ne kadar çok ihracat yaparsa kendi zorluklarını da o kadar ihraç etmiş olur. Diğer ülkeler işsiz sayılarının arttığını, dış ihracat dengelerinin bozulduğunu ve paralarının değer kaybettiğini göreceklerdir. Paranın değer kaybetmesi ya o ülkenin kendi ihracatının art-

masına neden olur ya da, şanslı rakibin pazarı olarak daralır, ithalat kapasiteleri ve ithalâtı ödeme güçleri azalır. Her iki durumda da uluslararası rekabetten yarar sağlayan ülke resesyonist bir süreç başlatır. Bu da ya uluslararası mal akımını tersine çevirir ya da kendi dış ticaretinde bir daralmaya neden olur. İki halde de kendi üretimi düşer. Eğer firmalar konjonktürün iyileşeceği umuduyla yatırıma girişmişlerse kriz daha da büyük boyutlarda ortaya çıkar.

Buna, sanayileşmiş bir ülkenin zenginliğinin dışardaki yatırımlarına da bağlı olduğu eklenmelidir. Bazen bu yatırımlar çok önemli miktarlara yükselmektedir (İsviçre, Federal Almanya vb.). Zorlukları dışarı ihraç etmek, bu durumda, kendi firmalarına zorluk çıkarmak demek olmaktadır. Fakat bu yabancı ekonomileri kontrol olanağı verir. J.J.S.S. de Japon sermayesine bunu tavsiye ediyor. Bu ülke; kapitalist dünyanın çıkarına olarak, özellikle iflâs halindeki sektörlere yatırım yaparak, diğer kapitalist ekonomileri dize getirmekte tereddüd etmemelidir. Bu emperyalist strateji, teçhizatı yenileyecek yatırımların *ipso facto* üretimi artıracağını varsaymaktadır. Oysa (gelecek bölümde görüleceği gibi), bu istihdamı küçültüp iç pazarı daraltarak, büyümenin durması ve resesyona dönüşmesiyle sonuçlanır. Japon sermayesinin saldırısı neticede genel bir çözülmeyle sonuçlanma tehlikesini taşımaktadır.

Durgunluk dönemindeki bumerang etkisi, büyüme dönemindeki sürükleme etkisine denk düşer. Büyüme döneminde bir ülkenin ekonomik ilerlemesi ticarete taraf olanlara yansır (daha çok bazı taraflara, zira onlardan bir kısmı da bundan zararlı çıkar). Bundan böyle, ulusal politikasıyla her ülke kapitalist dünyanın tamamını kötüleştirir. Ama sonuçta, ona bağlı olan kendi durumunu ağırlaştırır. Bir kaç yıldan beri ABD'nin yaptığı da budur.

Fakat hükümetler bugünü dikkate almak zorundalar, özellikle demokratik hükümetler için bu daha da geçerlidir.

Bu hükümetler kaygıları zaman ve mekânda sınırlı seçmenler tarafından gündelik icraatlarıyla değerlendirilirler. Çözümleyemeyecekleri dünya ölçeğindeki sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında, dayandıkları toplumsal temelin dar çıkarlarını tatmine yöneldiklerinde, geleceği ve dünyanın geri kalan bölümünü feda etmiş olurlar.

Bundan böyle, kısa vadeli yönetimlerle uzun dönem politikalar arasında son derece tehlikeli bir çelişki bulunmaktadır. Şüphesiz bu, bugün ortaya çıkmadı. Sermaye ve devlet yayılmacı politikalarının uzun ve çok uzun dönemde ortaya çıkacak sonuçlarını dikkate almadılar. Eskiden aldırmazlık olarak görülecek olan, bugün zorunlu gereklilik oldu. Tehlike giderek yaklaşmaktadır.

Ekonomik bütünleşmenin sonuçlarını bütün yönleriyle ele alan bir tahlil bir kaç kitap gerektirecek kadar önemlidir. Bu sonuçlardan bir tanesi burada zikredilmeli : bizim siyasal şemalarımız çağdaş gerçekliğe uygun düşmüyor. Bütün bu şemalar batı toplumunda sanayileşmenin yeni yeni doğduğu bir dönemde oluşturuldu. Sürekli bir ekonomik gelişme ve bu gelişmenin giderek artan bir toplumsal refah yaratacağı umudu söz konusuydu. Bu şemaların hiç bir onarılmaz dengesizliklerle dolu birbirine bağımlı ve çıkar çelişkileriyle bölünmüş uluslardan oluşan bir dünyanın yönetimine uygun değildir. Her biri iktidarların varlığını gerektiriyor. Sosyalist olduklarını söyliyen formasyonlar bu durumun sorumluluklarından biri olduklarını kabul etmiyorlar, oysa eleştirdikleri sistemden yarar sağlıyorlar. Hiç biri kontrol edilemez ya da geriletici gelişme olasılığından söz etmiyor. Hepsi insanın kendi kaderine egemen olduğu aksiyomunu kabul ediyorlar. Oysa hiçte öyle değil: Eğer tarihin öznesi olarak kalıyorlarsa da, artık yapıcısı değiller.

Sihirbaz çırağının hikayesinin bir resmedilişidir bu. İktidar hırsı ve zenginlik tutkusu bazı adamları ve bazı toplum-

ları aleti kullanmaya yöneltti. Oysa aletin zenginlik tutkusu ve iktidar hırsına hizmet etmek, başka insanlara ve toplumlara karşı kullanmaktan çok farklı amaçları olmalıydı. Daha çok iktidar ve daha büyük zenginlik için yapılan rekabet bir an geldi, aleti insanın kontrolundan kurtardı ve kendi kör yoluna devam eder oldu. Şimdi artık tarihi yapan odur. Ve teknik evrim bir alın yazısı haline gelmiştir.

VI. İŞ VE ALET

Bugün işsizlik, ekonomik ve teknik evrimin ortaya çıkardığı sorunların en ağırı olarak algılanmaktadır. «*Dünya Meydan Okuyor*» adlı eserinde J.J. Servan Schreiber bizi rahatlatıyor. Telematik alanında uzmanlaşmış bir Japon şirketinin yöneticisinin ağzından durumu şöyle ilan ediyor : «Bilgi işlemleşmiş tüm sanayi dalllarında mikro - işlemcileri ve robotları besleyecek olan «Lojisiyel» alanında dünyadaki beş milyar insan işe alındıktan sonra, daha halâ işçi açığımız olacaktır». Bilgi - işlemleşmişliğin hikmetine inanmış akademisyenlere bilim adamlarına ve sanayicilere bakılırsa, işçi açığını kapatmak için dünya dışında yaşayanlara, E.T.'lere müracaat etmek gerekecektir. Bunlar her yerde tam istihdamı sağlamış olacaklardır.

Bu düşünce iki mülahazaya dayanıyor. Bir taraftan yeni teknik buluşların benimsenmesinin Japonya'da işsizliğe neden olmayışı, J.J. Servan - Schreiber buradan şu sonuca varıyor : «Mutlak kural, herkes için geçerli kuraldır». Diğer taraftan enformatiğin gelişmesinin (Fabrikada, büroda, evde) yeni iş alanları yaratıp, yeni ihtiyaçları ortaya çıkaracağına olan inanç.

Teknik ilerleme ve istihdamla ilgili olarak, kendi söylediklerinden çok, kitabın bibliyografyasına aldığı esere baş vurmak daha iyi zira, Japonya ile ilgili bilgisi çok yetersiz (Japonya'da işsizlik ve eksik istihdam mevcuttur) (1) aynı

(1) Kaınata Satoshi'nin Francis Ginsbourger'in bir önsözüyle yayınlanan **Japon, L'envers du miracle** adlı eserinde Japonya'daki çalışmayla ilgili ilginç bilgiler bulunuyor. (Editions Maspero).

şekilde bu ülke dünya pazarında kabaca istikrarlı bir yere sahiptir ama, kendi başarısı diğer sanayileşmiş kapitalist ülkelerde işsizliğin artması pahasına gerçekleşmiştir. Söz konusu olan Alfred Sauvy'nin yakın bir tarihte yayınladığı (Makina ve İşsizlik) adlı eseri (2). Bu kitap hiç değilse Fransa'da bir ekonomi kitabı için istisnaî olan bir yankı yarattı. Nedeni kurulu düzenden yana iyimserlerin iddialarını destekleyen düşünceler içeriyor olması.

Bilimsel geçinen bütün yöntemlerde olduğu gibi, Alfred Sauvy de geçmişi incelemek için Fransa'nın ve diğer sanayileşmiş kapitalist ülkelerin istatistiklerini kullanıyor. Dönemler itibariyle birbirini izleyen teknik gelişmeleri dikkate alarak emek verimliliği, yaratılan istihdam ve çalışma sürelerini karşılaştırıyor. Vardığı sonuç şu : geniş kamu oyundaki genel kanının ve iktisat tarihinden ders almayan bir kısım iktisatçının körü körüne savunduğunun aksine, teknik ilerlemenin daima iş alanı yarattığı sonucuna varmıştır. Şüphesiz bundan küçük te olsa bir teori çıkarmaktan da kaçınıyor. Her ne kadar böyle bir teorileştirme günahını işlemeye karşı koyamasa da, eğer söz konusu sorunla ilgili teorik bir çabaya girişseydi, o zaman ileri sürdüğü bir kısım önerilerin de değeri olmazdı. Ne de olsa mevcut sosyo - ekonomik ortamda istihdam sorununun incelemenin kolay olmadığını kabul ediyor. Açıkca daha liberal (Özellikle işten çıkarma konusunda) bir politika uygulanmayışına üzülüyor. Ekonomik faaliyetin pasif bir ögesi olan emek böylece bu faaliyetin uyumlu olarak düzenlenmesini sağlayabilir. Sonuçta, sosyal haklar istihdam için olumsuz bir ortam yaratmaktadır. Bu görüş Fransız Liberal Okulu'nun babası Jacques Rueff'in mükemmel argümanlarla sürekli savunduğu düşüncelerdir. Alfred Sauvy ekonomi bilimine insanı dahil etme konusunda duyarlı ama, işlerin idaresini engellememek koşuluyla onları orda tutabili-

(2) Alfred Sauvy; **La machine et le chômage.** (Donod Editeur).

yor. İnsancıllığı gerçeğe çarpıyor. Öyle bir gerçek ki, daha çok Liberal ama ondan daha az insancıl olmayan diğer ekonomistler yakın bir geçmişte ekonomi bilimine yeniden bir tek adamı soktular : Girişimci. Zaten o da olmasa ekonomi biliminin hiç konusu kalmayacaktır. Türün diğer örneklerine gelince; onlar da ekonomik makinanın uyduğu kurallara boyun eğmek zorundalar. Makinayı bozmamak için gizleniyorlar. Zaten makinanın da bir süre onlara ihtiyacı yoktur.

İstatistiklere dayanan bir çok analiz gibi, Alfred Sauvy'ninkinin de hiç bir anlamı yoktur. Bir kere; çok dar bir gözlem alanıyla sınırlıdır ve sanayileşmiş kapitalist ülkelerle ilgili gözlemlere dayanıyor. Kapitalist Dünya'nın bütünlüğü bir sefer daha göz ardı edilmiş. İkinci olarak; istatistikler hiç bir şeyi açıklamıyor. Ve hiç bir şeyide kanıtlayamaz. Alfred Sauvy geçmiş dönemdeki evrimin tarihsel koşullarını ihmal ediyor. Önemli bir veriyi dikkate almıyor. Sermayenin hareket alanının genişliğini, ulusal (sosyal) ve uluslararası planda dikkate almak gerekiyor. Bu analiz içe dönük üretim tarzıyla sınırlı kaldığı sürece yetersizdir.

Yazar daha az işçi kullanan dokuma makinalarının ilk ortaya çıktığında Lyon'daki ipek dokumacılarının isyanını hatırlatıyor (Gerçi isyanın başka nedenleri de vardı). Makinalaşmanın yan sektörlerde istihdam yaratacağını, maliyetleri düşüreceğini, pazarı genişleteceğini, tekstil endüstrisinde üretimi ve istihdamı artıracağını, bu yüzden isyanın yersiz olduğunu söylüyor. İsyancılar gerçekten de haksızdılar çünkü pazar açıktı ve daha da açılacaktı. Eğer Lyon kapalı küçük bir evren olsaydı yaptıkları hareket bütünüyle haklı olacaktı. Oysa kapalı olan dünyadır. Kumaş veya başka bir ürün olsun, tatmin edilecek pazar için iki sınır söz konusudur : Alıcıların ödeme gücü ve tüketme kapasiteleri.

PAZARIN ÖDEME GÜCÜ VE SINIRI

Sermayenin sadece kârlılık kriterine tabi olduğunu söylemek, onun sosyal olarak yararlı kullanım değerinden çok, para ürettiğini söylemektir. Şüphesiz paraya dönüştürülmek üzere üretilen bu mal ve hizmetler, onları satın alanların ihtiyaçlarına uygun düşmek zorundadır. Fakat bu alıcılar kimlerdir? Ve ihtiyaçları nelerdir? Alıcılar sanayileşmiş ülke nüfusunun en büyük çoğunluğunu oluşturuyorlar (Bu dünya ölçeğinde küçük bir azınlıktır). Bunlar ya üretim aygıtında yer aldıkları (ya çalıştıkları ya da mülk sahibi oldukları) için, ya da üretim tarzının bizzat kendinin gerektirdiği yönetimde görev aldıkları, nihayet üreticiler tarafından yardım gördükleri için satın alabiliyorlar.

Son bir kaç on yılda herhangi bir şekilde ister zengin veya fakir, kapitalist ve sosyalist olsun devlet aygıtında görev alanların sayısında büyük bir artış oldu (Bunlar yönetim, baskı aygıtı ve sosyal yeniden üretimde görev alanlardan oluşuyor). Fakat bugün bu sosyal formasyonun ne kadar sağlıksız olduğu her yerde görülüyor. Milli gelirden devletin aldığı pay çok yüksektir. Devletin işleyişi ve sayısız kurumlarının maliyetleri yükseltici etkisi çok büyüktür. Pek sık görülen bütçe dengesizlikleri de enflasyonist baskıyı artırıyor. Nitekim bütçe çıkmazı sürekli olarak iç (Fransa'da) ve dış (Federal Almanya'da 1981 de Federal bütçe açığının yarısı Suudi Arabistan tarafından finanse edildi) borçlanmayla finanse edilemez. Karşıt bir deneyin yaşanmakta olduğu Fran-

sa hariç, her yerde aynı eğilim geçerli : Hükümetler kamu harcamalarını azaltmaya, kamuya memur alımını sınırlamaya, bazı kamu hizmetlerini sermayeye terketmeye, devletin kontrolü dışına çıkması tehlikeli olmayan bazı sosyal faaliyetleri «tabanın» inisiyatifine bırakmaya gayret ediyorlar vb. Batıda devletin bazı kamu hizmetlerini bırakması, aile reisinin şu söyleviyle birlikte gidiyor. Vatandaşlar «sorumlu» olmaya ve herşeyi Devlet - Babadan beklememeye davet ediliyorlar.

Fransa'da mevcut hükümetin giriştiği deney sonuna geldiğinde şu gerçek ortaya çıkacak : Devlet sayesinde ve devletin yeniden bölüşüm tedbirleriyle satın alma gücüne sahip olanların sayısı umulanın tersine azalacak. O zaman da, kim feda edilecek sorusu gündeme gelecek. Bunun cevabı da kolay değil. Başkan Reagan'ın getirdiği kadim klasik gelenekte saklı : (İçerde ve özellikle dışarda asayişi sağlamak için yapılan harcamalarda büyük artışlar olurken sosyal harcamalar kısılmıştır). Herhalde en iyi cevap bu olmasa gerek. Sosyalist bir hükümetin getirmesi gereken ise (eğer halâ Fransa'nın hizmetinde ise), gelir hiyerarşisinin üretimin yönlendirilmesi üzerindeki etkisinin hesaba katılmasıdır.

Nüfusun üretim aygıtına katılan bölümü sayısal olarak, hiç değilse nüfus artışına paralel olarak, sürekli bir artış göstermiştir. Fakat sektörler arasındaki dağılımı çok değişmiştir. Köylü nüfusunda aşırı bir düşüş olmuştur (daha da düşecektir, nitekim Fransa'da halâ nüfusun % 8'ini oluşturuyor .Bu oran A.B.D. de % 3'ten azdır). Sanayi işçileri sayısında ise artış yoktur. Bazı ülkelerde düşüş söz konusudur. Üçüncü sektör ve hizmetler sektörü eğer buna halen devlet tarafından yürütülen hizmetler de dahil edilirse, en önemli istihdam yaratıcısı sektör haline gelmiştir. Bu değişik eğilimlerden şu sonucu çıkarmak makul gibi görülebilir; eğer üretim teknolojisindeki gelişmeler emek verimliliğini yüksel-

terek maddi mallar üreten (tarım ve sanayi) iki sektörde çalışanların sayısını azaltıyorsa ortaya çıkan işsizlik hizmetler sektöründe yaratılan yeni faaliyetler tarafından emilebilir (!). Bu sonuç yanlıştır. Üçüncü sektördeki istihdam da son sınırına ulaşmıştır. Buna karşılık diğer sektörlerdeki istihdam ise düşmeye devam edecektir.

Üretim tekniklerindeki ilerlemeyle (ki bu emek verimliliğini artırıp, üretimde çok büyük bir artış olmadıkca belirli aşamadan sonra istihdam da düşüşe neden olmaktadır) yeni üretim faaliyetlerini harekete geçirerek, bazı koşullarda iyileştirici etki yapan ilerleme ile yeni buluşları birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Yakın zamana kadar üretim teknolojisindeki gelişmeler dört temel nedenden ötürü işsizliğe neden olmamışlardır. Bunlar emek verimliliğini artırmışlar ve örgütlü işçi sınıfı ücret artışlarıyla bu artıştan pay alabilmiştir. Öyle ki tüketimi artırarak artan üretime mahreç sağlayabilmiştir. Aynı zamanda «özerk» üretim tarzının yerini alarak «bütünleşmiş» üretim tarzı, daha fazla emekçi - tüketiciyi kapsayarak pazarı da genişletmiştir. Örneğin daha verimli tarım ürünlerinde uzmanlaşma meydana gelmiştir. Dahası, randıman artışı sağlamak üzere sanayinin sağladığı malları ve ara - mallarını kullanmaya doğru bir yönelme olmuştur. Aynı şekilde, hep daha fazla sosyal ve kültürel faaliyet ticari kâr konusu ve istihdam yaratıcısı durumuna gelmiştir (Spor, eğlence, turizm vb.). Ekseri, kapitalist alanın genişlemesiyle, teknik gelişme olsun, buluş - ilerleme olsun yeni ilerlemeler arasında diyalektik bir ilişki vardır. Örneğin oyuncu - birey kendi hazzının aktif öznesi iken ses ve imaj üreten teknolojilerin gelişip, çoğalmasıyla bir seyirci, eğlence tüketicisi durumuna gelmektedir. Geçerken kaydedelim ki, bu gelişme ekonomik bakımdan tatmin edici olsa da sosyal, dahası kültürel planda tatmin edici olmaktan uzaktır.

Nihayet makina sayesinde emek verimliliğinin yükselmesi, içte ve (ilerki sayfalarda görüleceği gibi) dışta kapitalist alanın genişlemesi, toplumda egemenliklerini kullanan iki gücün, sermaye ve devletin yararına olmuştur. Devlet bürokrasiyi genişleterek güçlenmiştir. Böylece sermayeyi yönetenlerin ve devlet iktidarına katılanların sayısında çok büyük artış meydana gelmiştir. Fakat, birinciler firmalar tarafından, üretimin çizdiği genel sınırların belirleyiciliğine göre işe alındıysa, aynı şey ikinciler için geçerli değildir. Doğrudan üretken faaliyetlerden alınan vergilerle beslenen kamu personeli sayısı, her ülke ulusal üretim normlarına bağlı kaldığı sürece artabilmiştir. Nitekim, vergi baskısı ve gelirin devlet tarafından yeniden bölüştürülmesi içerdeki güç dengesine dayanmaktadır. Sermaye hareket alanını uluslararasılaştırdıktan sonra, maliye politikaları uluslararası rekabetin empoze ettiği koşulları dikkate almak durumundaydı. Üretken faaliyetlerin rekabetçi durumlarını koruyabilmeleri, devletin maliyetleri artıracak vergiler koymaktan kaçınmasını gerektiriyordu. Her devlet vergileri rakip ülkenin düşürdüğü seviyeden daha çok düşürmek zorundadır. Makina sayesinde ortaya çıkan emek verimliliği artışının neden olduğu sosyal yeniden biçimlenme (ki bir anlamda işsizliğin artmasını da önlemiştir) artık sürdürülemez niteliktedir. Rekabetin yarattığı ortam tersi bir gelişmeyi zorunlu kılmaktadır ki, devletin de bir çok alandan çekilmesini gerekli hale getirmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde sermayenin *iç* genişlemesi şimdilerde sonuna ulaşmıştır : Özerk üretim ortadan kalkmış ve meta haline gelebilecek bütün faaliyetler metalaşmışlardır. Bireysel ve kollektif tüm ihtiyaçlar sermaye (ya da devlet) tarafından karşılanmaktadır. Zira, üretimi onu tatmine yönelmiş durumdadır. Artık emek verimliliği artışı işsizliğe neden olmaktadır. Sadece genel ücretler seviyesinde değil, üret-

ken işlevleri nedeniyle alım gücüne sahip olanlar kitlesi de giderek azalmaktadır. Buluş - ilerlemenin karşı koyamayacağı, robotların bu eğilimi daha da azdırması kaçınılmazdır.

Gerçekten robotların ortaya çıkardığı umut, özellikle enformatiğin çok değişik amaçlı kullanımı bir yanılsamaya dayanıyor. Ekonomik - teknik gelişme hiç bir zaman yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmamış sadece bunların değişik ürün ve hizmetlerle tatmin edilmesini sağlamıştır. Bireysel ve kollektif ihtiyaçlar özde hep aynı kalmışlardır : beslenme ihtiyacı giyinme, yer değiştirme, iletişim kurma ihtiyacı vb. İhtiyaçların tamamı sermaye ve devlet tarafından üstlenilince, onları tatmin etmek üzere üretilen mal ve hizmetler de değişebilirdi. Daha çok ve daha iyi üretilebilirler ama sonuçta eskiden var olan bir üretimin yerine geçebilirler. Yeni faaliyetler yaratılmıyor, sadece üretken faaliyet dönüşüme uğruyor. Gerçekten bu dönüşüm, örneğin bir mal seri halinde üretildiğinde ihtiyacın çoğunluğunu değiştirerek zorunlu ihtiyaç haline getirebilir. Bunun sonucunda da istihdamı artırabilir. Yer değiştirme ihtiyacı, otomobil ihtiyacı haline geldi. Bu ulaşım aracına bir çok eleştiri yöneltilebilir ama, üretiminin ve kullanımının sınırlandırılması söz konusu olamaz. Nitekim otomobil üreticisi ülkelerde (3) aktif nüfusun % 10'una bu sektör iş sağlıyor. Fakat «ihtiyacın» bu tip evrimi ne sonsuzdur ne de tüm üretimler için geçerli olabilir. Gerçekten Aurelio Peccei'nin dediği gibi, sadece dünya belirli sınırları olan bir uydu olduğu ve sınırsız bir ekonomik büyümenin imkânsız olduğu için değil, insanın kendisinin de sınırlı bir varlık olmasından ötürü de. Tüketim kapasitesinin de bir sınırı vardır. Çok özel olarak, bu bedensel bir sınırdır.

---

(3) Hatırlatalım ki Alfred Sauvy ulaşım aracının aşırı bireysel kullanımına hep karşı çıktı. Fakat, artık onu mahkûm edemez, makinanın yüceltilmesine yönelik şarkılar arasında böyle bir şey yapması halinde tezleri yalanlanmış olur.

Bozulmadıkları sürece daha çok mal biriktirebilir ama, daha fazlasını tüketemez, aynı şekilde daha çok hizmette tüketemez. Bu bakış açısından enformatiğin günlük yaşamda ve evde oyuncak haline gelme tehlikesi var. Amerikan firması Texas Instrument cep hesap makinalarını toplumsal oyun oynanır hale soktu. Kişi bir yıllıkta araması gerekeni bir ekranda okuyabiliyor. Eğlenmek için başka araçlara baş vurmak yerine kendi bilgisayarıyla oynayacak. Nihayet uluslararası veri bankalarıyle ilişkide olacağından, işine yaramayan, özümleyemiyeceği bir sürü «bilgi»ye de sahip olacak. Bu bakımdan yeni buluş, bir bakıma otomobilin durumuna benziyor : İzin verilen sürat sınırı ve yolların sürat yapılabilirlik sınırının çok ötesinde sürat yapan otomobiller üretiliyor.

Ne olursa olsun enformatik ihtiyaçların tatmin ediliş biçimini değiştirecek ama, bunu özellikle hizmetler sektöründe işsizlik yaratarak yapacak. Üretimin ve toplumun enformatize edilmesi için dünya nüfusunun bile yetersiz kalacağı görüşü reklama yönelik bir yutturmacadan başka bir şey değildir.

Alfred Sauvy'ye tekrar dönersek, yazar kapitalist alanın genişlemesini bütün sanayileşmiş kapitalist ülkeler için söz konusu etmediği gibi, sermaye'nin hareket alanını coğrafi alana yaymasını da dikkate alınıyor. «Makina» şimdiye kadar sanayileşmiş ülkeler için yapısal işsizliğe neden olmamıştır ama, dışarda yani Üçüncü Dünyada işsizlik yaratmıştır.

Bilindiği gibi, sanayileşmiş kapitalist ülkeler, dış ticaret ve yardım yoluyla, Üçüncü Dünya Ülkelerine kendi teknik ve mali üretim normlarını sokmuşlardır. Önce bu ülkelerde teknik bakımdan geçerli ama rekabet edebilir durumda olmayan bir çok üretken faaliyetini ortadan kaldırmışlardır. Bunun sonucunda işsizlik ortaya çıkmış ve büyük boyutlara

ulaşmıştır .Fakat, sömürgeciliğin tasfiyesi yatırımlar üzerinde metropolün kontrolüne son vererek bu ülkeleri her türlü sermayeye açmıştır. Doğrudan kâr amacıyla ve kalkınma yardımı bayrağı altında sanayileşmiş kapitalist ülkeler o zamana kadar tekellerinde bulundurdukları bir kısım üretken faaliyetleri, özelliklede emek yoğun olanlarını, Üçüncü Dünya Ülkelerine kaydırmışlardır. Bu faaliyetler özerk üretim tarzını tasfiye edip, toplumun geleneksel dokusunu değiştirmekle birlikte, işsizliği artırmışlardır. Daha sonra daha sermaye yoğun teçhizata yönelinmesi işsizlikle birlikte borçları da sürekli artırmıştır.

Hiç değilse son iki on yılda sermayenin Üçüncü Dünya'da hareket alanının genişlemesi, içerdeki sosyal gelişmeyle birlikte (tüketim toplumuna) ulaşırken, sanayileşmiş ülkelerde hızlı ekonomik kalkınma ve tam istihdamı teşvik etmiştir. Üstelik Üçüncü Dünyadan iş gücü de ithal edilmiştir. Bu ülkelerde kurulan sanayiler istihdamdan çok işsizlik yaratıyordu. Birbirinin aksi yönde iki nüfus akımına tanık olundu. Yüksek düzeyde yetişmiş iş gücü ve yöneticiler Üçüncü Dünya'ya yardıma giderken, azgelişmiş ülkelerdeki işgücü fazlasının bir kısmı doğal ve «insan» kaynaklarının uyumlu bir şekilde bir araya geldiği sanayileşmiş kapitalist ülkelere akıtılıyordu.

Ne yazık ki, bu rahatlık dönemi uzun sürmemiştir. Şimdi yabancı işçileri kendi ülkelerine gönderme sırası geldi (Azgelişmiş ülkelerde çalışan milyonlarca Avrupalınında aynı akibete uğramıyacağı umuduyla birlikte). Fakat bu işsizliği ortadan kaldırmaya yetmiyecektir. Tüm Dünyaya üretim malları ve hizmet satmak üzere oluşturulmuş sanayileşmiş kapitalist ülkelerin üretim aygıtı, giderek pazarın sürekli daraldığını görmektedir. Dahası, rekabetin sertliği firmaları verimlilik artışı sağlamaya zorluyor ki bu da onları daha az iş gücü gerektiren yatırımlar yapmaya yöneltiyor. İşsizlik de

iç pazardaki satın alma gücünü küçültüyor. Böylece kapitalist alanın bir genişleme dönemini bir daralma dönemi izliyor ve sistem giderek kendi toplumsal temelini aşındırıyor.

Eskiden beri makina işsizlik yaratıyordu. Yeni olan olgu odur ki, artık sanayileşmiş ülkelerin bizzat kendilerinde de işsizlik yaratmaya başlamıştır.

İŞSİZLİĞE KARŞI REÇETELER

İşsizliğin yükselmesi karşısında en yaygın tepki, nasıl iş alanı yaratılabileceğine ilişkindir. Bu mantıkî olduğu ölçüde aptalcadır da. Nitekim bireyin yaşayabilmesi için zorunlu olan çalışma, gerçekleştirdiği üretimin yararlılığından bağımsız bir amaç haline gelmekte ve kendi başına bir amaç olmaktadır. Yüzyıllar boyunca insanlara empoze edilmiş kaçınılmaz bir gerekirlilik olarak gösterilen çalışma eylemi içinde sadece sosyo - politik seçkinler gurubu bunun istisnasını teşkil ediyorlardı (Aristokrasi, daha sonra burjuva toplumunun rantiyeleri). Şimdilerde ise herkes için bir hak olarak görülüyor.

Çalışma hakkına saygıda kusur etmemek için kimileri yeni ihtiyaçlar ve yeni ürünler ortaya çıkarma çabasındadır. Böylece Fransızlar aile iktisatçıları Raymond Barre tarafından «Sağlıklı ve sürekli işler» bulmaya davet ediliyorlar. Barre bunu hayali bir uygarlıkta bulduğunu sık sık dile getiriyor. Fakat dinamik bir ekonomik ortamda hangi işler süreklidir? Kendisi pek sağlıklı olmayan bir toplumda hangi iş sağlıklı olabilir?

İşçilerin tavrı da pek ilginçtir. Dün yaşamları fabrika yüzünden katılanılmaz durumdaydı, bugün yaşam olanaksız zira, fabrika kapanıyor. Fabrikalarının kapanışına itiraz ediyorlar ve yeniden açılmasını istiyorlar. Fabrika'nın ne ürettiği de hiç önemli değil (!) Gerçekten günü gününe yaşadıkları için, yakın çıkarlarını dikkate almak konusunda sayısız

mazeretleri var. Fakat işçileri kapsayan parti ve sendikaların onları sadece işlerini koruma yönünde teşvik etmesi tehlikeli olmaktadır.

Bu vesileyle, Fransız Komünist Partisinin (P.C.F.) ve Genel İşçi Konfederasyonu (C.G.T.)'nun tavrı hatırlanmaya değerdir. Bunlar kararlı bir milliyetçilik sergilemektedirler. Buna bir de Fransız işçilerinin kendi ülkelerinin emperyalizminden sağladıkları yararları bilmezlikten gelmeleri eklenmektedir. Örneğin C.G.T.'ye göre Fransız armatörleri gemilerini Fransız tersanelerinde tamir ettirmeliler, Fransız malları Fransız gemileriyle taşınmalıdır. Genel olarak P.C.F. ve C.G.T. iç pazarı yeniden fethetmenin ateşli savunucuları olarak ortaya çıkmaktadırlar : «Fransa'da Üretip» «Fransız malı tüketmeli».

Bugünkü ortamda Fransa'nın iç tüketiminin gerektirdiği bütün malları kendi ülkesinde toplayıp, rakip yabancı malları dışlayabilmesi, dünya ölçeğinde rekabetçi olmasına bağlıdır. Bu durumda Fransa sadece kendi iç talebini tatmin etmekle kalmaz dünyayı kendi mallarıyla istila ederdi. O zaman da bugünkü Japonya'nın konumuna benzer bir durumda olurdu. Kendi başarıları diğer ülkelerin zararına olarak gerçekleşirdi. Fakat kapitalist sistemin mantığı çizgisinde kalmaya devam ediyoruz. Girişilen mücadelenin fiyatını ödemek zorunluluğu vardır. Özellikle; Japonların, Singapur'un ya da Güney Kore'ninkine benzer çalışma koşullarını kabullenmek gerekir. Herhalde C.G.T. veya P.C.F. işçilere böylesi fedakârlıkları önermeye cesaret edemezler. Bu durumda geriye bir tek çözüm kalıyor. İç pazarı iç tüketim için dışa karşı korumak. Bu da çoğunlukla yabancı sermayenin değilse, yabancı teknolojinin kontrolündedir. Koruma, gümrüklerle yahut miktar kısıtlamaları yoluyla olsun, misillemelere neden olur. Bu da uluslararası ticarette bir daralma, Fransa'nın ve Dünya'nın ekonomik teknik yapısının zayıflaması sonucunu doğurur.

Esas sorun da buradadır : eğer bugünkü sistem içinde bütün ülkeler P.C.F. ve C.G.T.'nin ileri sürdüğü aynı ekonomik milliyetçilikten hareket etselerdi, durum ne olurdu? Fransa hızla az - gelişmişlik yolunda olurdu. Ya Belçikalılar, Hollandalılar yahut İsviçreliler için ne demeli? Sadece kendi kaynaklarıyla yetinseler, kendi sınırları içindeki üretken faaliyetlerle sınırlı kalsalardı Yukarı Volta'lılardan daha yoksul olurlardı. Üçüncü Dünya da dahil, tüm ülkeler kendi pazarlarını yeniden fethetmeye kalksalardı içinde bulunacakları durum bu olurdu. Eklemek gerekir ki krizin sonuna gelindiğinde içinde bulunacakları durum öyle olacaktır. Umalım ki, bu zaman içinde üretim tarzlarını (İktidar yapılarını, sosyal organizasyonlarını ve mülkiyete ilişkin yasamayı vb.) değiştirsinler ve dış dünya ile, özellikle de Yukarı Voltalılarla ve öteki «azgelişmişlerle» olan ticaretlerinde yeni düzenlemeleri tasarlayabilsinler.

Siyasi partilerin işsizlikle mücadeleye ilişkin önerdikleri reçeteler salt demagoji olarak alındıkları zaman bile, üzücü bir zeka geriliği gösteriyorlar. Bunların eleştirileri uzun sürer, sadece iki gözlemle yetinelim. Bir kere bir işletme işten çıkarması kolay olmayan ve kendisi için gerekli olmayan birini, benzer durumlarda bazı avantajlar sağlanıyor diye işe alamaz. İkinci olarak özellikle gençlerin ve kadınların mesleki olarak iyi bir yetişkinliğe yükselmeleri tatmin edilmeyen yetişkin emek açığını azaltabilir ama arzedilen emek miktarı üzerinde hiç bir etkisi olmaz. Oysa işe almada sağlanan avantajlar ve mesleki eğitim Fransa'da on yıldan beri geçerli işsizlikle mücadele politikasının iki temel eksenini oluşturmaktadır.

Geçmiş dönemdeki gelişmenin mantığına kendini kaptırmış, bazı ekonomistler, ev işlerine yardımcı olmak, sakatlar ve yaşlılarla vs. ilgilenmek gibi sosyal faaliyetlerin genişletilmesini öneriyorlar. Bunun ekonomik ve mali açıdan müm-

kün olduğu kabul edilirse ve bu faaliyetlerin devlet, sermaye veya kamu kuruluşları tarafından üstlenildiği varsayılsa bile, böyle bir çözüm insanların bireysel özerkliklerini biraz daha azaltır. Zorunlu ve meta ilişkileri haline gelen benzer ilişkiler gönüllü ve parasız yapılan şeylerinde yerini alır. Ya da benzer faaliyetlerin yokluğunda, onları ortaya çıkarmak yerine, yerlerini alır. Karşısında durulamayan bir manzaraya ulaşılıp da neyin görülüp beğenileceğini anlatacak işten anlayan birini bulamamak gibi bir şey.

İşsizliği ortadan kaldırmak için iş yaratmak ne kabul edilebilir ne de zaten mümkündür. Zira bunun maliyeti sonuçta yine ulusal yaşam düzeyine yansır. Bunu gizlemek uygun bir çözüm değildir. Doğu Avrupa ülkelerinde uygulanan yöntemi de uygulayamazlar. Orada çok sayıda işçi işletmede kalıyor (Tabii görünürdeki emek verimliliği de çok düşük). Batılı hükümetler başka yöntem uygulamaktadırlar. Özellikle okul süresini uzatıyorlar. Eğitim sisteminin dalkavukluğunu yapanların da söyleyecek sözleri yok. Bu düzene karşı oldukları söylenen yeniyetme gençler işsizlik bürosuna kaydolana kadar neden okul sıralarında tutulup bıktırılıyorlar?

Şimdilerde Fransa'da geçerli düşünce var olan işleri iyi dağıtmak. Erken emeklilik hızlandırılıyor ve çalışma süresinin kısaltılması üzerinde duruluyor. Sayıları artan emeklilere, nüfus artışının duraklaması ve nüfusun yaşlanması yüzünden, şimdiden zaten sayıları kabarık olan emeklilere ödemek üzere gelirler ve ücretlerden alınacak verginin miktarı ne olacak? Bu gelişimin aktif nüfusun yaşam seviyesi, bunun sonucu üretim hacmi ve niteliği üzerinde ne gibi sonuçları olacak. Belçika örneği görmezlikten gelinemez. Bu ülkede işçiler çok iyi korunuyorlardı ama sosyal refahı sağlıyan sosyal hizmetlerin tamamı bugün iflas halindedir. Belçika çalışma süresinin kısaltılmasının tehlikelerini de gösteriyor. Bu ülke haftalık çalışma süresini 35 saatle sınırladı buna karşı-

lık batı dünyasının en yüksek işsizlik oranı olan ülkelerinden biri haline geldi.

35 saat talebi ancak rekabet halindeki tüm sanayileşmiş ülkeler bugünkü genel üretim koşullarını dikkate alarak anlaşabilirlerse yerine getirilebilir. Böylesine bir anlaşma olası bile değildir. Eğer Fransa'da çalışma süresinin azaltılması ücretlerin düşürülmesiyle birlikte uygulanmazsa, bu işletmelerin rekabetçi durumlarını ve sonuçta da onların sağladığı istihdamı tehlikeye atabilir. Ücretlerin düşmesi ancak emek verimliliğinde hatırı sayılır bir artış olursa önlenebilir (İşveren örgütü tarafından savunulan bu görüş, işçi sendikaları tarafından da kabullenilmeye başlanmıştır). Ne yazık ki, emek verimliliği artışı teçhizatın daha iyi kullanımı (vardiyalı çalışma, iş yoğunluğunun artırılması vb.) sonucu elde edilmediği zaman, ancak teknik ilerlemeyle mümkündür ki bu da işçi talebini düşürmektedir. Sonuçta bu önlemden yararlananların sayısı azalmaktadır. Nihayet, ücretler çalışma süresiyle birlikte düşünülürse (bu, çok sözü edilen işi paylaşmaya tekabül ediyor). Ücretlilerin yaşam seviyesinde genel bir düşüş ve üretim üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Bu durumda tüketim ucuz mallara yönelecektir. Bunların ucuzluğu da daha az «canlı emek» gerektirmelerinden ötürüdür. Bu soruncu durumda da istihdam tehlikeye girer.

Genişleme durumunda olmayan bir ekonomide iş bölüşümü gerçekçi olmaktan uzak bir projedir. Robotların ortaya çıkışı dramatik sosyal sonuçlar doğurmaktan başka bir şeye yaramaz.

ROBOT VE TOPLUM

Üretimin robotlaştırılmasından yorucu işten kurtulmuş ve maddi planda doyuma ulaşmış sanayi sonrası bir toplum umanlar, robotların rekabetçi bir ortamda çalışacağını unutuyorlar. Rekabetçi konumunu koruyabilmek için robot kullanmak durumunda olan işletme, ücret giderleri çok azalacağı ve (ölçek büyüklüğü nedeniyle) robotlaşmamış işletmelerin ürününün yerini alacağı ve üretim artacağı için doğal olarak üretim ve satış maliyetlerini düşüreceklerdir. Çalıştırdığı az sayıdaki işçiye çok yüksek ücret ödemesi de olasıdır. Fakat ödediği toplam ücret sınırlı kalacaktır. Çok büyük üretim artışı sağlamadıkları sürece, bu miktar tasfiyeye uğrayan firmaların ödedikleri ücret toplamının çok altında olacaktır. Eğer bu ücret toplamı daha çok işçi arasında paylaştırılsaydı, o zaman bunların çalışma süreleri azalır ve kişisel ücretlerde çok düşük olurdu. Oysa toplumun bilgisayarlaştırılmasıyla satın alma gücünde önemli bir artış öngörülmektedir. Daha da ötede, çeşitli ülkelere göre ücretlerin % 40'ı ile % 60'ı arasında değişen sosyal giderler bu iş paylaşımını daha da zorlaştırmaktadır.

Giderek daha sermaye yoğun hale gelen üretim tarzı, sözde bizim gelişmiş olduğu söylenen toplumumuz dışında, onu kabul eden tüm ülkelerinin yeniden üretimini sağlamanın uzağında kalmaktadır. Toplumun yeniden üretilen bölümünü daha da küçülten üretim tarzını robot nasıl rantabl hale getirebilir?

Bir kaç yıldan beri gözlenen bir olguyu daha da içinden çıkılması zor duruma getirme özelliğine sahip, teknik bakımdan daha başarılı üretim araçlarını rantabl hale getirmek gittikçe zorlaşmaktadır. Bunlar emek verimliliğini artırmakta ama, buna karşılık mali verimlilik azalan bir seyir izlemektedir. Bu durumda üretimin robotlaşması bir iflasla sonuçlanma tehlikesini de beraberinde taşımaktadır.

Teknik olarak kendini yeniden üretebilecek durumda olan robot çok sayıda tüketiciyi işsizliğe mahkum ettiği için, mali bakımdan kendini amorti etmekte zorlanır. Öte yandan devlet de geliri yeniden bölüştürme konusunda aldığı önlemlerle daha az mahreç yaratılmasına yol açabilir. Nitekim, her tip üretim için faaliyet gösteren az sayıdaki firmaların sermayenin yeniden üretimine olanak verecek, vergi baskısının en az olduğu ülkelerde toplanmaları bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece pazarın satın alma gücünün yavaş yavaş yok olma şansı çok yüksektir. Ayrıca, işsizlere yardım da giderek daha büyük bir sorun haline gelecektir.

Yine de üretim aygıtının modernizasyonu sonucu ortaya çıkan yatırım dalgasının başlangıçta hızlı bir işsizliğin ortaya çıkmasını önleyebileceği düşünülebilir. Fakat üretim tarzından yarar sağlayanlarla, kurbanları arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Üçüncü Dünyada açlıktan ölenler, sanayileşmiş ülkelerde de işsizler çoğaldıkça, dünyada satın alma gücüne sahip azınlık ihtiyaçlarını daha da mükemmel ve sofistike mal ve hizmetlerle karşılayabileceklerdir. Bu azınlık sistemin devamını sağlıyabilecek bir temel oluşturabilecek mi? Hiç bir şey bundan daha fazla kuşkulu değildir.

Daha şimdiden bireysel ve kollektif ihtiyaçları karşılamaya yönelmiş mal ve hizmetlerin, bireyin yetişmesi ve gelişmesi üzerinde kötü sonuçlarını göstermeye başladı (Örneğin çocukların gerçeği algılama yetenekleri üzerinde tele-

vizyonun olumsuz etkisi biliniyor). Bu olumsuzluk yaşamın kalitesi, çevre kirlenmesi ve toplumsal ilişkilerin giderek kötüleşmesinde kendini gösteriyor. Otomobil, ev aletleri, radyo - televizyon vb. olsun, bütün bu yenilikler insan ilişkilerini kısıtlayıp çoğu zamanda saldırgan hale sokmaktadır. Birey dar ve çok homojen bir grup içinde, toplumdan kendisini koparacak biçimde örgütlenmiş bir ortamda, kendi içine kapanmaktadır. Telematik de toplumun kendi içine kapanması ve ufalanması, kısaca insanlar arasındaki gerçek ilişkilerin yok olması süresini hızlandırmaktan öteye bir sonuç doğuramaz. Kısaca, bir başkasıyla ilişki giderek daha çok makina aracılığıyla gerçekleşecek bir nitelik kazanmıştır.

Birey için olduğu kadar, toplum içinde zararlı olan bu gelişme, dayanılmaz bir noktaya gelinceye kadar devam edemez. Birlikte «yaşanabilir» bir toplumsal ortam yaratmak amacıyla bireysel tepkilerin giderek yaygınlaşması bunun böyle olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ekonomik - teknik yapının yakın bir tarihte, sadece tüketim yapamaz duruma gelmiş olanlar tarafından değil, —ki bunlar yaşayabilmek için haklı olarak sosyal anlayış bekliyorlar—, sistemin empoze ettiği tüketim modelini reddedenler tarafından da yadsınması gündeme gelebilir.

Üstelik, bu yapı giderek daha çok yara alır hale gelmektedir. Bir sürü iletişim aracıyla dış dünyaya bağlanmış bireyler çatlamış bir topluluk oluşturuyorlar ki, varlıkları ve organizasyonları her seferinde daha az sayıda ama daha güçlü merkezlerce belirleniyor. Telematiğin kullanılmaya başlamasıyla sadece tüketici olarak değil, kimi zaman da bir bilgisayar terminalin emirleri altında üretici işçi olarak da bu merkezlere bağımlı duruma gelmeleri halinde, bu merkezler durduğunda toplumun tamamının örgütlenmesi yok olacaktır. Demek ki bizi jandarma devletine mahkûm eden sadece nükleer santraller değil. Bu teknik sistemdir ki gittik-

çe karmaşıklaşıp, sabotajlara karşı daha korumasız bir duruma gelmektedir. Sosyal evrim de aynı niteliktedir. Bu durumda devlet de sosyal bünyeyi kemiren işsizlik hastalığının sonuçlarıyla mücadele ederek, işsizliğin yükselişini durdurma yeteneğine sahip değildir. Görünen o ki, bütün batılı ülkelerde biçimsel bir demokrasi oyununa olanak veren kurumların gerisinde Ingmar Granstedt'in mükemmel bir şekilde «iktidarsızlık faşizmi» dediğinin yavaş yavaş yerleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Geçerken söyleyelim ki; bütün siyasal güçler demokrasinin bu çürümesinden aynı derecede sorumlu olacaklardır. Kimse gerçeği cepheden görmeye, dahası söylemeye cesaret edememektedir. İktidarı ellerinde bulunduranlar toplumun geleceğiyle ilgili güvenlerini dile getiriyorlar. Yönettiklerinin güvenini sağlamak için iktidara göz dikenler daha iyisini yapamayacaklarını itiraf etmedikçe bir alternatif olarak ortaya çıkamazlar.

Fakat toplum daha ne zamana kadar sürekli olarak yaşadığı gerçek tarafından yalanlanan bu söyleve kulak asacaktır?

VII. ÜRETİM TARZININ KENDİ KENDİNİ BOĞMASI

Üretim tarzı, her seferinde daha fazla sermayeye, yatırımları amorti edebilmek için daha geniş pazarlara, fakat giderek daha az işçiye (yahut canlı emeğe) ihtiyaç duymaktadır. Her ülke düzeyinde ve dünya ölçeğinde geçerli olan sosyo - ekonomik örgütleniş biçimi bu iki düzeyde satın alma gücünü yayamadığı, dağıtamadığı için pazarın genişlemesini de engellemektedir. Bu durumda, satın alma gücü işten (emekten) bağımsız üretimi sağlıyacak pazarın bir fonksiyonu haline gelmektedir. Küçülen bu azınlığın ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim kapasiteleri sürekli büyüyüp merkezileşmektedir.

1. Kapitalist dünya ekonomik olarak göreceli bir bütünlük oluştursa da siyasal olarak ulus - devletlere bölünmüş durumdadır. Uluslararası ödemeler bu siyasal parçalanmışlığa uyum sağlamaktadır. Her devlet kendi ulusal parasının yönetimini elinde tutmaktadır.

Petrol üreticisi olmayan Üçüncü Dünyada imtiyazlı azınlık (devlet yöneticileri ve mülk sahipleri) zengin ve zenginleşiyorlarsa da sanayileşmiş ülkeler için bir pazar oluşturamıyorlar. Zira devletlerin kendisinin ödeme gücü yoktur. Bu sonuncular döviz gelirlerini artıramazlar, zira, büyümenin durduğu sanayileşmiş ülkeler hammadde, tarım ürünleri, daha da ötede kendi üretimlerine rakip hafif sanayi malları ithalatını artıramazlar. Nihayet teknik gelişmenin giderek

ağırlaştırdığı, ticaret hadlerindeki aleyhte gidiş Üçüncü Dünyada ihracattan «kalan degeri» daha da küçültmektedir. Bu gidişle de bütünüyle ortadan kaldıracaktır (Herhalde robotların yapacağı bu).

Böylece Üçüncü Dünya pazarının önemli bir kısmı (özellikle son iki on yılda teçhizat için oluşturduğu) kapanırken, sanayileşmiş ülkelerin üretim aygıtı yeni pazarlara açılmayı gerektirmektedir. Hiç değilse, üretken kapasitesinin belirli yerlerde toplanarak aralarından bazıları aleyhine sonuçlar doğurmaması için bu gereklidir.

2. Petrol üreticisi Üçüncü Dünya genellikle hızla modası geçen ve sürekli yenilenen silâhlar ve teknoloji transferinin zorunlu kıldığı hizmetler için henüz bir pazar oluşturmaya devam ediyor. Ama, sermaye ve tüketim malları için durum aynı değil. Üstelik bu ülkeler özellikle petro - kimya alanında olsun (İran körfezindeki yatırımlar, İranınkiler bugün yavaşlamış olsa da, ihracata dönük olarak tamamlanmıştı) ya da genel enerji alanında olsun, ciddi rakipler durumuna gelebilirler.

Nihayet, petrol fiyatlarındaki yükselişin duraklaması, veya teslimattaki azalma tüketici ülkelerde büyümenin durması, enerji tasarrufu gibi nedenler, uydulaşmış durumdaki petrolcü ülkeleri zor duruma sokabilir niteliktedir. Bu sonuncuların zenginliği de son derece görecelidir. Bunlar ikinci petrol şokundan önce dünya finans piyasalarından borç alır duruma gelmişlerdi. Bugün Endonezya, Cezayir, Nijerya veya Meksika gibi ülkelerin mali durumları petrolün borç ödemede bir sigorta teşkil edemeyebileceğini göstermektedir.

3. Dış pazarların kendileri için giderek büyük sorun haline geldiği sanayileşmiş ülkeler arasındaki rekabet giderek şiddetlenmektedir. Bu, teknik ilerlemeyi, sermayenin yoğunlaşmasını hızlandırmaktadır. Her ülke kendi üretim aygıtını

aynı ölçülerde ve koşullarda modernize edecek durumda olmadığı için, her tür üretimi sağlayamaz duruma gelen firmalar, en uygun durumdaki ülkelerde toplanıyorlar. Aralarında yeni bir iş bölümü oluşma yolunda. Faaliyetlerini yeniden dağıtıp, üretim merkezlerini uygun coğrafi bölgelere kaydırarak, ticari akımın değer olarak dengelenmesini sağlayamıyan firmaların büyük mali ve parasal sorunlarla karşı karşıya kalmaları söz konusu olabilir. Örneğin her yıl iki - üç milyon araba üreten bir otomobil markası (ki şimdilerde verimlilik sınırı bu ve Fransa'nın iç pazarından fazla) her Avrupa ülkesinde belirli bir tipte uzmanlaşmış bir fabrika kurması gerekiyor.

Bundan başka, Üçüncü Dünyanın durumu da sorun olabilir. Üretebilmek için her seferinde daha fazla ithalat yapmak (örneğin robotları) zorunda olan bu ülkeler, ihracattan «kalan değerin», dolayısıyla da ithalat kapasitelerinin, küçüldüğünü göreceklerdir. Sanayileşmiş dünya eşitsiz gelişmişlik düzeyindeki ülkelerden oluşabilir ki, bunlardan bazıları en «gelişmişler» için pazar olmaktan çıkar.

4. Nihayet işsizlik arttıkça, giderek işsizlere daha az tazminat ödeneceği için, pazar da daralacaktır. Yeni teknolojilerin, bu teknolojilere adapte olamayan sektörler ve dallar üzerindeki etkisinin ne olacağı da önemli bir sorundur. Zira tüm faaliyetler, özellikle de tarımsal üretimin önemli bir bölümünde robotlar kullanılamaz. Tarım ürünleri göreceli fiyatlarının, yirmi yıldır üreticiler aleyhine seyrettiği, büyümenin durmasıyla gelir kaybına da uğrayan Avrupa'da çok sayıda çiftçinin tasfiye olması ve bazı tarımsal ürünlerin Üçüncü Dünyaya transferi gündeme gelebilir. Bu durumda, iç pazarın daralması pahasına Üçüncü Dünya ile ticarette kısmî bir artış mümkündür. Üretim maliyetlerini düşürme zorunluluğu vergileri, dolayısıyla da devletin ödediği ücretlerde bir sınırlamaya neden olursa bu pazar ne hale gelir?

5. Birçok sanayileşmiş ülkede hem birçok ekonomik faaliyete olanak veren, hem de istihdam yaratan silâhlanma politikasının geleceği üzerinde de durmak gerekir. Bu politikanın güçlü çıkarlara hizmet ettiği dikkate alınsa bile, Sovyetler Birliği bu tutumunu, bugüne kadar yaptığı gibi, silâhlanmayı gayri safi milli hasılalarının düşmesi pahasına, sürekli sürdüremezler. Bu politika, yeni teknolojilerin tersi bir gelişmeyi gerektirdiği bir durumda ailelerin tüketimlerini kısmaları sonucunu doğurur (ABD'de yoksulların durumunda olduğu gibi). Ne kadar militarize olursa olsun, zenginliğini sağlayan uluslararası düzeni korumak gerekçesiyle toplumu açlığa terketmek kolay değildir.

Bu bakımdan Başkan Reagan'ın politikası iyi bir örnek oluşturuyor. Büyük bir silahlanma çabası içine girerek, Federal bütçenin rekor seviyede açık vermesine göz yummaktadır ki, bunun sosyal harcamalardaki yansımaları, hafife alınır gibi değildir. Hazine finans çevrelerine borçlanmak zorunda kalmıştır. Aldığı krediler faiz hadlerini yükseltip, yabancı sermayeyi çekip, doların değerini en yüksek seviyeye yükseltiyor ama Avrupa ekonomileri de dahil Amerikan ekonomisini iyice sıkıştırıyor. Bununla birlikte gerçek ekonomik ve sosyal zorluklar durgunluğun derinleşmesi ve askeri projelerin kademeli olarak terkedilmesiyle ortaya çıkacaktır.

Şimdilik üretim tarzının kendi kendini zehirlemesi, ekonomik plânda faaliyetlerin yavaşlaması şeklinde kendini gösteriyor. Bu genel ortalamada bir durgunluk zira, bir ülkedeki düşük büyüme seviyesi diğerlerindeki bir gerilemeyle ödünlenebiliyor. Bütün faaliyetleri de kapsamıyor. Bazı sektörler veya dallarda gelişme var diğerlerinde ise çöküş. Fakat bu genel durgunluk görüntüsüne karşılık resesyon başlamış durumda. Ödeme gücü olmayan Üçüncü Dünya ülkelerine ve borçları tehlikeli bir şekilde artan Sovyet Bloku ülkelerine doğru olan ihracat akımı sayesinde şimdilik gizle-

nebiliyor. Fakat bu çok pahalıya mal oluyor. İhracatı sağlamak amacıyla açılan ve sürekli yenilenen krediler, enflasyonu körükleyip sanayileşmiş ülkelerin içini başlatırken (Batı bankacılık sisteminin ne durumda olduğu biliniyor) enflasyon oranından düşük faizli krediyle yapılan ve karşılığı ödenmeyen ihracat gerçek bir yoksulluk yaratıyor ki, bu da enflasyonla gizlenebiliyor. Daha sonra bu yoksullaşma resesyonun nedeni oluyor.

Sonuçları bir bütün oluşturan değişik faktörler aynı yönde sonuçlar doğuruyor. Uluslararası ticaretin daralması, pazarın küçülmesi, satın alma gücünde düşüş, birikimin durması, düşük kapasite kullanımı, resesyon, sanayileşmiş ülkelerin fakirleşmesi, nihayet toplumun parçalanması...

Bir başka üretim tarzı düşünülebilir mi? Ekonominin birikim dışında bir başka mantığa uyum sağlaması (bu mantık bugünkü sermaye birikimi sistemi uçuruma götürüyor) ancak değişik sosyal ilişkilerin ve toplumlar arasında başka ilişkilerin ortaya çıkmasıyla mümkündür. Bu noktadan hareket edilirse her toplumun kendi özgün sorunlarından kalkarak üretim normları benimsemesi gerekir (Yaşama tarzına göre, azçok yüksek sosyal üretim maliyeti, fizik çevreye göre eşit olmayan üretim hacmi vb.). Tüm toplumların ortak üretime girişerek dünyadaki kaynak dağılımı eşitsizliğini giderecek şekilde, ticaret yoluyla birbirlerini tamamlamaları gerekir. Bu durumda kalkınma da olmaz. Üretim güçlerinin gelişmesi kullanılan emek gücünün sınırları dahilinde çalışma koşullarını iyileştirir. Sonsuz bir sermaye birikimi ve belirsiz bir kalkınmaya da olanak vermez.

Daha az sermayeye dayalı bir üretim tarzı, üretken faaliyetlerin dünya ölçeğinde yeniden dağıtılmasıyla, genel bir yoksullaşmaya yol açmaz. Tam tersine sonuçlar doğurur. Batmakta olan sistemin temel özelliği, hep daha fazla zen-

ginlik üretmekten çok, zenginliği bir yere çekip yoğunlaştırmasıdır. Kanıtlanması zor da olsa, üretken faaliyetlerin yoğunlaşması sayesinde yaratılan kullanım değeri, rekabet yüzünden üretim kapasitesini verimsizleştirildiğinden, özellikle Üçüncü Dünyada daha az olmaktadır. Üstelik çoğunlukla sosyal bakımdan bir yararı olmayan, dahası zararlı olan bu üretim, büyümenin hesaba katılmayan sosyal maliyeti (çevre kirlenmeleri, tarımsal kapasitenin küçülmesi vb.), sosyal maliyeti (sağlık harcamalarındaki artış bunun bir bölümüdür) gizli çalışma (örneğin ücret karşılığı yapılmayan ev işleri) vb. gibi dolaylı maliyetler de dikkate alındığında, çok aşırı bir seviyeye yükselmektedir.

Herkesin doğal ortamının ve öz kültürünün gerektirdiği ve her toplumun ihtiyaçlarını yeniden tanımladığı ayrışmış bir dünyada, başka kullanım değerlerini farklı koşullarda üretmek bugün için sağduyunun bir gereğidir. Ama yarın «krizden çıkışın» tek yolu olarak gündeme gelebilir.

VIII. KIRIKLAR

Karşılıklı ekonomik bağımlılıklarından ötürü, tüm uluslar kimi zaman «hammaddeler ihraç ederek, veya gazoz meşrutabında uzmanlaşmış bir çokuluslu şirketi kabul ederek, kimi zaman, aya adam yollayarak, uzaya telekomünikasyon uyduları yerleştirerek, kıtalararası nükleer başlıklı füzeler yaparak ve büyük teknik gelişmeleri gerçekleştirerek —ki bunlar insanlığın en acil ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte değil—, ama onun çok küçük bir bölümünün, yani batı toplumunun yaşam koşullarını büyük ölçüde değişikliğe uğratan bir durumun ortaya çıkmasına tereddüt etmeden katkıda bulundular. Varlığı teknikçi sisteme bağlı olan ve bizi yaşamımızın her alanında koşullandıran sosyo - ekonomik örgütleniş biçimi, feci bir adaletsizliği simgelemektedir.

Kendimizi öylesine bir gidişe kaptırmışız ki, tekniğin dönüşüme uğrattığı bu dünyanın başka türlü olabileceğini ve olması gerektiğini hayal bile edemiyoruz. Bugün içinde bulunduğumuz düzenin alt - üst olmasıyla, birçok teknik gerçekleştirmelerin terkedilmesinin tarihsel bir gerilemeye yol açmayacağını düşünmeyen var mıdır? Aynı şekilde harika bir askeri teknik buluş olan Amerikan uzay mekiğinin insanlık için hiç bir anlam ifade etmediğini savunmaya kim cesaret edebilir?

Roma'dan bakıldığında Roma İmparatorluğu masalımsı bir yapı gibi görünüyor olmalıydı (Fethedilen eyaletlerden bakıldığında bu pek akla yakın gelmese de). Bununla birlik-

te Barbarların darbesiyle yenik düştü (Romalıların gözünde barbar olanlarca). İmparatorluğun geniş toprakları üzerinde sayısız, bağımsız, sosyo - politik birimler ortaya çıktı. Bunlar pek özgün, bazen de olağanüstü incelikte kültür odakları oluşturuyorlardı. Bu küçük birimlerin devlet gücüyle bir ulus halinde biraraya gelmeleri için yüzyıllar geçti. Burgonyalıların Fransız tahtına karşı direnmeleri aradan geçen zaman içinde, «tarihin akışına» karşı olduğu için bugün biraz gülünç gelebilir. Bizim yönetici sınıfımız için de, Avrupa'nın bütünleşmesine ve Korsika'nın bağımsızlığına karşı çıkacak Moharlıları da kapsayan Fransız ulusunun bütünlüğünü koruma isteği de aynı şekilde gülünç değil mi? Hitler'in Atlantik'ten Ural'lara bir Avrupa yaratma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Amerikalılar tüm kapitalist dünyadaki hakimiyetlerini resmileştirmek üzere bir kurumsallaştırmaya gitmemekle isabet ettiler. Bir yandan sahip oldukları «nükleer şemsiye» bir vakıa idi ve herkes bundan kendine göre bir sonuç çıkarmak durumundaydı (Bir Fransız generali kadar patavatsızlık etmemek kaydıyla). Diğer yandan ekonomik güçleri ve teknolojik ilerlikleri siyasal ve kültürel üstünlük sağlamaları için yeterliydi. Önce sömürgeci ülkelerin parçalanmasını teşvik ederek (halkların özgürlüğü adına) böylece Üçüncü Dünya'nın bütününü sermayelerine açtılar. Daha sonra GATT çerçevesinde Raund'lara girişerek kendi çıkarlarına işleyecek bir serbest ticaret düzeni ve rekabet alanını genişlettiler. Bununla sermayenin dünya ölçeğinde hareket edebilme ve uluslararasılaşma yolu açılmış oldu. Böylece yeni tip bir imparatorluğun, ekonomik imparatorluğun kurucusu oldular.

Sermaye imparatorluğunun geçen yüzyılların askeri - politik imparatorluklarıyla bazı ortak yanları da vardı. Bu, merkezi iktidar tarafından empoze edilmiş bir «*pax romana* değildir, fakat, öyle bir ekonomik, mali, teknik ve örgütsel bü-

tünleşmedir ki, sanayileşmiş ülkeler arasında eski dönemin çatışmalarını olanaksız hale getirmektedir (ki bu durumda her noktadaki savunma sisteminin yararsızlığı ortaya çıkmaktadır). Biçimsel bir iktidar hiyerarjisi yoktur ama, bunun dağılımı «kapitalist düzeni ayakta tutup iktidarın üstünlüğünü» sağlamaktadır. Tüm toplumlara uygulanabilir yasalar artık yoktur ama, aynı hukuki ortamda benzer ilke ve değerlere göre yaşamayan yasallığın sahte perdesiyle örtülmüş ve her alanda orman yasalarının geçerli olduğu insan toplulukları vardır. Resmi bir din yoktur ama, ilerlemeye iman etmedede kusur bulunmamaktadır. Özellikle uzay mekiğinin başarıları konusunda —ki, bu başarılar «insan»ın doğru yolda olduğunu kanıtlıyor— ve NASA sayesinde insanlık ilerlemektedir! Sirklerde artık gladyatörler yoktur ama, seçim kampanyası sirkleri de en az onlar kadar eğlenceli olabilmektedir. Artık Romalıların ekmeğini pişiren ve onları her türlü çalışmadan kurtaran köleler olmayacak ve her türlü çalışmadan uzak tutulacaklar. Fakat zengin ulusların ihtiyacını karşılamak için (uzay mekiği ihtiyacı da dahil) köleleştirilmiş haklar vardır. Böylece bu uluslar «boş zaman» toplumu olmaya yönelebilirler. Şimdiden, devrimci olduklarını söyleyen sosyal güçler haftada otuzbeş saat saçmalığını hedef olarak benimsemiş durumdalar.

Roma İmparatorluğu kadar haksızlık ve ızdırap üzerine kurulmuş ve geçmişteki birçok hakimiyet ilişkisini ortadan kaldırmış bu İmparatorluğun yıkımdan kurtulabileceğine inanmak için aşırı bir karamsarlılığa sahip olmak gerekir. Sırası geldiğinde sermaye imparatorluğu da çökecektir.

Özellikle kullandıkları teknoloji sayesinde bugün ekonomik alanda en güçlü durumdaki ülkeler, asla öteki sanayileşmiş ülkelerin de yaşayacağı, gelişmenin en son aşamasına varamadılar. Sadece çıkmaz bir yolda onlardan daha önde bulunuyorlar o kadar; ötekilerde erken harekete geçtikleri için.

Ama arkadan gelenler de kendilerine geçici bir ekonomik güç sağlayacak ilerlemeyi gerçekleştirmek üzere onları taklit ediyorlar. Ne var ki sanayileşmiş dünyanın bir çıkmaza saplanması mukadderdir.

Bir başına bu hedef trajik değildir. Ekonomik - teknik evrim bir felâketle sonuçlanacağına göre, çaresiz duruma gelmeden kendi kendine yıkılması daha iyidir. Batı uygarlığının ve onun ürünü olan sistemin sonunun gelmesi, kör bir sona doğru sürüklediği insanlığın sonunun gelmesinden daha iyidir. Ne var ki sonuçlarına müdahale edebilmek için, kısa dönemde dar siyasal gerçeklerle «krizin» derinleşmesi sağlanamazsa sayısız sosyal dramlar beklenmelidir.

Dünya Yapısının Çatlaması

Dünya ekonomik yapısının bir duvarı göçmek üzeredir. Çok kısa zamanda bir çok az gelişmiş ülke, yöneticilerinin istemediği bir özerkliğe mecbur olacak, dünya pazarından kopacaklar. Dışa dönük ve uydulaşmış ekonomileri ithalat sayesinde ayakta kalabiliyorlar ve devletlerin borçlarını ödeyemez durumda olmaları bunu da gittikçe zorlaştırmaktadır. İç tüketimi karşılamak üzere sürdürülen ekonomik faaliyetler tamamen durduğunda, bunları mahalli olanaklarla karşılamak üzere ihtiyaçları yeniden tanımlamak zorundadırlar. Tüketim alışkanlıklarının sömürgeleştirilmesinin sonucu olarak, ithal ikameci (eskiden ithal edilenin yerinde üretilmesi) sanayileşme de iflâsla bitecektir.

Bu ülkelerin mecbur oldukları göreceli otarşi (kendi kendine yeterlik) endojen ve kendine dönük orijinal bir kalkınmanın da birinci şartıdır. Zira hem kültürel hem de fizik çevreye uygun düşmektedir. Bu gerekli fakat, yeterli olmayan bir koşuldur. Söz konusu toplumlar sosyo - politik organizasyonlarını da değiştirmek zorundadırlar. Bazen de bunların eski sınırlarını yeniden bulmak gerekmektedir ki, bugünkü

devlet iktidarlarının sınırı eski, gerçek sınıra istisnai olarak denk düşmektedir (Afrika'da asla). Ve bunlar uluslararası antlaşmalarca onaylanmış sınırlardır. Bunun anlamı çalkantıların kaçınılmazlığıdır. Bu, Çin İmparatorluğunun çöküşü sırasındakine benzer bir anarşiyle de sonuçlanabilir. Şimdiden böyle bir anarşinin ilk belirtileri bir kaç Afrika ülkesinde gözleniyor. Örneğin Madagaskar'da yolsuzluklarla çürümüş, kokuşmuş bir sosyo - ekonomik ortamda rejim yanlısı, kendisi de suç yaratan silâhlı çeteler oluşmuş durumdadır.

Eğer iktidardaki rejimlere karşı muhalif güçler kendi ülkelerinin sorunlarını «ulusal iktidar» şeklinde ortaya koymak yerine, bağımsız sosyo - ekonomik adacıklar oluşturabilirlerse, sanayileşmiş ülkelerdekine benzer (bknz. ilerki sayfalar) bir şekil olabilir. Bu durumda anarşi önlenebilir, hiç değilse süresi kısaltılabilir. Zaten benzer adacıklar birçok Üçüncü Dünya ülkesinde şimdiden ortaya çıkmaya başladı.

Yakın bir zamandan beri Brezilya'da Katolik Kilisesi devrimcilik iddiasındaki siyasi partilerden daha radikal bir tavır geliştiriyor (hakim düzenden bütünüyle kopmuş durumda olarak), başlangıçta dini amaçlarla ortaya çıkan «taban tarikatları» daha sonra, kendi sosyo - ekonomik sorunlarını topluca çözmeye yönelerek «küçük cemaatlere» dönüştüler. Meksika'da L'IN A.R.E. M.A.C. (Instituto de Asenoria Antropologıca para Region Maya) 1974'ten beri, Guatemala sınırı yakınındaki San Cristobal de yaşayan yerliler, merkezi iktidarı hesaba katmadan her alanda kendi kaderlerini belirlemek üzere çeşitli eylemlere girişiyorlar. Afrika'da da benzer örnekler çoğalmaktadır. H. Desroches'un verdiği örnek bu bakımdan çok ilginçtir. Zira bir deney dışardan hiçbir katkı olmadan salt Afrikalılarca gerçekleştirilmiştir. Örneğin Paris bölgesinde çalışan Senegalli işçiler «tencere» dedikleri bir tasarruf fonu oluşturmuşlardır. Bu fon sayesinde kendi köylerinin ortak yarar sağlayan işleri finanse ediliyor. Ayrıca bu

fon, moral yeteneğine göre kendi köylüleri tarafından seçilmiş bir öğrenciye de burs sağlıyor. Öğrenci köyü için yararlı olacak bilgileri öğrenmek üzere Paris'e geliyor. Bu arada asgari ücretle çalışan hemşehrilerine yemekte yapıyor (zira onların yemek yapmaya vakitleri yok). Akşamları da kaldıkları merkezde yabancı işçiler için açılan okuma yazma kurslarına katılıyor. Bu Afrika'da «Kalkınma»nın nasıl olması konusunda en iyi örneği meydana getirmemektedir.

Giderek çoğalan ve devlet yapılarının bunalımın etkisiyle yıpranmasıyla daha da genelleşecek olan bu deneyler, sadece bunalıma ve anarşiye karşı bir cevap değildir. Benzer gelişmeler sanayileşmiş ülkeler de görülmektedir ve bir karşı koyuşu simgelemektedir. Her ulus - devlette nüfusun bir bölümünün egemen sistem dışında kendi özerkliğini sağlamaya yönelmesi, bir hareketin başladığının göstergesidir ki, bunlar yaygınlaşarak daha büyük önem taşıyacak nitelikte olarak gözükmektedirler.

Bununla birlikte, dünyanın ekonomik - teknik kuruluşunun (çatlaması) daha genel tepkilerin tahrikiyle gerçekleşecektir. Şimdiye kadar bu yapıyı tehlikeye atan faktörlerin, Üçüncü Dünyanın sosyo - politik istikrarsızlığı, kalkınmanın neden olduğu, nesnel denilen sebeple olduğu söylenmekteydi. Yeni sosyal organizasyonun adaletsizliği, bu düzeni ayakta tutmak isteyen iktidarların zorbalıkları emeğin arsızca sömürüsü büyük çoğunluğun içinde yüzdüğü sefalet, açlık... (1) gibi nedenlere bağlı olarak kurulu düzene karşı baş kaldırının nedeni daha genel ve daha sübjektif hale gelmektedir. Üçüncü Dünya ülkeleri başka değer sistemlerine uygun düşen kalkınmanın kendisini de artık tartışma gündemine aldılar. Bir halkın kendi kültürel özgünlüğü adına gerçekleştirdiği İran devrimi bunun çok belirgin bir örneğidir. Şah tercihini

(1) **Le Développment et la Paix mondiale.**

modernleşme yönünde yapmıştı. Batılı ülkelere her bakımdan benzeyen bir toplum oluşturmak için, sanayileşmiş bir ülkenin ihtiyaçlarının baskısıyla İranı dönüştürmek üzere bir bahse tutuşmuştu. O bahsi kaybetti (Ama bu, mollaların bahsi kazanacakları anlamına gelmez).

İran devrimi tek değildir. Şimdilerde Yeni Koledonya'nın yerli halkı, başka bir ırk tarafından tasarlanan kalkınmayı reddederek, bağımsızlığını istiyor. Egemen uygarlığın teklif ettiği modele karşı benzer tepkiler Okyanusya'nın başka bölgelerinde ve Üçüncü Dünya'nın kimi yerlerinde de gözlenmektedir.

Yukarda sözü edilen örnekler hatırlanırsa, kara Afrika' da ve Madagaskar'da topluluklar daha henüz kimliklerinin, arayışı içindeler. Bu arayış ortaya çıkış biçimi ve vardığı sonuçlar bakımından şaşırtıcı görünebilir. Örneğin en büyük kölelikle batı modelini izleyen Zaire ve Togo'da diktatörlüklerin en çok kullandıkları kavram «bozulmamışlık». Bunun daha namusluca sürdürüldüğü Tanzanya'da kimlik arayışı somut bir sonuca varmamakta, zira yeni sosyo - politik yapılara çarpmaktadır. Bu durum batıda ve Sovyetler'de yetişmiş ve bu yetişkinlikleri sayesinde egemen sınıfa katılabilen aydınların çıkarlarına ters düşmektedir. Yine de hemen beklenilen sonucu doğurmasa da, Afrika'nın ve Madagaskar'ın orijinalliğini ortaya koyması anlamlıdır. Kalkınma Batı toplumuna ideolojik bir özümlenmeyi gerektiriyor. Bu özümlenme de öldüğü sanılan uygarlıkların biçimlendirdikleri zihniyetlere çarpmaktadır.

Uzun zaman bu özümleme için çalışan Hristiyan Kiliselerinin de şimdilerde ekseri karşıt yönde çaba harcamaları kayda değer bir olgu meydana getirmektedir. Bunlar şimdilik kalkınmayı tartışmalı hale getirmiyorlar ama, onun sonucu olan ve onun ortaya çıkardığı sosyo - politik organizasyo-

nunun, nüfusun çoğunluğu için neden olduğu sonuçları eleştiriyorlar. Nihayet hakim modelden kopmayı önermeseler de toplumları kimliklerini arama yolunda teşvik etmeleri, eninde sonunda bu halkların halâ geçerli kalkınma modelini reddetmeleriyle sonuçlanacaktır. Bu, kalkınmanın somut olarak imkânsızlık duvarına dayanmasıyla daha da kesinlik kazanacaktır.

Öznel ve nesnel faktörlerin etkisiyle, batı toplumlarının kalkınma düzeylerinin varlık nedeni olan, dünya düzeninin çöküşü hızlanmaktadır. Fakat bunların oluşturduğu dünyada da, çatlama tehlikesi büyüktür. Zira, ya uluslar ufalanıp, küçük sosyal kimlikler haline gelecek, ya da anarşi egemen olacaktır. Bu da, ekonomik - teknik yapının üzerine oturduğu toplumsal tabanın çöküşü demek olacaktır.

Düalist Ekonomi

Sanayileşmiş kapitalist ülkeler sürekli olarak büyüyebilen bir refaha ulaşabileceklerini umut ediyorlardı. Öyle ki, toplumlarının sınıflara bölünmüşlüğü (ki üretim tarzının empoze ettiği bu durum teknik olarak gerekliydi) haklı gösterebilir ve özellikle de katlanılabilir sanılıyordu. Sermaye «büyük uygarlaştırıcı eylemini» tamamlayacaktı. Ağı genişleyerek toplumun bütün üyelerini kapsamına almaktaydı ve bu herkesin belirli bir işinin olduğu bir arı kovanına benziyordu. Endüstri sayesinde tüm sektörlerde emek verimliliğini büyük ölçüde artırıp, ekonomide uyum sağlıyor ve genel yaşam seviyesini yükseltiyordu. Daha düşük verimlilikteki işçiler tasfiye oluyordu ama bunlar, içerde ve dışarda kapitalist alanın genişlemesi sayesinde, yeniden iş bulabiliyorlardı. Ülkedeki bu azınlığa bakarak herkes kendi maddi durumunun yükseleceğinden emindi.

Daha sonra kapitalist alanın genişlemesi son bulurken (fakat bu sınıra, uluslararası ödemelerin tıkanması yüzünden

Üçüncü Dünyanın yapısının tam olarak yok edilmesinden önce ulaşıldı) bir yandan da üretim teknikleri gelişmeye devam ediyordu. Böylece bu eğilim hiç değilse görünüşte tersine döndü. Üretimin artmadığı ama işsizliğin arttığı yeni durumda, ekonomi iç tutarlılığını yitirmektedir ki, şimdilerde buna düalist ekonomi deniliyor. Söz konusu olan, Andre Gorz' un düalist toplum dediği (her işçinin zamanını özerk ve bütünleşmiş üretim tarzları arasında paylaştırdığı) durum değildir. Fakat her ülkede, bir taraftan yüksek düzeyde sermaye yoğun ve yüksek verimlilik düzeyinde olan ve toplum çoğunluğunu çalıştırıp ücret ödeyen ekonomi ile, «biçimsel olmayan» ve uluslararasılaşmış üretim tarzını reddedenlerin yaşamasına da olanak veren iki tip ekonominin bir arada yaşaması söz konusudur.

«Biçimsel olmayan» bu ekonomi modern ekonominin sınırında yaptıkları işlerle açlıktan ölmekten kurtulabilir. Sayısız işsizin barındığı «yeraltı» ekonomisine benziyor. Böyle bir karşılaştırma gerçekten yapılabilir. Fakat azgelişmiş ülke ekonomisi «ikili yapı»da değildir. Daha çok «çoklu» yapıya sahiptir. Kalkınma çabaları sonucu oluşan ve nüfusun küçük bir azınlığını içeren (Hindistan'da bunun oranı % 10'u geçmez) modern ekonomi dışında kalan geniş bir geçimlik ekonomi kesimi bulunmaktadır. Ürünlerin çeşitliliği sayesinde çalışanlara mütevazi bir yaşam sağlayan bu kesim, eskiye ait ve özerk bir üretim tarzının gerileyen kalıntısıdır. Kır kesiminde özerk alanın küçülmesiyle şişen kentlerdeki ekonomi de «ilkel yapı»ya sahiptir. Bir yandan, işsizler birşeyler üretip kendi aralarında değiştirerek pek önemli sayılmayacak bir özerklik alanı oluşturuyorlar; diğer yandan da, modern ekonomiyle ilgili küçük işlere girişiyorlar (tüccarlar hesabına evlere mal taşımak, sanayide yeniden devreye sokulabilecek sanayi artıklarının toplanması vb.). Böylece ücret düzeyinin altında gelir sağlayan bir sürü iş yapanlardan olu-

şan bir ekonomi ortaya çıkmaktadır ki, bu İtalya'da daha kapsamlı olarak ortaya çıkan duruma benzemektedir. Zira her ikisi de modern ekonomi ile bağlantılı olmakta ve anormal çalışma koşullarının (iş güvenliği yokluğu, çok düşük ücretler vb.) varlığıyla yaşayabilmektedir.

Nihayet Üçüncü Dünyanın yeraltı ekonomisi modern ekonomiden ayrı sayıldığına göre ki, onun sosyal sonucu olan bir yasa dışı —illegal— ekonomiden neden söz edilmesin? Bu ekonominin bütün azgelişmiş ülkelerde sosyal nüfuz alanı çok geniştir ve gittikçe de genişlemektedir. Fuhuş, kadın tellâllığı, kaçakçılık, illegal mal akımı (özellikle uyuşturucular), dilencilik ve hırsızlık... gibi. Aslında, yeraltı ekonomisi sanayileşmiş ülkelerde de toplumsal tabanını genişletmektedir. Eğer bu olmasaydı bazı kentlerin, Napolinin nüfusu ne yapardı acaba?

Sanayileşmiş ülke ekonomileri düalist olarak tanımlanamaz; hiç değilse şimdilik. Artık büyük sanayinin varlığına rağmen küçük zenaatkârların yaşayabildiği ve bazı fabrikaların evlerde parça başına ödenen iş yaptırdıkları bir kaç on yıl öncesinin durumu geçerli değildir. Eskinin ve günümüzün üretim yapıları arasındaki tek fark, üretim tarzının evrimiyle ilgili değer yargımızdan kaynaklanıyor. Otuz kırk yıl önce, üretim tarzı teknik plânda gelişip toplumu arı kovanına dönüştürüyordu. Bugün de aynı «olumlu» yolda ilerlemeye devam ediyor (çünki emek verimliliğini yükseltiyor), ama üretken faaliyetleri yoğunlaştırıp işçileri kapı dışarı ederek yapıyor bu işi. «Biçimsel» olmayan ekonomi birçok durumda marjinal duruma gelmiş faaliyetleri kapsamaktadır ki, bazı Marksistlerin emeğin aşırı sömürüsü dedikleri noktada üretici ve işçiler yok olmamak için direniyorlar.

Marjinalleşme olgusu bütün üretim dallarını kapsama özelliği taşımaktadır. «İç» ticaret hadlerinin aleyhte gelişme-

sinin kurbanı olan tarımda bu durum çok çarpıcıdır. Herhangi bir Fransız çiftçisi gelir düzeyini koruyabilmek, daha büyük sermayeye başvurarak verimliliğini artırmak için, daha çok sermaye ve ara - malı (gübre, zararlılara karşı mücadele ürünleri vb.) satın almaktadır ki —bunlar azalan verim kuralına uygun sonuç verirler—, böylece ekonominin en sermaye yoğun kesiminde yer almış olmaktadır. Bununla birlikte eğer aşırı emek sömürüsü söz konusu ise, faaliyeti biçimsel olmayan ekonomiye dahil demektir. Birçok durumda ekonomik marjinalleşme sınırının altında da bulunabiilr. Üretici olarak ayakta kalabilmesi devlet yardımları ve pazar kurallarını alt - üst eden, Avrupa fiyat belirlemelerine bağlıdır. Avrupa, öteki sektörlerde olduğu gibi, tarımda da liberalizmi yeğlerse, tarım kesimi tasfiye olmaktan kurtulamaz. Bütçe yükünü ağırlaştırıp Avrupa'da tüketim fiyatlarını ve tüketim giderlerini artıran ve enflasyonu körükleyen ortak tarım politikasının yükünü kaldıramaz hale geldiğinde, tarım yok olacaktır. Hakim ekonomik çıkarlar bazı ürünleri Üçüncü Dünyaya transferde yarar gördüğü (ya da yatırımları verimli kılmak için oradan ithal etmeye başladığında) tarım gene ortadan kalkacaktır. Şimdiden Üçüncü Dünya'nın köylülerinin yaptığı gibi daha «özerk» geçimlik ekonomik biçimini kabul etmedikçe yok olmaya mahkûmdur.

Toplumsal Çözülme

Üçüncü Dünyaya empoze edilen iktidar sisteminin ve üretim tarzının geleneksel toplumsal dokuyu nasıl tahrip ettiği üzerinde durmak yersizdir. Sonuç ortadadır. Ne var ki, bu durumdan sanayileşmiş kapitalist ülkeler de daha iyi nasiplenmiş değillerdir. Onlar da bir kaç eksen üzerinde ilerleyen bir sosyal çözülmeyle karşı karşıyadırlar. İşsizliğin ve yoksulluğun artması, suçluluğun hızla yükselişi, ulusallığın ulusları parçalamaya götürecek derecede zayıflaması, toplu-

mun bir bölümünün el yordamıyla yeniden örgütlenmeye yönelmesiyle birlikte giden ideolojik karşı koyuş...

İşsizlik, sadece önemi bakımından değil ama, burjuvazi de dahil tüm kesimleri ilgilendirdiği için, en önemli sosyal çözülme faktördür ve giderek de önemi artacaktır. Burjuvazi geçmiş krizlerde olduğu gibi sadece mülk sahibi sınıf olduğu için her gidişten zarar görmüyor, zira emek pazarında kendi çocuklarının durumu da ötekilerininkine benziyor. Kol emekçileri gibi entellektüeller arasında da işsizlik artıyor. Bu bakımdan söz konusu olgunun daha eski olduğu Üçüncü Dünyadaki siyasal rejimler toplumsal temellerinin bir kısmını yitirmiş durumdadırlar. Bu sonuncu ülkelerde ayrıcalıklı bir azınlık oluşturan seçkinleri yetiştirmek durumundaki üniversite diplomalı işsizler üretmeye başlayınca en önemli sosyo - politik çalkantı merkezlerinden biri haline gelmiş tir. Zaman farkıyla bizdeki entellektüeller sınıfı için de aynı durum söz konusu olacaktır. Artık klâsik Marksist şemaya dayanarak kapitalizme karşı olmak mümkün değildir.

Yarım gün çalışma, geçici ve düzensiz çalışmayla işsizliğin artması bir miktar yavaşlatılabilmiştir. Ne var ki bu durumda yoksulluk artmaktadır. Birkaç yıldır Avrupa'da çok düşük ücret ödenen işlerde bir artış olurken, istihdam çok az artmakta yahut da duraklamaktadır. Bazı ülkelerde ise gerileme görülmekte ve yoksullar sınıfı genişlemektedir. Buna bir de İngiltere'de ve ABD'de olduğu gibi, paranın reel satın alma gücü dikkate alındığında, ücretler genel seviyesinin düşüşü eklenmektedir. Oysa, işsizliğin ve yoksulluğun yaygınlaşması, üretimin cinsi ve hacmi üzerinde yansıma yapmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan veya dolaylı olarak aktif nüfusun durumu üzerinde de etkili olmaktadır. Bu gelişme son birkaç on yılda da işçilerin elde ettikleri sosyal hakları da tehlikeye atar niteliktedir. Teknik ilerlemeler gerçekleştiği ölçüde sosyal harcamaların yükü de artmaktadır. Sosyal gü-

venlik hizmeti olan tüm ülkelerde, bu sistem kriz içindedir. Üretim tarzına ve yaşam biçimine atfedilebilecek olan hastalık ve kazalardaki artışın neden olduğu harcamalarla baş edemezken, bir de tıptaki yeni gelişmelerin tedaviyi pahalandırması durumu söz konusudur (Yeni buluşlar büyük yatırımlar gerektirmekte ve ilgili alanlarda çalışanlara da yüksek ücretler ödemek gerekmektedir). Üçüncü Dünyada hep geçerli olan, teknik gelişmeyle sosyal ilerleme arasındaki çelişki, şimdilerde sanayileşmiş ülkelerde de kendini göstermeye başlamıştır.

Nihayet işsizlik suçu ve suçluluğu artırıcı etki yapmaktadır. Küçücük bir katkı : Aslında suçun ve suçluluğun işsizlik ve bir geliri olmamak dışında daha derin nedenleri vardır. Bunlardaki artış işsizlikten önce de vardır ve işsizlik artışının önünde gitmektedir. Bu durum bugünkü sanayi uygarlığının özünden kaynaklanmaktadır. Her şey suçluluğu teşvik için bir araya gelmektedir. Kişisel başarı, sahip olunan malla ölçülmekte, mutluluk yapılan tüketimin düzeyiyle özdeş görülmektedir. Tüm iletişim araçları (reklam, televizyon, kültürel etkinlikler vb.) bu başarıyı sağlayan malları ve mutluluk taşıdığı söylenen eşyayı temsil etmek üzere heryerde hazır ve nazır bulunmaktadır. Sosyo - ekonomik eşitsizlikler açıktır zira, tüketim toplumu sosyal karışımları tahrik etmekte ve onu gizlemeyi zorlaştırmaktadır. Çalışma tüm toplumsal anlamını yitirmiş durumdadır. Onu haklı gösterecek tek şey olan ücret, kollektif zenginleşmenin doğurduğu umudun yüksekliğine de hiç çıkamamaktadır. Hızlı ve anarşik kentleşme; sokağı, mahalleyi ve hayatın kendisini insani olmaktan çıkartmıştır. Böylece, yeni tip yerleşim (kısmen otomobille seyahat olanağına bağlı olarak) kent sakinlerinin özdi-

(2) Bu konuda Jean Chesneaux'nun **Le Monde Diplomatique** Eylül 1981 deki makalesine bakınız.

siplinle hareket etmelerini olanaksızlaştırmaktadır (3). Şiddet kurnazca ve sürekli olarak yüceltilmektedir. Orada da güçlünün yasası egemendir, tüm kişisel ve sosyal ilişkiler her alanda rekabet ve güç dengesi ilişkisi haline gelmiştir.

Suçlu, davranışı itibariyle topluma karşı olsa da (zira yasaya karşı geliyor) takip ettiği amaç bakımından asla topluma karşı değildir (Güç ve zenginlik amacıyla hareket etmektedir ve toplumda sürekli yaşatılan değerler de bunlardır). Suçluyu bir bakıma soysuzlaşmış bir sosyal muhalif saymak mümkündür. Vurup kırarak ve şiddete başvurarak kendisini açıkça ifade etmekte ve bu eğilimler giderek genişlemektedir.

Toplumu red, şiddete başvurmayan bireysel tepkiler şeklinde de olabilir : İşten kaytarmadan, psişik bozukluklara, uyuşturucu kullanmaya varıncaya kadar. Bu durum sanayileşmiş kapitalist ülkelerde sosyal çözülmenin en açık göstergelerinden biridir. Yirmi yıldanberi taraftarları giderek artan tüm toplumsal muhalefet odaklarının da ortak paydası bunlardır: ekolojistler, feministler, Üçüncü Dünyacılar, Bölgeciler, şiddet aleyhtarları vb. gibi az çok örgütlü bu odaklar eski devrimci sosyal güçlerin yerini aldılar ve toplumu farklı biçimlerde derinden sarsıp ideolojik temelini dinamitliyorlar.

Bölgesel Kopmalar

Dünya sosyo - ekonomik yapısındaki çatlaklar arasında sanayileşmiş ülkelerdeki bazı azınlık toplumların tuttukları yol üzerinde önemle durmayı gerektiriyor. Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin halen çekingen (çekingen ama Kuzey Amerika'daki zencilerinkinden daha «devrimci») hak ve ta-

(3) Bkz. Jean Robert; **Le temps qu'on nous vole** (Editions du Seuil).

leplerine şahit olunurken, çok eskiden Avrupa devletleri tarafından ilhak edilen azınlıklar da hakim çoğunluğa kararlı bir şekilde karşı çıkıyorlar.

Jean Chesneaux Avrupa'daki bu ayrılıkçı azınlıkların tarihini incelemektedir (4). Bu azınlıkların öncelikle dillerini ve kültürel varlıklarını korumaya büyük özen gösterdiklerini hatırlatmaktadır. Oysa, bu kültürlerin yok oldukları sanılıyordu. Zira, dil ve kültür özümlemesi ekonomik ve teknik gelişmenin zorunlu koşulu ve sonucu gibi görünüyordu ki, onun da sosyal gelişmeyi belirlediği sanılıyordu. Bu sanı (Bugünde böyledir). Üretim normlarının ve koşullarının, tüketim dodelinin ve yaşama tarzının standartlaşması, kollektif özellikleri ve bölgesel kültürleri yok olmaya mahkum etmektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra kitle tüketimine dayalı büyümenin, bir çeşit genel refah düzeyi sağlıyarak ayrılıkçı talepleri etkisizleştirmesi bekleniyordu. Beklenenin tam tersi oldu. Bu gelişmeler kin duygularının yeniden ortaya çıkmasını sağladı. Geleneksel üretim tekniklerinin terkedilmesi tek üründe uzmanlaşma, kır nüfusunun göç etmesi yahut transferi, sanayileşmeye ve modernizasyona uygun olamayan yerlerin verimsizleşmesi, sayfiye amaçlı ikametgâhların çoğalması (özellikle güney Fransa'da) yılın büyük bölümünde kapalı kalarak ve genç çiftçiler için yıkıcı bir spekülasyona neden olması, kültürel yağmacı turist şeklinin belirli sürelerde bu bölgelere akması vb.

Bunun arkasından «Kriz» ve katlanılmaz bir iktidarsızlık duygusu geldi. Jean Chesnaux bölgesel ayrılıkların orijinalliklerinin dil, kültür, ülke, etnik vb. gibi kriterlerin mekanik olarak çalışmasından değil, fakat kendi sorunlarını kendilerinin çözme isteği olduğunu söylemektedir. Fransa'da bütün bölgelerdeki «ülkede çalışma ve yaşama» sloganı şim-

(4) **Le Monde Diplomatique,** Nisan 1981.

dilerde ek bir gerekliliği de kapsamaktadır «Ülkede karar vermek».

İktidar sorunu da gündeme gelmiştir. Ama, Fransa'da Devlet İktidarının «demokratik» olarak dağıtma girişiminde olduğu gibi, İktidarla teknik karar merkezi birbirine karıştırıldığı sürece, bu sorunun çözümü olanaksızdır. Bugünkü ekonomik - teknik çerçevede bölgenin siyasal bağımsızlığı bir aldatmacadan öteye gidemez. Zira çalışma ve üretim (ve yaşam) koşullarında ve bugünkü uzmanlaşma biçimi üzerinde hiç bir değişiklik yaratmaz.

Nitekim, bölgesel topluluk ulus topluluğundan daha homojen bir yapıda değildir. O da sınıflara bölünmüş durumdadır ve çıkar çelişkileri söz konusudur. Bu bölünmüşlük hakimiyet ilişkilerini ayakta tutmaya yaramaktadır ve bu ulusal planda devlet katında doruk noktasına ulaşmaktadır. Bağımsızlaştığında, söz konusu bölgede ulusun bağlı bulunduğu devlettekine benzer bir iktidar sistemi ortaya çıkmaktadır. Zira bölgenin ileri gelenlerinin (bunlara devrimciler de dahil) gözü oradadır. Sonuçta, sosyo - politik hiyerarşinin üst kesimi Üçüncü Dünyanın yönetici azınlığının durumuna benzer bir duruma gelmektedir. Yani ithalat yapmak, bunun için ihracat zorunluluğu, dolayısıyla da bölgeyi dünya ekonomisi genel çerçevesi içinde tutup onun baskısına katlanmak...

Özerklik yanlıları ekseri bu baskıyı hafife alıyorlar. Örneğin son savaştan bu yana, gerçi Oksitanya hiç bir zaman siyasal olarak bir varlık olmadı ama, bir Oksitanya hareketinin ortaya çıkışı anlaşılabilir. Ama, bu hareketin bölgede ellerinde tuttukları bağcılık tekelini korumayı amaçlayan bağcıları içine almasını anlamak zordur. Eğer Fransa'nın Güneyi'nin uzmanlaşmışlığı yüzyıldan fazla zamandan beri olduğu gibi pazara dönük olarak kalmaya devam ederse, bağımsız bir Oksitanya bir tek şeker üretiminde uzmanlaşmış

Maurice Ada'sınınkine benzer bir duruma gelir : Zengin bir tarımı ve sefil insanlarıyla.

Bununla birlikte Jean Chesneaux bölgesel ayrılıkların «İnsanlık tarihini tek yönde, mekanik ve tüm toplumların zorunlu olarak sosyal organizasyonunu tek tip bir ulus - devlete götüreceğine ilişkin görüşe karşı çıktıklarını» söylemekte haklıdır. Fakat «Geçmişin kalıntıları sonucu, azınlık halkların muhtemel geleceğin çeşitliliği üzerinde bir düşünme odağı oluşturmaları gerektiği» sonucuna vardığında sorunu bütünlüğü içinde ortaya koyuyor.

Gerçekten bu soru çok büyük önem taşımaktadır. Bu durum sadece bazı azınlıklar ve bu azınlıkların sarstığı bir kısım ulusu da ilgilendirmiyor; Üçüncü Dünya'nın halkları başta olmak üzere tüm insanlığı ilgilendiriyor. «Geleceğin muhtemel çeşitliliği» bugünkü dünyada var olan örgütleniş modelleri ve sosyo - politik yönetim biçimleri demek değildir, ama model çeşitliliğinin olanak vereceği kalkınma tercihlerindeki çeşitlilik anlamına gelmektedir.

Tekrar yukardaki örneğe dönersek, Oksitanya'nın bağımsızlığı eğer Oksitanyalılar bu bağımsızlıkları sayesinde rekabetçi olmayacak üretimleri geliştirip kendi sosyal yeniden üretimlerini sağlıyacak bir ekonomik özerkliğe ulaşabilirlerse bir anlam taşır. Bu da yaşam koşullarında köklü bir değişikliği kabullenmekle olanaklıdır. Yani öteki Avrupalılar gibi yaşamayarak (onlar gibi çalışmayıp, aynı mal ve hizmetleri üretmeyi tüketmeyerek vb.). Bu onların daha kötü yaşayacakları anlamına gelmez. Üstelik «iyi yaşamak»nedir? Hangi sınırlar içinde Avrupalı bu anlamda bir örnek teşkil edebilir? Artık liberal ve marksist ekonomistlerin teorileştirdikleri maddi refah kavramına itibar edilemez. Zira ikisi de kendi anlayışlarına göre batı toplumuna özgü ekonomik - teknik evrimi teorileştiriyorlar.

Bölgesel ayrılıkcılar «geleceğin muhtemel çeşitliliğiyle» birlikte ekonomik faaliyetin ve toplumun amacının ne olması gerektiği sorusunu da tartışma konusu yapıyorlar. J.J.S. Scheriber tarafından zikredilen Maurice Guernier, René Dumont ve François de Ravignan'nın görüşleri yer alıyor : Dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylü kitleleri ekonomik kazanç gücünü tekrar ele geçirebilirlerse sefaletten kurtulabilirler ve köy, özyönetime sahip ekonomik temel hücre haline gelir. Bu durum gerçekleştiğinde ekonomik faaliyetler hem tekrar her toplumun kültürüne (her kültürde ifadesini bulan ihtiyaçlara), hem de fizik çevreye yeniden uyum sağlar. Oysa bu fizik çevre bir bölgeden diğerine çok farklı olacağından nicelik (sayısal) olarak kalkınma olanakları da bir toplumdan diğerine farklılık gösterir. Hiç bir ticaret sisteminin bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmıyacağı kabul edilse bile, böyle bir hedef neden şaşırtıcı olsun? Sanayileşmiş olsun ya da olmasın her toplum içinde büyük, bazen de insanı çileden çıkaracak derecedeki farklılıklar, eşitsizlikler daha şaşırtıcı değil mi?

Kalkınma her toplumun sosyo - politik ve kültürel tercihlerinden bağımsız bir ekonomik - teknik süreç olmaktan çıkmak zorundadır. Sorun bütün toplumların aynı derecede gönençli olup olmadığı değil (böyle bir durum hepsinin aynı önceliklere ağırlık verip aynı kültürel tercihleri yapmalarını gerektirir), ama her birinin nasıl homojen bir bütünlük oluşturacaklarıdır (kendi değer sistemlerine uygun olarak) öyle ki, her biri kendi yeniden üretiminin koşullarına üretken sermayesinin ve fizik çevrenin yeniden üretimine egemen olabilsin. Bunu yaparken de diğer toplumların yeniden üretimlerini tehlikeye atmasın. İşte gerçek sorun da buradadır. Bu ayrılık yanlıları için de geçerlidir. Sorunun çözümü politik, sosyal ekonomik ve ideolojik bir sürü alt - üstlükler sayesinde olanaklıdır. Herkesin varlık koşullarının

kökten dönüşümüyle. Fakat bu dönüşüm şimdiden sanayileşmiş kapitalist ülkelerin temel kaygısı değil mi?

«Yaşamı değiştirmek» 1968'den beri siyasi bir slogan haline geldi. Yaşamı değiştirmek insan varlığına kapitalizmin ve sosyalizmin bulduğundan —bunlar : üretken güçlerin geliştirilmesi, emek verimliliğinin artmasıdır ki, bunlar var olan koşullarını sağlamaktadırlar—, farklı bir amaç ve varlık nedeni bulmakla mümkündür.

Bölgesel azınlıklar yeniden birlikte varoluş koşullarını tarihteki örneklere bakarak da gerçekleştiremezler. Daha çok, batı toplumunun ideolojik temelini çökerten yeni sosyal güçlere kulak vererek (bunların yeniliği toplumun geleneksel ayrışmışlığı içinde yer almamalarından kaynaklanıyor) başarıya ulaşabilirler.

İdeoloji ve Hareket

Avrupa'da 68 Mayıs patlamasından sonra bireysel başkaldırılar çoğu marksistlik iddiasındaki bir çok siyasi gurup tarafından çekilip yönlendirildi. Bu guruplar azar azar taraftarlarını kaybettiler. Çoğu da ortadan kayboldu. Bu gurupların dağılması eleştirel düşüncenin etkisiyle değil de, çoğu zaman trajik bir şekilde tarihsel deneyler sayesinde oldu (Özellikle Vietnam savaşı sonrasında cömert düşünceli adamlar ve mazlum nesillerce beslenen umutlar söndü).

Bugünde halâ sosyalizmin taşıyıcısı olduklarını iddia eden birçok partinin (Sosyalist, Komünist, Marksist - Leninist, Troçkist vb.) varlığına rağmen, sosyalizm kapitalizme karşı makul ve arzu edilir bir alternatif olarak gösterilemez. O kadar ki, nasıl bugün kapitalizmin kendisi de otoriter ve özgürlükleri ortadan kaldırmış sosyalist rejim altında yaşayan toplumlara bir alternatif oluşturmuyorsa; bunlar da kapitalizme karşı bir alternatif oluşturamazlar. Artık ne siyasi doktrinde ne de yaşanan somut gerçeklikte bir alterna-

tif yoktur. Sadece oldukça bunaltıcı bir ikilem söz konusudur ve bu hükümetler ile siyasi partiler tarafından çok sık kullanılmaktadır (Zira her biri kendi tutarsız tercihlerini hasmınınkinin daha tutarsız olduğunu ileri sürerek kabul ettirilebilir). Bu ikilemden kimilerinin kapitalizm adına kimilerinin de sosyalizm adına gerçekleştirecekleri bazı reformlarla çıkılamaz. Bu iki sistemin de kusurları çok derin ve ekseri ikisinde de ortaktır.

Bu ikilemin yarattığı moral bozukluğu ortamında (ve eskiden angaje çok sayıda entellektuel'in söylediklerinin apolitikleşmesiyle) içlerinden hiç biri «ideolojilerin sonunun geldiğinden» söz edemez. Örgütlü olarak yaşayan hiç bir toplum, üyelerini kaynaştıran bir ideoloji olmadan yaşayamaz. Zira ideoloji de düşüncelerin, doktrinlerin, değerlerin, inançların bir bütünüdür ki, bir toplumun örgütünü açıklar, doğrularını herkese (ya da büyük çoğunluğa) kabul ettirir. Çünkü mükemmel değilse de mantıkî ve zorunludur. İdeolojilerin sonu toplum hayatının da sonu olur.

Esasen, sosyalizmin ve kapitalizmin (biri diğerini haklı çıkarıyor) de kendinden kaynaklandığı batı ideolojisi şimdilik dayanıklıdır. Ama hiç değilse batıda ideolojik şaşkınlıktan söz edilebilir. Üzerinde yaşadıkları gerçeği reddedenler ne adına, hangi gerçeklik için, hangi siyasal, ekonomik ve sosyal sistem adına mücadele edeceklerini bilemiyorlar. Ve bu şaşkınlığın kendisi de yukarda sözünü ettiğimiz bir çok sosyal çözülmede olduğu gibi bir çözülme işaretidir. Sayıları giderek artan bireyler bir toplumda yaşamanın ve ödevini yerine getirmenin gereği olarak neye inanacaklarını bilemiyorlar. Bu, gelecek bölümde ele alacağımız ve sosyo ekonomik marjinalleşmeden önce ortaya çıkan ve onu hazırlayan ideolojik marjinalleşme olgusudur.

Kapitalizmin de sosyalizmin de ortak özelliklerinden biri bugünün gerçeğini daha iyi bir geleceğin hazırlayıcısı ola-

rak gerekli gösterip haklı çıkarmalarıdır. Bir bakıma bugünün adaletsizliği yarının adaletinin koşuludur. Bu entellektuel dolandırıcılığı ve sosyalizm - kapitalizm ikilemini reddeden birçok kimse, toplumun şurasında burasında hemen bir dönüşüm yaratmak amacıyla harekete geçmiş ve sisteme saldırıyorlar. Böylece bir sürü muhalif gurup ortaya çıktı ki kimleri bunlara «*Hareket*» diyor. Söz konusu derneklere bazı geleneksel sosyal mücadele biçimleri dahil olsa da «tabanın» öncülüğünde ve sendikal ile politik stratejilerden bağımsız hareket ediyorlar. Bu hareket çok farklı davranışların bir ürünü ve partilerin ve sendikaların entellektüel hareketsizliğiyle tam bir karşıtlık halindedir. Zira, bunlar sistem içinde sınıf çıkarlarını (veya ulusal çıkarları) savundukları için sonuçta onun mantığına boyun eğiyorlar.

Hareketin değeri çağımızın en önemli sorununa ışık tutması (tekil olaylar üzerine değil de temel sorunlara)'dır ki, ulusal siyasal yönetici sınıflar bunlarla ilgilenmiyorlar. Sistemin yönetimine katılmaları bu ilgiyi önlüyor. Fakat bunlar şimdilik heterojen elemanlardan oluşan ve katkıları çelişik olabilecek bulanık düşünceler olmaktan öteye gidemiyor. Şimdilerde her muhalif hareket kendi özgürlüğü üzerinde duyarlıdır. Her biri gerçeğin bir yönünü ele alıp kendi bakış açısından inceliyor. Ekolojistler için insanın çevresiyle olan ilişkisi, feministler için kadın - erkek ilişkisi, Üçüncü Dünyacılar için azgelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişki vb., öncelikle ele alınıyor. Daha sonra öncelikle ele aldıkları sorunun bu yanından hareketle mücadeleye girişiyorlar.

Düşünce ve eylemlerini bütünün bir parçası üzerinde ortaklaştıran (ve diğer parçaları karanlıkta bırakan) muhalif hareketler, aynı amaç peşinde koşmayan bir çok insanı bir araya toplayabiliyorlar. Stratejilerini netleştirmek üzere, yaptıkları eleştirinin sınırını aşmak gerektiğinde bunu he-

men farkediyorlar. Örneğin ekolojistler mevcut kurumları kullanarak kentin sorunlarıyla ilgilenmek istediklerinde, bir doktrin bütünlüğüne sahip olma gereği ortaya çıkıyor. Bu durumda da eğilimlere bölünüyorlar. Hareketin ufalanmasını önlemek için de görüş ayrılıklarını gündeme getirmemeyi yeğliyorlar. Örneğin, mülkiyet hakkına, özelliklede üretim araçları üzerindeki mülkiyet hakkına nasıl bir düzenleme getirilmeli? Dünyadaki üretim aygıtında hangi dönüşümler yapmak gerekecek ve bunun sanayileşmiş ülkeler üzerindeki etkileri ne olacak?

Üçüncü Dünyacılar için bu ayrılıklar açık seçik ortadadır zira, ancak ne yapılması gerektiği üzerinde görüş birliğine sahip olanlar bir araya geliyor. Feministler için de öyle. Tek bir feminist hareket oluşturmak oldukça zor. Gerçekten kadınlar, erkekler tarafından ve erkekler için oluşturulmuş toplumu, her türlü baskı ve onun zorunlu sonucu olan rekabet ilişkilerinden (sadece kendilerinin zarar gördükleri ilişkiler değil) kurtarmak için mi değiştirmek istiyorlar? Yoksa tarihsel süreç içinde erkekler tarafından oluşturulmuş bugünün toplumunda daha hakkaniyetli ve daha eşit bir yer mi istiyorlar? Şüphesiz feminist militanların çoğunluğunun böyle bir şey istediği söylenebilir. Fakat hareketleri özü itibariyle tutucu bir harekettir. Bazen adaletsizliğini de dile getirdikleri toplumda kadınların daha iyi bir duruma gelmesini isteyen siyasi partilerin de tutucu olduğu gibi. Sendikalar da tutucu, zira verdikleri sosyal mücadeleler işçilerin sistemle daha iyi bütünleşmesini sağlamaktadır.

Muhalif hareketlerin gücü aynı zamanda bunların zaaflarını da oluşturmaktadır ki, bu gerçek amaçlardaki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu belirsizliğin ortadan kalkması için her grubun diğer grupların takip ettikleri amaçlar doğrultusunda tavır almaları gerekiyor. Eğer herkes özel bir eleştiri benimseyip sisteme bir açıdan karşı çıkıyorsa, bu

herkesin aynı toplumu değiştirmek istemesi demektir. Asıl önemli olan eleştirilerini nereye kadar götürdükleri ve toplumu hangi ölçüde değiştirmek istedikleridir. Örneğin bir feminist militan, kadın - erkek ilişkilerini değiştirmek istiyorsa, o zaman ulusal ve uluslararası planda farklı bir ekonominin oluşturulması için de mücadele etmesi gerekir. Bu durumda bir çok Üçüncü Dünyacı ve şiddet kullanma yanlısı olmayanın müttefiki olur. Bölgesel ayrılıkçılar için de durum aynıdır. Eğer bunlar ekonomik özerklik olmadan hiç bir anlam taşımıyacak olan bir siyasal bağımsızlık talebiyle sınırlı kalmazlarsa, ekonomik faaliyetlerin her bölgenin koşullarıyla uyumlu ve dünya ölçeğindeki rekabet ve üretim normlarından bağımsız olmasını ileri süren ekolojistlerin en iyi müttefiki olurlar.

Muhalif hareketlerde taraftarların büyük çoğunluğu, her şeyin birbirine nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğu gerçeğini hafife almaktadır (Siyasal, sosyal, ekonomik, teknik, kültürel unsurların sistemi oluşturan bir bütünlük oluşturdukları gerçeğini). Bu nedenle de bütünü değiştirmeye yönelmemektedirler. Bunun önemini kavramış durumda değillerdir. Bunlar kendi tekil mücadelelerinin temelli değişiklikleri gündeme getirmeden, bazı olumlu sonuçlar doğuracağını sanıyorlar. Üstelik sandıkları kadar geleneksel siyasal ve sosyal örgütlerden de kopmuş değillerdir. Nitekim, şu ya da bu noktada iktidarın kararlarını etkileyip değiştirebileceklerini sanıyorlar. Reforme edilmesi olanaksız bir toplumu reforme etmek istedikleri ölçüde de Ütopist sayılırlar.

Bu bütün olacak «Hareket» kurumlar ve siyasal oyunlar karşısında büyük bir tavır değişikliğini temsil etmekten uzaktadır. Fakat çözümü olmayan sorunlara karşı tavır alarak sosyal tartışma alanını genişletiyorlar. Bu haliyle bile sistemin uyumunu sağlıyan ideolojisini sarsıyorlar. Başarısızlıklarıyla da (nükleer santrallar kurulması, aşırı silah-

lanma yarışına karşı mücadele ettiklerinde vb.) sistemi ve kazanılmış avantajları koruyabilmek için, kabul edilmezi nasıl kabullenmek zorunda olduğumuzu gösteriyorlar.

Fakat, bunlar sadece eleştiri işleviyle sınırlı değillerdir. Yeni düşünceler, değerler ve ilkelerin bütününü içeren bu hareketler şimdiden yeni bir ideolojinin çekirdeğini oluşturuyorlar. Aynı sosyal amaçla harekete geçen, bu grupların en radikal militanlarının ortak yönlerinin ideolojik netleşmesi sağlanabilir. Ulusların dağılmasıyla ortaya çıkacak olan yeni toplumun ideolojisi bir alternatifin de tek biçimlendiricisi olabilir.

Doğu - Batı İlişkileri ve Savaş Tehlikesi

Doğu - Batı uzlaşmazlığının ortaya çıkardığı politik sorunlar ve bunlardan kaynaklanan savaş tehlikesi dikkate alınmadan kapitalist dünyanın geleceğiyle ilgili saptamalar yapmak zordur. Üstelik savaş geçmişte devresel krizleri atlatmanın bir aracıydı.

Son savaştan bu yana Avrupa'nın bir bölümünü de kendine bağlıyan Sovyetler Birliği Üçüncü Dünyadaki nüfuzunu artırmıştır. Bu ilerleme, Üçüncü Dünyadaki anti - komünist rejimler ve onları destekleyen Batılılar sayesinde oldu. Zira ABD sadece Küba ve Kamboçya'ya komünizmi yerleştirmekle kalmadı. Adaletsizliğe ve ABD tarafından desteklenen rejimlerin keyfiliğine karşı mücadele eden sosyal güçler reformcu da olsalar sistematik olarak Sovyet kampına itilmektedirler. Genel olarak batılılar kendilerini korkutan durumu kendileri yaratıyorlar ve çoğu zaman da Sovyetler bu durumundan sadece yararlanıyorlar. Batılıların bir gün Cornelius Costariadis'in (5) bir eserinde ileri sürdüğü kay-

(5) Cornélius Castoriadis, **Devant la guerre: Les réalités,** (Fayard, Paris 1981).

gi verici durumla karşılaşmaları mümkündür. Yazar savaşı önleyeceği sanılan Doğu ile Batı arasındaki korku dengesinin salt silahlarla ilgili olmadığını, aynı zamanda coğrafi bir kategoride olduğunu ileri sürüyor. Eğer Sovyetler'in Üçüncü Dünya'daki yayılmaları devam ederse batılıların duvara sıkışmaları tehlikesi vardır. Ekonomilerinin çöküşünü önlemek için de savaştan başka seçenekleri yoktur.

Herhalde böyle bir beklenti yabana atılamaz. Bununla birlikte Sovyet nüfuz alanının genişlemesi, uluslararası ticari mal akımında zorunlu olarak değişikliğe neden olmamaktadır. Sosyalizmi seçen ülkeler, genellikle üretim araçlarını devletleştiriyorlar ama, üretimin yönüne hiç dokunmuyorlar. Böylece millileştirmeler yüzünden bir aktif kaybına uğrayan yabancı sermaye'nin bu kaybı ithalat ve ihracat artışıyla ödünleniyor (6). Üstelik kalkınmayı da Batının aynı teknik kavramlarıyla tasarlıyorlar. Teorik olarak olanaklı araçlar ithal ediyorlar ve ihraç etmek zorundalar. Sovyet üretim aygıtı bu tip ticarete elverişli değil. Ve Sovyet yardımı sadece silahlanma konusunda etkin. Bu yüzden batılı ülkeler sosyalist ülkelerin ekonomik potansiyelini kullanmaya devam edebiliyorlar. Kongo'da, Angola'da petrol arayıp işleterek, Gine'nin boksitini, Mozambik'in tarım ürünlerini ithal ederek Vietnam'a, Etyopya'ya ekipman satarak...

Aynı eserde C. Costariadis, Sovyet toplumunda ordu'nun partiden daha büyük ağırlığa sahip olduğuna dikkati çekiyor. Bu yüzden ekonomi «İkili» bir yapıya sahip olmaktadır. Sadece silah sanayi (ve uzay araştırmaları) iyi koşullarda gelişmektedir. Tüm diğer üretken faaliyetler şu ya da bu ölçüde zaaf içinde bulunmaktadır. Bu yüzden Sovyet «askeri - endüstriel lobisi» batıdakinden daha tehlikelidir. Bu yüzden, eğer imtiyazlı kast, koşulları uygun görür ve kendi

(6) Üçüncü Dünyadaki millileştirmelerin bir eleştirisi **La Guéril-**

durumunu sağlamlaştıracağı umuduna kapılırsa, ülkesini rahatlıkla bir savaşa sürükleyebilir. Böylesi bir durum ortaya çıkarsa bu, batının zayıflaması, kapitalist dünyanın çözülmesi ve krizin derinleşmesi demek olur.

Aslında Sovyet Blok'u yeterli derecede kaynaşmış bir blok oluşturmuyor. Bu nedenle blok içi kopmalar tehlikesini göze almadan bir coğrafi yayılmanın gerçekleşmesi oldukça zor görünüyor. Sovyet nüfuzunun Üçüncü Dünyada yayılması bu ülkelerdeki ulusal yönetici sınıf aracılığıyla sağlanıyor ki, bunlar da batılı güçlerin destekleyip kurdukları rejimlerden daha istikrarlı değiller. Afganistan müdahalesi bu tip girişimlerin sınırını gösteriyor. Avrupa savunma sistemi Sovyetlerin Avrupa'ya yönelik bir yayılma varsayımına dayanıyor olsa da, bu geçerli olmaktan çok uzaktadır. Sovyetlerin Polonya'ya «normalleştirmek» için bunca sorunla karşı karşıya kaldığı bir dönemde, Federal Almanya'yı, Fransa'yı, İngiltere ve İtalya'yı vb. «hazmetmesi»nin pek de kolay olmadığını anlamak zor değildir. Avrupa'yı, Moskova'ya itaatkâr komünist rejimler aracılığıyla da elde «tutmayı» düşünemez. Avrupa'da komünist partilerin ağırlığının çok önemsiz olması yanında, komünist bir «Avrupa «sosyalizmin vatanına» Çin'in neden olduğundan daha fazla sorun yaratır. Aslında, Sovyetlerin Avrupa'nın doğusundaki aşırı silahlanması, onun savaşçı niyetlerinden çok, karışıklıkların periodik olarak ortaya çıktığı Halk Cumhuriyetlerine yönelik bir saldırıdan korkması yüzündendir.

Şüphesiz zincirleme olayların ya da bir delilik patlamasının yaratacağı felâket olasılığı yadsınamaz. Fakat böyle bir öngörü onun gerçekleşmesini de mümkün kılabilir. Avrupa'da atom silahları birikimi (ve Fransa'nın «caydırıcılığı») iki gücün çatışması durumunda bölgeyi öncelikli bir savaş alanı haline getirebilir. Kendini tehlikede gören Sovyetlerin

sürpriz bir saldırısı, bu caydırıcı merkezlerle birlikte Avrupa'nın yok olmasıyla sonuçlanabilir.

Ne kadar akla yakın görünse de, burada doğu batı çatışması ve nükleer felâkete götüren senaryolar göz önüne alınmayacaktır. Çünkü bunlar konumuz dışındadır. Sorun sistemin temel eğilimleri (tarihsel evrim öngörülebilir ama gündelik olaylar değil) ve olası alternatiflere bağlıdır. Çatışma bir evrimi ortadan kaldırıp bir başka evrimi olanaksız kılıp (veya bir diğerinin yolunu açabilir). Fakat zorunlu bir gelişmeden söz edilemez. Tam tersine her iki sanayi sistemi arasındaki benzerlik ve aralarında kurulan ve sürekli gelişen ilişkiler, iki düşman siyasi - askeri blokun paralel bir evrim içine girdikleri söylenebilir. Bu durumda en iyimser varsayım da Sovyet blokunun sosyo - polik olarak parçalanmasıdır.

IX. BİR ALTERNATİFİN DOĞUŞU

ABD'den bir kaç yıl sonra Avrupa da «tüketim toplumuyla» tanışıyordu ve hemen arkasından da ABD'de olduğu gibi suçluluk oranında büyük bir artış ve çeşitli biçimlerde sosyal tepkiler ortaya çıkıyordu. Aynı dönemde, 1960'lı yılların ortalarında Avrupa'da, özellikle de Fransa'da yeni bir hak talebi de ortaya çıkıyordu : Özyönetim. Toplumla bütünleşmeye ,onun kural ve uygulamalarına karşı çıkanlar yanında başkaları da toplumun ekonomik ve sosyal yönetimine katılmak ve daha fazla söz sahibi olmak istiyorlardı. Bunlar kurulu düzenle uyumsuzluğun iki farklı biçimini oluşturuyorlardı.

Bugün Özyönetim Fransa'nın bütün sol partilerinin ve belli başlı işçi sendikalarının programlarına girmiş durumdadır. Özyönetimin herkes için geçerli bir tanımı yoktur. Öngörülen uygulama alanı da az - çok yaygındır, fakat özyönetimden yana olduklarını söyliyen sendika ve partilerin kendi örgütleri ve eylemleri pek o kadar özyönetimden etkileniyor sayılmaz. Fakat ekonominin tüm özerkliğini yitirdiği ve varlığını oluşturan faktörlerin ulusun kontrolünden çıktığı bir ortamda, özyönetimin bu kadar kapsamlı bir istek konusu olması anlamlıdır. Bu istek, yetki devriyle yürüyen iktidarın kötüye kullanılmasına ve sermayenin mutlakiyetçiliğine karşı bir tepki olmaktan çok, çağdaş dünyanın belirgin bir özelliği olan ve nedenleri açıkca kavranmasa da hissedilen bireysel ve kollektif sorumsuzluktan kaçışa bir tepki olarak ortaya çıkıyor.

Ne var ki, özyönetim projesi belki de çok erken sahneye çıktığı için, sendika ve partiler tarafından kolaylıkla kabul edilebildi, ama bu proje sistemi değiştiremez. Sanayileşmiş ülkelerin içinde bulundukları ortam dikkate alındığında, firma düzeyinde olsun, merkezi planlama düzeyinde olsun (ki daha hiç uygulanmadı) en fazla işçilerin özdisiplinini sağlıyabilir. Zira üretim koşulları uluslararası belirleyiciliklerin bir sonucudur. Sosyal özyönetime gelince; onun da uygulama alanı çok sınırlıdır. Zira, birçok alanda sosyal olanı ekonomik olan belirliyor, ya da vatandaşın devlete karşı çıkıp onun koyduğu kuralları reddetmesi kolay değildir.

İktidarının muhtevası boşaltılmış durumdaki sanayileşmiş kapitalist ülkeler çerçevesinde (1) gerçek reformları gerçekleştirmeye olanak vermeyen özyönetim köklü bir reform sayılamaz. Bir silah fabrikasının, bir nükleer santralin özyönetilmesi neye yarar?

Bununla birlikte iktidar sorununu gündeme getirdiği için özyönetim hafife de alınamaz. Unutmamak gerekir ki, bugün dünyanın içinde bulunduğu akıl almaz durum, iktidarın örgütleniş biçimi ve bunun dağıtılış tarzından kaynaklanıyor. Teknikci uygarlığımız gerçekten demokratik bir toplumda ortaya çıksaydı durum ne olurdu? Bu soru hayal alemiyle ilgili bir soru değildir. Eğer özyönetim ulusal topluluğun ulaşmayı amaçladığı bir ülkü olmaktan çıkarsa, o zaman bölgesel azınlıkların ve diğer ayrılıkcıların amaçladıkları (ya da amaçlamak zorunda oldukları) hedef olabilir.

Bölgesel Özerklik Planı

Hızlı büyüme dönemi Fransa'da birçok bölgeyi fakirleştirdi. Daha sonra büyümenin durmasıyla, sanayinin yeniden

(1) **La Guérilla économique**'nin konusu, özyönetilen bir ekonominin oluşturulmasıdır. Üçüncü Dünya'da engel ekonomik veya teknik değildir. Politiktir.

yapılanması, başka bölgeleri özellikle de, zor durumdaki tek ürünün geçerli olduğu bölgeleri (Lorraine'i çelik endüstrisiyle, Vosges'u tekstil endüstrisiyle vs.) fakirleştirdi. Bölgesel durumu iyileştirmenin iki yolu vardır.

Bunlardan birincisi bilinen klasik yöntemdir (Üçüncü Dünyada plancının benimsediği de budur). Bir yandan geçerli ve bugün uluslararasılaşmış olan üretim normlarını, diğer yandan da ulusal ve uluslararası mahreçleri dikkate alacak, geliştirilmek ya da kalkındırılmak istenen faaliyetlerin programlanmasından ibarettir. Pratikte kalkınma planı denilen de hep aynıdır : alt - yapı yatırımları (dolacağı umulan sanayi bölgelerine yönelik), ekseri potansiyel üretim bölgelerini birbirinden ayırmak (işler tamamlanıp, pazarın yetersiz kalması durumunda) yönetimin veya bir kısım üretim merkezinin başka yerlere taşınması (Pierre'i giyindirmek için Paul'ü soyundurmak), nihayet ve özellikle de turistik ekipman. Bizde olduğu gibi Üçüncü Dünyada da zengin turizmi fakirliğe bir çare olarak görülüyor (Oysa ekonomik zorluklar onu tehlikeye atabilir).

Ne var ki kriz içindeki bölgeyi, kriz içindeki bir dünyadan koparark bölgesel sorunu bir başka biçimde tasarlamak da mümkündür. Ne üretimin bugünkü yönünü (ki hiç bir zaman bölge pazarına yönelik değildir), ne de var olan yapıları (tarımsal yapılar, toprağa sahip olma'nın biçimi vb.) dikkate almadan çok sayıda envanter yapmak gerekir. Böylece bilinen ve potansiyel kaynakların ve bunların olanak vereceği faaliyetlerin, karşılayabilecekleri ihtiyaçların vs. bir dökümü elde edilir. Burada söz konusu olan bölgesel bir topluluğun, sadece kendi öz kaynaklarına dayanıp kendi pazarına güvenerek üretim yapıp, hangi koşullarda çalışıp yaşayabileceğinin belirlenmesidir. Tatmin edilmesi gereken ihtiyaçlar ve kullanılabilir kaynaklar karşılaştırmasından ithal edilecek malların niteliği çıkarki bu da yine dünya pazarı koşullarında ihracatı zorunlu hale getirir.

Yapılması gereken «kalkınma» planı değil ama, yaşamı sürdürme planı olmalıdır. Amaç topluluğu ortalama bir Avrupalı gibi yaşatmak değil, bir işsizden ve yıkıma uğramış bir köylüden daha iyi yaşatmak olmalıdır. Yaşam düzeyi sayısal büyüklüğe, kaynakların çeşitliliğine, faaliyetlerin çeşitliliğine ve kullanılan teknolojinin seviyesine bağlı olmamalıdır. Aksine, büyük ölçüde ekonomik ve sosyal örgütlenişine bağlı olmalıdır. Toplum ne kadar demokratikse yaşam standardı da o ölçüde yüksek olacaktır.

Ekonomik ve sosyal özyönetim karar verenlerle işi yapanlar arasındaki ayırımı ortadan kaldırır. Böylece yönetici «sınıf»ın (devlet ve sermaye yöneticileri) yaşaması ve topluluğunu gönüllü işbirliği sayesinde gerçekleşebileceği devlet hizmetleri için, üretken faaliyetler üzerinden alınan vergiler ve yapılan kesintilere gerek kalmaz. Bundan başka bir sürü üretken faaliyeti de ortadan kaldırır. Hiç bir sosyal değeri olmayan, meta sayılmaması gereken, sosyo - ekonomik hiyerarşi tarafından teşvik ve empoze edilen ve hiyerarşiyle birlikte ortadan kalkması gereken faaliyetlerde de olduğu gibi. Böylece sosyal olarak zorunlu üretim her bir işçinin fazla çalışmasını da gerektirmez. Üretim teknikleri şimdikinden daha düşük verimlilik düzeyinde olsa bile. Özellikle yapılacak işin dağıtılmasıyla, bugün çok kabarık olan çalışmayan nüfus da azaltılabilir. Çalışma süresinde önemli bir azalma, üretim aygıtının demokratikleştirilmesiyle sağlanabilir. Böylece işçiler varoluşlarını anlamlı hale getirecek bir faaliyete kendilerini verebilme olanağını elde ederler. Özyönetim uyumlu bir düşünce ortamı da yaratır.

Fakirleşmiş bir bölgede ekonomik faaliyetlerin yeniden canlanması, tam bir ekonomik demokrasi ortamında düşünülebilir. Gerçekten her faaliyet pazardan kopuk uyumlu ve çeşitlenmiş faaliyetler içinde yer aldığı zaman verimlidir. Fakat tekrar pazarla bütünleşirse bu özelliğini yitirir (Eko-

nomik bütünün sistem tarafından geri alınmasının koşulu da budur). Her emekçi, kendi ürününe ancak kendi satın aldığına yüksek para ödemeyi kabul ettiği zaman çok yüksek fiyat isteyebilir (Bölge dışındaki fiyata oranla). Bu nedenle tüm üretici - tüketicilerin üretim ve değişim koşulları üzerinde anlaşmış olmaları gerekir. Bu da gurubun ekonomik hedefi ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli araçları kendisi saptadığı zaman mümkündür. Bunun da anlamı özyönetimin sadece çalışma yerinde değil, oluşturdukları siyasi, ekonomik ve sosyal bütünlük içinde de geçerli olacağıdır. Böylece ekonomik iktidarın tamamı ellerinde demektir.

Bir yaşama planı, homojen bir toplumun varlığı koşuluna bağlıdır. Bazı durumlarda bu gerçekleşecektir. Zira kriz herkesi aynı yoksunluk düzeyine getirerek bu homojenliği sağlıyacaktır. Plan bölge nüfusunun ancak bir kesitine uygulanabilir, bölge dışındaki toplulukları da kapsamına alarak, fakat rekabetçi olmıyan bir ekonominin zorluklarını ve aynı oyun kurallarını kabullenerek. Zira, tasarlanması gereken sadece bir bölgenin ekonomik özerkliği değil, özerk bir toplumun örgütlenmesidir.

Alternatif Deneyler

Tüketim toplumuyla birlikte ortaya çıkan Hippy hareketi; marjinalliğine karşın, özellikle ABD'de hatırı sayılır bir ağırlığa sahip olmuştur. Daha sonra marjinal olmayan sosyal muhalif hareketler içinde eriyip duraklamıştır. Biçimsel olmayan «ekonomi» dahilinde yaşamaya çalışanlar için bugün halâ bir esin kaynağı oluşturmaktadır, sayıları gittikçe artan ortaklaşmacı demokrasi deneylerine özyönetimlerin esin kaynağı olması gibi. Bollaşan bu ekonomik ve sosyal girişimlerin sistemle eklemlenişleri dikkate alınarak, bir sınıflandırmaya tabi tutulmaları gerekir. Bununla birlikte bir çok hareket taraftarının kullanmayı yeğledikleri gibi, bun-

ları alternatif deneyler genel kategorisi altında toplamak mümkündür.

Ekonomik niteilkteki deneyler ya iflas eden fabrikaların işçileri tarafından sınanmıştır (Fransa'da Lip deneyi bunların en çok bilinenidir), ya da bazı bireyler tarafından kurulan hiyerarşinin, klasik anlamda ücretliliğinin olmadığı ve işçiler arasında uzmanlaşmanın aşırıya götürülmediği işletmeler aracılığıyla denenmiştir. İşletme genel olarak kooperatif yapısına benziyen bir statüye sahiptir (bir çeşit işçi üretim kooperatifi) ve çoğu zamanda ekolojik kaygıları hatırlatması için bunlara ekolojik işletme anlamına gelen *eko - entreprise* adı verilmektedir. Bunların büyük çoğunluğu pazar için ve pazarın empoze ettiği koşullarda üretim yapmaktadır. Bu yüzden bunlar hiç bir şekilde özgür ekonomik deney niteliği taşımıyorlar. Bunları oluşturanlar aksini savunsalar da, sadece yeni ekonomik ve sosyal ilişkileri işe karıştırıyorlar.

Bununla birlikte, bazı girişimlerin sistem karşısında bir özerklik kaygısıyla hareket ettikleri söylenebilir. Örneğin bütünüyle kendi kendine yeten, doyumluk ekonomi koşullarında yaşıyan yeni - köylülerin, ya da ürünlerini birbiriyle değiştiren bir kısım *eko - entreprise*'in durumunda olduğu gibi. Söylemeye gerek yoktur ki, başlangıçta amaç bakımından, ne de sistem karşısında bir özerkliğe hiç bir zaman ulaşılamıyor. Sermayeden kurtulmak olanaksızdır (örneğin mülkiyet kuralları), dahası her yerde biten devletlerden kurtulmak da olanaksızdır (vergi, sosyal yasallaştırma vb.). Bununla birlikte özlem varlığını sürdürüyor.

Sosyal, ya da ekonomik alanda olsun, bu deneyler siyasal belirsizlikleri nedeniyle marksist yazarlarca eleştiriliyorlar. Kendilerini ilgilendiren bir işi yapmak üzere bir araya gelen bireyler, iktidarı ellerinde tuttukları izlenimine kapılıyorlar (Ya da tüketiciler birliğinde olduğu gibi, karşı bir

iktidar oluşturduklarını sanıyorlar), oysa varlıkları bulundukları düzeyin dışında alınan kararlar tarafından belirleniyor. Bu izlenim düzeni sürdürmeye uygun bir sosyal uzlaşma yaratmaya yetebilir. Dahası, yardımlaşmacı - demokrasi deneyleri ortamında sosyal gruplar o zamana kadar kamu gücü tarafından görülen işleri de üstleniyorlar. Sonuçta benzeri girişimler devletin bazı işlerden kurtulması demek oluyor.

Deneyin konusu ekonomik olduğu zaman, sisteme daha açık olarak hizmet ediyor. Özellikle işsizlikte olduğu gibi. Siyasi ve ekonomik yöneticilerin çözmeyi başaramadığı sorunlara işçiler tarafından çözüm getiriliyor. Klasik işletmelerde maruz kalmayı reddettikleri çalışma koşullarını kabulleniyorlar. Böylesi bir durumda, bir taraftan «sermayenin yeniden yapılanmasını» kolaylaştırdıkları için, diğer yandan da sosyal mücadeleyi zayıflattıkları için —zira öteki işçilerle aynı düzeyde dayanışma duygusuna sahip olamazlar—, marksistler tarafından eleştiriliyorlar.

Bu deneylerin politik bakımdan ikircikli olduklarında şüphe yoktur. Zaten açık bir siyasal içerikten yoksun oldukları için hiç değilse işsizlik rakamlarını az da olsa düşürüp, sosyal gerilimi hafiflettikleri için, önceleri bunlarla mücadele eden özellikle Federal Almanya ve Fransız hükümetleri şimdilerde bunları destekleme, dahası subvansiyone etme yolunu tutmuşlardır. Fakat bunların bugünkü durumları, ya da bugün kendi kendilerini nasıl değerlendirdikleri o kadar önemli değildir. Sistemin evriminin neden olduğu ve mümkün kıldığı bu kısım heterojen uygulamalar bütünü olarak kalmaktadırlar. Evrim süreci içinde bunlardan bir kısmı, özellikle de sistemle en çok bütünleşmiş olanlar yok olacaktır (Lip'in tamamiyle yok oluşu gibi). Başka deneyler ortaya çıkacak, fakat bunlar daha da kötüleşmiş bir ortama uyum sağlamak zorunda olduklarından, sosyal yaşamın ekonomik hayatını daha açık olarak göreceklerdir.

Bu bakımdan, «alternatiflerin» çoğunluğu sürekli olmayacak bir halet-i ruhiye'yi açığa vuruyorlar. Bunlar Andre Gorz'un önerdiği özerklik tanımına bağlıdırlar. Bu özerklik «bütünleşmiş» üretimin yararlarından da faydalanarak her işçiye tükettiğinin bir kısmını üretme (ya da hiç bir şey üretmeme) zamanı veren bireysel bir özerkliktir. Ücretli bir iş yapmak zorunda olduklarında mümkün olduğu ölçüde az çalışmaya, ya da aynı işi aralarında dağıtarak parasal ihtiyaçlarını asgariye indirmeye bakıyorlar. Fakat ekonomik alanda örgütlenmeye de karşılar. Özellikle kendi aralarında ticaret yapmaktan kaçınıyorlar. Zira ticaret karşılıklı bağımlılıklar yaratarak zorunlu olarak bireysel özerkliği sınırlar.

Tüm siyasal reformları reddetseler de tuttukları yol anarşist düşünce geleneğine gönderme yapıyor. Bu, bireyin iktidar (devlet ve sermaye) tarafından sosyalleştirilmesine karşı olan bir akımdır ki, bireyin sosyal bir varlık olduğunu, ancak bir grup içinde başkalarıyla alış veriş yaparak var olup kendini gerçekleştirebileceği gerçeğini göz ardı ediyor. Bu alış veriş aynı zamanda ekonomiktir. Zira uygarlığımızda ekonomik - teknik boyut anormal hale gelmiş olsa da, bireysel yaşam hep bu sosyal boyutu içerecektir : Birey doğumundan ölümüne ihtiyacı olan her şeyi üretemez. Her ne kadar üretken işin yüceltilmesine karşı çıkmak iyi bir şeyse de (bu sosyalist ülkelerde daha da katlanılmaz durumdadır) çalışmanın olmadığı bir toplum düşünülemez. Aslında bu «Alman alternatifleri» marjinal bir topluluk yaratamadan marjinalleşiyorlar. Zira reddettikleri üretim sistemi ve büyük ölçüde onun sağladığı kollektif zenginlik sayesinde yaşayabiliyorlar. Dolayısıyla bireysel özerklikleri de ekonomik - teknik evrime bağlı. Bu özerkliği koruyabilmeleri, er geç bunu ekonomik olarak özerk bir toplum içinde tasarlamalarına bağlıdır.

Şimdilik sayıları sınırlı, belirli bir toprak parçasına sahip olmayan, dağınık, aralarında eşgüdümün bulunmadığı

bu deneyler, henüz marjinal bir toplumun yaşamasına olanak verecek, yeterli ölçüde çeşitlenmiş ekonomik bir bütün olmaktan uzaktalar. Fakat şimdiden özerkliğin sosyal temelinin habercisi gibiler. Gerçekten kişilerarası ve sosyal ilişkilerin kalitesine öncelik tanıyıp, ekonomik etkinliğe karşı çıkarak öncelikleri ters yüz ediyorlar. Her türlü hakimiyet ve iktidar ilişkisini reddediyorlar. Zamanı geldiğinde çıkar çatışmasına yol açmıyacak üretim ve değişim koşullarını da düşünmek zorunda kalacaklar. Zira bunlar kurumlaşmış bir sürü hakimiyet ilişkisinin temelini oluşturuyorlar. Sistemin dinamik mantığının hepimizden istediğinin aksine, bireysel ve kollektif bir özlemi dile getiriyorlar ki, bu daha çok üretmek daha çok tüketmek, sahip olduğuyla karşısındakini alt-etmek (özellikle güç sağlıyan para sayesinde) ve yaptığı tüketimle kişiliğini ortaya koymak olmaktadır. Kısacası, bu deneyler yeni bir ekonomik sistemi oluşturacak yeni değerler sisteminin habercisi sayılabilirler.

Liberallerin İkili Sosyo - Ekonomisi

Bilindiği gibi ekonomistlerin büyük çoğunluğu, dünya ölçeğinde kalkınmanın mümkün olduğu konusunda anlaşıyorlar. Az - gelişmiş ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki dengesizliğin «yukardan aşağıya» doğru giderilebileceğine inanıyorlar. Ne var ki ekonomik ve sosyal adalet salt nicelik olarak tanımlandığında, sadece uluslararasında sağlanması gereken bir şey değildir. Her ulus için de gereklidir. Son yıllara kadar liberaller sosyo - ekonomik durumları «aşağıdan yukarıya doğru», dengelemek istedikleri için sosyalist ve komünistleri suçluyorlardı (Üstelik bunların hiçbir zaman böyle bir düşünceleri de olmamıştı). Ve kapitalizmin zaman içinde işçilerin yaşam düzeyinin «yukardan aşağıya doğru» eşitleyeceği (Fransız işçilerinin yaşam standardı son savaştan bu yana dört kat arttı) yanılsamasını sürdürüyorlardı. Şimdilerde öngörülerinin gerçekleşmiyeceğini anlayınca, yüz-

seksen derece dönüş yaptılar. Halen gerçekleşmekte olan ve marksistlerin eleştirdiği dönüşümlerin tellallığını yapıyorlar. Sosyal geleceği bir arı kovanı gibi düzenli işleyen bir yapı olarak görmek yanlısı marksistleri eleştiriyorlar. Ve bir ikili sosyo - ekonomi tasviri yapıyorlar ki, böyle bir ekonomide uluslararasılaşmış ve ileri derecede verimli (işçilere yüksek ücret ve iş güvenliği sağlıyan) bir sektörle biçimsel olmayan faaliyetleri içeren, küçük çaplı, perakende işlerin yapıldığı (işin güvenilir olmadığı) iki sektör tarafından koşullandırılan bir sistem meydana gelmiştir.

J. Amado ve C. Stoffaes'nın birlikte gerçekleştirdikleri sekizinci plan hazırlıkları için yapılan inceleme «ikili bir sosyo - ekonomiye doğru mu?» (2) başlığını taşımaktadır. Ve Fransa'nın ikili bir yapının varlığından hoşnut olması gerektiği anlatılıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu inceleme hem biçim hem de içerik olarak o kadar yetersiz ki, liberalizmin yandaşları ve karşıtları arasında nasıl bir polemik konusu oluşturabildiğini anlamak zor. Bir referans metni olarak kaldığına göre dikkate almak gerekir.

Bir kaç şaşırtıcı cümleden sonra («Krizin anlamı, değişimin meydan okuması karşısında kazanmak ya da kaybetmektir. Bu meydan okumanın vesilesi de olabilir») ki dilbilgisi ve mantıkî kurgusu bakımından analizi gerektiriyor. Yazarlar «meydan okumanın» ne olduğunu sergilemeye girişiyorlar (petrolün pahalılanması, teknolojik değişim vb.), ve şu sonuca varıyorlar : «Eğer Fransa bu meydan okumalara cevap vermek istiyorsa gidişe uyum sağlamalıdır.» Bu kimseyi şaşırtacak bir sonuç değildir.

Yazık ki, Fransız halkı sadece JJ. S. Screiber'in tilmizlerinden oluşmadığı için, birçok «meydan okuma» karşısında aynı tepkiyi göstermiyor. Bir çok Fransız meydan oku-

(2) **In. La Société Française et la technologie La Documentation française, 1980.**

maya karşılık verirken (bunlar «modern adamlar») diğerleri karşılık vermiyor ya da vermek istemiyorlar. Ayrım yapmaksızın, bunlar : küçük köylüler, zenaatkârlar, hipiler, fazla şeye ihtiyaç duymayan insanlar, genel olarak «sanayi toplumuyla henüz tam olarak bütünleşememiş kategoriler» ki, aralarında çok sayıda işsiz de bulunmaktadır. Toplumun bu ikiye bölünmüşlüğü gönüllü bir ayrım olarak gösteriliyor. «İkili sosyo - ekonomiye anlamını veren de, gönüllü olarak toplumun birbirini tamamlayan bireyler ve faaliyetlerden oluşan iki temel alt guruba ayrılmış olmasıdır». Herkesin bilebileceği gibi asgari ücretin altında bir gelirle yaşayan küçük köylünün büyük bir tarım işletmesinin başına geçmek gibi bir arzusu yoktur...

Sistemin dışladıkları ve kendilerini dışlayanlar aynı sosyo - ekonomik bütün içinde yer alıyorlar ki; bu daha «geleneksel» üstelik daha «birlikte yaşanabilir» sayılıyor. Bunlar «modern adamlar»ın mahrum oldukları «birlikte yaşanabilirlikten» yararlandıklarına göre, kendilerine yönelik sosyal koruma da azaltılabilir. Böylece özgürce günde 18 saat çalışabilirler ve arzu etmezlerse, hiç tatilde yapmazlar. Eğer çalışmaktan yorgun düşmemişlerse emekli de olmazlar. O zaman ekonomik - teknik evrimin (ve «sözde eşitlikci anlayışın») yok etmekte olduğu, kapıcılıktan veya istasyon hamallığından, ince işler yapan marangoza, ya da yoğurt yapan köylü zenaatkâra kadar bir çok meslek yeniden ortaya çıkabilir.

Bununla birlikte, evlere kapıcının, istasyonlara da hamalın geri gelmesiyle işsizliğin ortadan kalkacağına inanmak zordur. Devlet tekeli ya da sınırlar tarafından korunan hizmet faaliyetleri, yoğurt üreticisi köylü zenaatkâr yanında bilerek zikredilmiştir. Kamu idareleri posta ve telekomünikasyon, demiryolları, otelcilik, el emeği gerektiren işlerdir ve iş alanlarını azaltan teknik ilerlemelerin bu sek-

törlere sokulmaması gerekir. Yine postanelere bayanların dönüşünü mü göreceğiz?

Bundan başka geleneksel ve biçimsel olmayan sektör şüphesiz önemli ölçüde parekende işleri de kapsar. Yüksek düzeyde verimli sektör hesabına çalışan perakendeci ona pufla tüyü gibi hizmet veriyor. Ani darbe durumunda, resesyon halinde ve hızlı yükseliş durumunda emniyet süpabı işlerini yerine getirecektir. Büyük firmalar iflas edince o da iflas edecek mi? Asla! Daha ilerde yapılan açıklamada, biçimsel olmayan sektör'ün kendi geriliği ve «akışkan olmayışı» tarafından korunduğu söyleniyor. Konjonktürün etkisi, darbenin pufla tüyü üzerindeki etkisi gibi, üzerinden seker. Gerçekten eğer pufla tüyü söz konusu ise...

Demek ki ikili sosyo - ekonomi «ideal bir şeydir, teknolojik meydan okumaya verilen karşılığın şiddeti ölçüsünde tehlike de büyüktür, eğer Fransa ekonomik potansiyelinin ikiliği ve onun sonucu olan sosyal yapısının ikiliğinden kalkarak, kalkınmasını gerçekleştiremez ise, tehlikeli bir zaaf durumuna gelebilir.» Açıkcası hiç bir şey bugünkü ekonomik ve sosyal evrim kadar mutlu olamaz! Üstelik demokrasi yönünde de gelişiyor. Şunu da öğreniyoruz : «bir ulus oluşturduğu birlik sayesinde vardır. Bu olmazsa bölünür» (eğer ileri sürülen görüş pek tartışmalı ise de, cümlenin mantığı M. de la Papice'in hoşuna gidecek gibi değildir). Ne var ki birlik; tek biçimlilik, aynılık demek değildir. Farklı olma, benzememe hakkı giderek daha çok dile getiriliyor. Kimi Fransızlar enformatikçi yahut bir çok uluslu şirketin genel başkan ve yöneticisi, kimileri de gar hamalı olmak ister. Bu bireysel seçişlere saygılı olmalı, buna uygun olarak da eğitim sistemini, sosyal yasal mevzuat ve vergi sistemi değiştirilmelidir (zaten bir yönde öneriler de yapıldı). Üstelik ara - seçenekler de vardır : «yekpare toplumu basit bir ikili yapıyla ikame etmek yeterli olmaz, ekonomiyi kademeli ola-

rak, demokrasinin ve çoğulculuğun da somut ifadesi olan çok boyutlu yapıya açmak gerekir.»

Pek dikkat çekici olan bu cümle, aynı zamanda kaygı verici bir entellektüel bulanıklığın da işaretidir (demokrasi düşünce çeşitliliğine, farklılığına değil de sosyo - ekonomik durumların çeşitliliğine bağlanıyor). Böylece Amado ve Staffaes'nın incelemeleri son buluyor. -Bu yazarlar ulusun gönüllü bölünmüşlüğü ve toplumun bu iki alt kesimi tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin tamamlayıcılığı üzerinde ısrar ediyorlar : perakendeci çok uluslu şirket hesabına çalışacak, gar hamalı da «modern adam»ın valizlerini taşıyacak vb. Bu iki sosyo - ekonomi arasında bir kopuştan söz edilmiyor. Tam tersine böyle bir durumun Fransa için (ki burada Fransa hakim sosyo - ekonomiyi temsil ediyor) büyük bir tehlike oluşturacağını söylüyorlar. Yine de onun «yenilik» ve «değişim» doğrultusunda bir evrim izliyeceği öngörülüyor. Giderek daralan sosyal alanın sonunda kendi kendini zehirliyebileceği olasılığı bir an bile akıllarına gelmiyor. Oysa bugün en olası perspektif budur. Sonuçta eğer hamal kalıcı bir şekilde isini korumak istiyorsa, enformatikcinin bagajlarını bırakıp köylü yoğurtcunun yoğurt çömleklerinin taşınmasını sağlaması gerekmektedir. Tabii bu sonuncu da daha az kazanmak pahasına, ürününü geleneksel denilen biçimsel olmayan sosyo - ekonomide satmak isteyecektir. Zaten modern adamların da agro - endüstrinin modern ürünlerinden başkasına rağbet edebileceğini düşünmek de mantıkî olmaz.

Siyaşal Görünüm ve Ekonomik Özerklik

Şimdilik alternatif deneylere girişen bireyler sadece kendi özlemlerini tatmin etmekle yetinmiyorlar (Birlikte yaşanabilirlik ekolojik sisteme daha fazla saygı vb.). Bunların bir kısmı bekledikleri devrimden umudu kesmiş ve daha iyi bir topluma o yoldan varılamıyacağına inanmış eski marksistler ki, sosyal ideallerini şimdiden yaşamayı yeğliyorlar.

Kendilerini marjinalleştirerek politik bir eylem içinde olmadıkları iddiasındalar. Aralarından bazıları yaptıklarının örnek bir hareket olduğunu, herkesin kendilerininki gibi bir yaşam tarzını benimseyebileceği umudunu taşıyorlar. Fakat insanların tavrındaki bu şaşırtıcı değişikliği tahrik edecek bir stratejiye de sahip değiller. Mucizeyi beklemekle yetinmiyorlar.

Alternatiflerin yöntemleri genelleştirilebilir değildir. Fakat sayısal içeriktende bütünüyle yoksun değildir ve belirli koşulların oluşmasıyla önemli olabilirler. Ayrıca bütün sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan ve aynı yönde gelişen bu hareketlerin (bağımsızlıklar için mücadele eden sömürge halklarının hareketi gibi), tarihi bir hareketin başlangıcı olduğu bile düşünülebilir. Hareketin önemi, kendisi ve oynayacağı rol hakkındaki bilince bağlı olmaktadır.

Alternatiflerin yaşama tarzı, üretimin her çevreye iyi bir uyum sağlamasına olanak vermektedir. Hiç değilse bunu öngörmektedir. Bilindiği gibi böyle bir uyum sağlama çabası, sanayileşmiş ülkelerle, azgelişmiş ülkeler arasında yeniden denge oluşturmanın da önemli koşullarından biridir.

Bundan başka böyle bir dengeleme sanayileşmiş ülkelerin üretimlerini kısmalarını gerektiriyor ki, alternatifler hem kendi tüketimlerini kısarak bunu teşvik ediyorlar, hem de maddi refahın üretken mal ve hizmetlerin sayısal büyüklüğüyle orantılı olmadığını kanıtlamak istiyorlar. Kendi özel sorunlarını çözmek üzere hareket ettiklerinde, alternatifler eğer bu hareket genelleşirse Üçüncü Dünya halklarının da sorunlarını çözmelerine elverişli bir ortam yaratmış oluyorlar. Şu halde insiyatiflerinin politik bir içeriği, hiç değilse potansiyel olarak vardır. Asıl önemli olan bunların genişleyip ekonomik bir etkinliğe ulaşıp ulaşamıyacaklarıdır.

Diğer yandan bugünkü ulusal ve uluslararası çerçevede siyasi güçler temsil ettikleri ya da dayandıkları tabanın çı-

karlarından başka bir şeyi dikkate almıyorlar. Böylece parti (ve sendika) ulusal planda, devlet uluslararası planda, karşılıklı işlevleri ve kullandıkları iktidar aracılığıyle politik ekonomik ve sosyal çıkarların çelişen toplum gurupları üzerinde etkili oluyorlar. Her ne kadar çıkar çelişkileri çalkantı, kriz ve onun sonucu olan çatışmalar ortamında sürüp gitse de. Bireyler sosyal gruplar ve uluslar arasındaki ilişkilerin temelinde maddi çıkarların bulunuşu gerçeğinden kurtulmak zordur. Bu açıdan André Gorz'un açıkgöz formülü kabul edilebilir. «Kendi örgütüyle toplum hiç bir zaman iyi olamaz». Gerçekten toplumun bugünkü örgütsel yapısı veri olduğunda demokratikleştirilmesi olanaksızdır. Nitekim ekonomik - teknik örgütlenişi demokratikleştirilebilir gibi değildir (Bu yapı evrensel olduğuna göre, demokratikleştirilmesi de evrensel planda olanaklıdır). Bu yüzden de, André Gurz' un öngördüğü ve zaaflarını da kabul ettiği planlama (tasarlanan dar alanda başarısız olur) ancak otoriter olobilir. Fakat teknik - ekonomik yapısıyla kendine özgü bugünün toplumundan sosyal ve uluslararası ilişiklerde bir iyileştirme beklenemiyeceğine göre, sonuç ne olacaktır?

Böylesi bir iyileştirmeden yana olanlar ancak bunu demokratik örgütlenişi farklı bir ekonomik - teknik yapıya izin veren başka bir topluma dayanarak gerçekleştirebilirler. Alternatiflerin biçimlendirebilecekleri toplum bu olabilir. Her türlü hakimiyet ve iktidar ilişkisini reddederek, başkasıyla yeni tip ilişki geliştiriyorlar (Sosyalistlerin «yeni - insandan» boş yere bekledikleride budur). Böylece ekonomik ilişkiler radikal olarak dönüşüme uğratılarak, kişisel çıkarların nasıl uyumlu hale getirilebileceği, yeni baştan tasarlanarak ortak bir projenin gerçekleştirilmesi ise mevcut politik ortamı çatlatmak durumundadır.

Alternatif deneylerin habercisi olduğu toplum, kavramın alışılmış anlamında ne ulusal ve ne de bölgeseldir. Bu

çerçeveden çıkabildiği takdirde ve ona uygun olarak örgütlenebilirse, ideolojisi, yeni sosyo - politik tercihleriyle, örgütlenişini belirleyen ilkelerle, ortaya çıkardığı ve saygı gösterdiği değerlerle ve amaçladıklarıyla uyumlu hale gelir. Bu yeni ilişki içinde, aynı ideolojinin taşıyıcısı olan topluluğun bulunduğu her yer başkasıyla ilişkinin de yeridir. İki bağımsız sosyo - ekonomik bütünlük tasavvur edilebilir : bunlardan biri Avrupa'da diğeri Afrika'da olabilir ve bir tek bütünlük içinde kaynaşabilirler. Eğer böyle bir kaynaşma karşılıklı projelerin gerçekleştirilmesinin koşulunu oluşturuyorsa.

Böyle bir perspektif garip gelebilir. O kadar ki, yüzyılın başında ekonomik bir Avrupa'nın inanılmayacak bir şey olması gibi' Bununla birlikte uzun vadeli bir perspektif böyle bir geleceği tasarlamak gerekiyor. Aksi halde, sürekli çözümsüz sorunlarla karşı karşıya kalan sanayileşmiş uluslar tarihsel aşırılıklarının ve tutkularının bedelini ödemek zorunda kalacaklardır. Böyle bir şeyi kim ister? Dünyadaki sefaleti bugünkünden farklı bir şekilde dağıtmakla sorun çözülemez.

Korsika'nın sistem karşısında göreceli olarak özerk bir sosyo - ekonomik bütünlük oluşturduğunu varsayalım. Adanın tamamına da sahip olsalar sadece kendi kaynaklarıyla yaşayamazlar. Aletler, ya da işleyecekleri hammaddeleri ithal etmek zorundadırlar. Daha önce tanımlandığı biçimiyle gerçek bir özerkliğe sahip olamazlar ve sosyal yeniden üretimleri dış faktörlere bağımlı olmaya devam eder. Dışardan mal sağlayanlara olan bağımlılığın bütünüyle ortadan kalkması ancak siyasi bir anlaşmayla olanaklıdır ki, bu mal sağlıyanların yabancılar olmaktan çıkmaları demektir. Şüphesiz Fransa'dan ayrılıp dünya ekonomisinden kopan Korsikalıların ekonomik gerekçelerle Fransızlar, Almanlar veya Afrikalılarla kaynaşmaları kültürel özelliklerinden, yaşam tarzlarından ve varlık nedenlerinden vazgeçmeleri anlamına gel-

mez. Bu durumda ulusal bağımsızlık kavramını yeniden düşüneceklerdir.

Siyasal olarak bağımsız uluslar arasındaki ilişkileri düzenleyen, -uygulamadaki sonuçları bakımından kabul edil mez olan hukuk kurallarının —ki; bu kurallar bir ulusun çıkarı olduğu ya da gücü yettiği zaman hemen ihlâl ediliyorlar—, eleştirisine girmeden şu söylenebilir; hatırlamak gerekir ki bu toplumlar ekonomik olarak birbirlerine bağımlı oldukları sürece, birbirlerine karşı ödevleri, sorumlulukları da vardır. Bu ödevler siyasi niteliktedir ve siyasal nitelikte uzlaşmalara konu olmak zorundadırlar. Hükümetin nasıl kullanacağını düşünmeden Fransa'nın Gabon'a silah satması hem çok garip hem de ahlâk dışıdır (Hukukî olarak bu devlet aldığı silahlarla halkına yönelik bir kitle kıyımına girişebilir ve buna Fransa müdahale edemez zira bu bir yabancı ülkenin «iç işlerine karışmak» olur). Aynı şekilde Gabon'un da ne tip bir kalkınmaya neden olacağını tahkik etmeden (bu kaynak transferinin hangi koşullarda yapıldığı dikate alınmaksızın) Fransa'ya manganez satması da aynı derecede anormaldir. Fransa ile Gabon arasındaki değişimin siyasal açıdan sağlıklı olması, her iki ulusun diğerinin gerçekleştirmek istediği amaçlar konusunda anlaşmış olmaları gerekir. Zira her biri bu amacın gerçekleşmesi için sahip olduğu ya da ürettiğinden bir kısmını diğerine bırakmaktadır.

Aynı şey kendilerine mal sağlayanlarla Korsika arasındaki ilişkiler için de geçerlidir. Birincilerin ekonomik programlarını ikincilere kabul ettirmeleri gerekir. Onların da ötekilerin koşullarını kabul etmek koşuluyla. Bu bir bakıma uluslararası planlamanın siyasi temelini oluşturur. Herhangi bir sosyo - ekonomik bütünlük kendi «kalkınmasını» tasarlayıp kendi yolunda ilerlerken, öteki bağımsız politik bütünlüklerin çıkarlarını tehlikeye atmamış olur.

Şüphesiz bu uluslararası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine ilişkin aşırı idealist bir görüştür. En demokratik olan-

lar da dahil, bugün tüm ulusların nasıl hareket ettiklerine bakıldığında kendileri için, az da olsa adalet ve uyum arayışını feda edecekleri şüphesiz haklılık kazanmaktadır. İşte tam bu noktada alternatiflere iş düşmektedir : Kendiliğinden dönüşüme uğraması olanaksız uluslararası toplulukta bir köşeyi tutmak

Ekonomik özerklik ulaşılması gereken en yakın hedef olmalıdır. Bu da bugün her ülkede ve uluslararası planda gerçekleştiği biçimiyle ticaretten kopmayı gerektirir. Fakat uzun vadede amaç halklar arasındaki ilişkileri koparmak olamaz ve olmamalıdır. Ne de eşitsiz dağılmış olan kaynakların ortak kullanımına olanak veren değişim durdurulmalıdır. Yapılması gereken şey; çatışma üzerine kurulu bağımlılıkları gerçek dayanışma ilişkisine dönüştürmektir.

Ekonomik özerklik başlı başına bir amaç değildir. Ama sistemin de arzettiği tek yol ve fırsat onda saklıdır. Zira evrimin ortaya çıkardığı sosyal sonuçlar (nüfusun bir bölümünün marjinalleşmesi), dünyayı aşağıdan yukarı ve yavaş yavaş daha adil, çıkar çelişkilerinden daha az yara almış bir zemin üzerinde yeniden kurmayı gerektirmektedir.

Müdahale Yolları

Alternatif deneyler eşgüdümlü olarak çoğalıp, yeni sosyal bütünlüklerin ortaya çıkmasına ve bunların kademeli olarak hakim sistemden kopacak ölçüde çeşitlemesine olanak verirse, yani bunlar bağımsız sosyo - politik bütünlükler haline gelebilirse, alternatif bir sisteme dönüşebilirler. Böyle bir şeyi gerçekleştirebilmeleri ise, bunların girişimleri arasında uyum sağlayacak bir organın varlığına bağlıdır. Ekonomik merkez olarak adlandırılabilecek böyle bir organ bir iktidarı değil, iktidarsızlığı temsil etmelidir. O ancak kollektif kararların oluşturulduğu bir yer olabilir.

Çalışma tarzını belirliyecek olan merkezin statüsü «teknik» olarak biçimlendirdiği ekonomik demokrasiyi yansıtma-

lıdır. Örneğin bilgisine başvurulan teknisyenler sadece inceleme ve öneri işlevine sahip olmalıdırlar. Aynı şekilde, sermaye sağlayanlar da sermayenin kullanılış biçimi üzerinde hiç bir hak iddiasında bulunmamalıdırlar. Kararlar salt, merkezin uygulamalarından sorumlu olanlar, ya da uygulamalardan yararlananlara ait olmalıdır. Daha doğrusu, kararlar tüm çalışanlar, ya da bağımsızlaşma yolunda olan sosyo - ekonomik bütünlüklerin tüm çalışanları tarafından alınmalıdır.

«Merkez», ekonomik görev üstlenenlere bir kısım hedefler empoze eden klasik planlayıcı değildir. Nitekim temel bir bireysel özgürlük olan girişim özgürlüğünü muhafaza etmesi gerekir.

Burada bir parantez açmak gerekiyor. Genellikle planlamanın katılığını pazar ekonomisinin etkinliğinin karşısına koymak adettir. Böylece aslında özel girişimin etkinliği rekabetin erdemiymiş gibi gösterilir. Hiç ayrım yapmadan her türlü rekabet mahkûm edilmelidir (Ekonomide, politikada, sosyal yaşamda, sporda). Yani hangi alanda olursa olsun, rekabet bireysel planda ya da kollektif düzeyde olsun, karşı tarafı altetmeyi amaçlamaktadır. «Kendini aşma» ögesi bu çabanın sadece bir sonucudur. Rekabet mahkûm edilmelidir, zira, insanın doğal olarak sahip olması gerektiğinin karşıtını teşvik etmektedir. Saldırgan bir ilişki, ileri sürüldüğü gibi insan doğasında saklı olan bir şey değildir. Şu nedenden ötürü ki, aslında insan doğası diye bir şey yoktur. İnsan da tüm öteki canlı varlıklar gibi henüz evrimini tamamlamış bir yaratık değildir. Ne olduğu ya da ne olabileceği bugünkü durumun gözleminden hareketle çıkarılamaz. Sosyal bir varlık olarak insanın niteliği geniş ölçüde başkalarıyla olan ilişkisinin niteliğine bağlıdır. Yaşadıkları sosyal ortam dikkate alındığında, batılıların şimdikinden daha saldırgan olmayışları şaşırtıcı görünüyor. Zira saldırganlık eğilimi kurnazca ve sürekli olarak özendiriliyor. Özellikle rekabete katılma

zorunluluğundan ötürü bu herkesin yaşaması için zorunlu ve ötekileri, karşıdakileri altedilmesi gereken bir hasım ya da düşman haline getiriyor.

Ne var ki, rekabet girişim özgürlüğünün zorunlu karşılığı ve hali hazır durumda, başkalarını baskı altına alacak, onlar aleyhine bireysel zenginleşmenin maddi ve entellektüel araçlarına sahip olanlar için bir serbesti anlamına geliyor. Rekabet, tartışma konusu olabilecek ölçütler temelinde, girişimleri ayıklamayı sağlıyor ve kollektivitenin zenginleşmesini sağlamayanları dışlıyor. Fakat kapitalist sistemin aşırı yaratıcılığını rekabete bağlamamak gerekir. Zira bir sürü karışıklık ve israfa yol açmaktadır. Yaratıcılık da girişimlerin çeşitliliğinden ve çokluğundan kaynaklanıyor. Rekabet kaçınılmaz olarak kapitalist ülkelerde, ekonomik insiyatifin sadece merkezi plancının elinde bulunduğu sosyalist ülkelerdekinden daha büyüktür. Eğer tüm bireyler yenilik yapabilecek bir konumda olsalardı, yaratıcılık da daha büyük öneme sahip olabilirdi. Bir tanesi hariç gerçekleşme amaçları da çok değişik olabilir : hakimiyet altına alma ve salt kişisel zenginleşme isteği dışında.

Ekonomik planda olduğu gibi tüm diğer alanlarda da toplumun bireyleri arasında hakimiyet ilişkisine ve sömürüye neden olmadığı sürece, kişisel insiyatif sosyal gelişmenin bir etkenidir. Bu yüzden, sadece kendini bütünüyle gerçekleştiren bireyin çıkarı açısından değil (bu da onun yaratıcı hayal gücünü gerçekleştirdiğini varsayıyor), fakat sosyal gurubun çıkarı için de, kişisel inisyatif özendirilmelidir. Merkez, katı plan yerine, hem sosyal dinamiğin mümkün kıldığı hem de konjonktürün empoze ettiği koşulları dikkate alarak sürekli yeniden ayarlamalarla söz konusu durumu gerçekleştirebilir.

Burada kaynak sorunu ortaya çıkıyor. Alternatifler şimdiye kadar girişimlerini kolaylaştırmak üzere bir finansman kurumu oluşturduklarında, bunu genel olarak kötü yaptılar.

Bu kurumun öngörülen işleyiş tarzı, onun ekonomik demokrasinin bir aracı olmasını engellediği gibi, müdahale programlarını da sahip olunan kaynaklara dayandırmaktadır. Oysa kaynakların yatırım projelerini dikkate alarak oluşturmaları, daha sonra projelerin niteliğine bağlı olan kaynak arayışına geçmeleri gerekmektedir.

Merkezin ihtiyacı olan sermaye de üreticilerin gerçekleştireceği «ilkel birikim»den beklenemez. Bu, çoğunlukla hakim sistemle bütünleşmiş durumdaki şirketlerin gönüllü katkılarından beklenmelidir. Alternatiflerin politik projeleri ne kadar inandırıcı olursa, bu katkı da o ölçüde büyük olur. Gerçekten çoğunluğun marjinalleşmiş azınlığın amaçlarını anlayıp onaylaması gerekir. Bu önemli nokta üzerinde ilerde tekrar duracağız. Burada söylenmesi gerekenin kamudan sağlanacak fonların önemli olduğudur. Buna devletten ve diğer kamu kuruluşlarından toplanacak fonlar da eklenmelidir. «Merkez»in sermayesi devlet ve kuruluşlarının sağlıyacakalrı fonlara dayanmasa da, şu ya da bu özel proje için sübvansiyon sağlamak mümkündür. Hükümetler da bu girişimleri sosyal karışıklıkları önleyeçeği beklentisiyle, özellikle krizden en çok etkilenen bölgelerde destekleyip kolaylaştırmak isteyeceklerdir. Mahalli topluluklara gelince; bunların mali yardımları da bölgedeki kuvvet dengesine bağlı olacaktır. Belki de en çok bu bölgelerde belirleyici olabilir.

Bir Strateji

Alternatiflerin yukarda sözünü ettiğimiz biçimde Merkezleri tarafından bir yaşama planı yaptıklarını varsayalım. Bu plan var olan ve hemen gerçekleştirilebilecek faaliyetleri dikkate alıyor olsun ve göreceli olarak özerk sosyo - ekonomik bütünlüklerin oluşması için geliştirilecek faaliyetleri programlasın. Görüldüğü gibi bu, bir sürü faraziyeye dayanıyor. Örneğin söz konusu uygulama hakim sistem tarafından dışlananlarca gerçekleştirilebileceği gibi, ekonomik mar-

jinalleşmenin ortaya çıkardığı (işsizler, yıkıma uğramış köylüler) kişiler tarafından da gerçekleştirilebilir. Bunlar ortalama Avrupalının yaşam düzeyinin altında bir seviyeyi kabullenmek zorundadırlar. Fakat bunun karşılığında (ki hafife alınmıyacak bir önleme söz konusu) diğerlerinin katlanmak zorunda oldukları sosyal ilişkiler ve hakimiyet ilişkilerine katlanmıyacaklardır. Adaylar da çok değişik olabilir. Çok az şeye, ya da hiç bir şeye sahip olmayanlar için bir önceki yaşamı reddetmek büyük bir fedakârlık sayılmaz. Buna karşılık, tüm geleneksel sınırları aşan kollektif bir esere katılmak, kimsenin sahip olmadığı anlamlı bir sosyal varoluş nedenine sahip olmaktır.

Böylece plan, toplumun daha geniş kesimini alternatif sisteme dahil etmeli, böylece daha geniş bir toprak üzerine yayılarak, sahip olunacak yeni kaynaklarla marjinal nüfusun çalışma ve yaşam koşulları değiştirilmelidir. Aynı zamanda «İktidarsızlık» alanı olan özerk ekonomik alan genişletilmelidir. Böyle bir genişleme sosyo - ekonomik zorlukların derinleşmesi sayesinde olabileceği gibi, hakim sistemin dağılması stratejisi sayesinde de gerçekleşebilir. Bu aşamada plan yıkıcı bir boyuta sahiptir, ya da öyle olabilir. Bu faraziyenin gerçekleşmesi için yayılmayı basit bir varsayım olarak tasarlamakla yetinilebileceği gibi, kullanılacak müdahale araçları da gösterilebilir (Bir işletmeyi iflasa zorlayacak, bir kısım ticareti engelleyecek vb.). Hatırlatalım ki, varolan çağdaş sosyal ortamda şiddete başvurmak kesinlikle yasaklanmalıdır (3). Olsa olsa belirli bir amaca ulaşmak için taktik bir araç olarak başvurulabilir. Şiddet aleyhtarı bir strateji dahilinde ancak istisnai olarak.

Diğer taraftan alternatif bir sistemin bir ülke içinde oluşup yaşayabilmesi söz konusu olamaz. Eğer gerçekleşecekse

(3) Bu çok önemli şiddet problemi, **Que la cise s'aggrave**'daki birkaç satırdan fazlasını gerektiriyor.

tüm ülkelerde ve her yerde aynı anda ortaya çıkmalıdır. Merkez kendi sınırları dışına da müdahale etmeli, bölgesel ve ulusal düzeyde eşgüdümlediği benzer inisyatifleri sınırları dışında da özendirmelidir. Ne var ki politikası devletlerle de çelişkiye girecektir (Özellikle merkezler kendi kendilerini eşgüdümlerken uluslarüstü bir karar merkezi niteliği kazanacaklardır). Özellikle Üçüncü Dünya karşısındaki tavrında bu durum daha da belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Yaşam planının kademeli olarak uygulamaya geçirilmesi azgelişmiş ekonomiler üzerinde etkili olacağından, Merkezin bunları değerlendirmesi, hangi tip ticaretin kesinlikle terkedileceğini belirlemesi, ilgililere hangi yeni ticaret koşullarının öngörülmesi ve önerilmesi gerektiğini ortaya koyması gerekir. Somut olarak başlangıçta, hükümetlerin denetim ve kontrolü dışına çıkamasa da, hükümetlerin değil, halkların hizmetinde bir araştırma bürosu gibi çalışabilir. Eğer Üçüncü Dünya'nın bir bölgesinde gerçek anlamda bir işbirliği önerisi içeren bir ekonomik yeniden inşa programı bölge halkına önerilebilirse (Devletlerin ve ayrıcalıklı azınlıkların çıkarına işleyen bugünkü durumun karşıtı olarak), bu zorunlu olarak devlete karşı olacağına göre, kendi başına bir ekonomik iktidarı nasıl kullanabilecektir?

Merkezin, ülkede ve sınırlar dışında teşvik edip geliştireceği ilişkiler, ister istemez bozguncu bir misyona sahip olmak durumundadır. Siyasal tercihleri ne olursa olsun devletler bu durum karşısında hareketsiz kalamaz. Başlangıçta kendi kontrolü dışında deneylerin gelişmesine bir süre göz yumsa bile, hakimiyeti altında bulunan toplumun bir bölümünün bütünüyle farklı bir temel üzerinde biçimlenmesine ve aynı mantığa uygun olarak işlemeyen ikili bir ekonomik yapının kendi sınırları içinde ortaya çıkmasına uzun dönemde seyirci kalamaz. Başlangıçta bu oluşumu desteklese bile, eninde sonunda kendi toprakları üzerinde geniş bir «ikti-

darsızlık» alanının ortaya çıkmasını engellemek istiyecektir. Böyle bir şeyi yapabilir mi? Ekonomik çöküş azar azar kamu kaynaklarını küçültür ve devletin baskı ve denetim gücünü sınırlar. Öte yandan kamu oyunu özellikle de marjinal azınlığa karşı çoğunluğun duyarlılığını da dikkate almak zorundadır. Bu aşamada hareketin işlevi büyük önem kazanır. Nitekim, hareket dışlandığı topluma alternatiflerin ideolojisini taşımaktadır. Bunun için de aktif bir eylem ortaklığı ağını kullanarak, hem çeşitli yardımları ve mali fonları elde etmek, hem de dağıtıcı bir stratejinin gereklerini çoğunluğa kabul ettirip onaylatarak, devletin baskısının çoğunluğun muhalefetiyle karşı karşıya gelmesi sağlanmalıdır.

Zaten —Batının her yerinde «iktidarsızlık faşizmleri de oluşsa— batı demokrasilerinde devletin Latin Amerika diktatörlükleri gibi hareket etmeleri küçük bir olasılıktan öteye geçemez. Latin Amerika da yerli oligarşilerin ve yabancı çıkarların (özellikle Kuzey Amerika ama aynı zamanda Avrupa ve Japonya'nın) hizmetindeki devletler, ülkedeki toprakların, özellikle de büyük toprakların parçalanmasına karşı çıkmaktadırlar. Oysa böyle bir parçalanma topraksız köylülerin ve devlet yardımından yoksun işsizlerin modern ekonomi dışında bağımsız bir sosyo - ekonomik bütünlük oluşturmalarına imkân verebilir. Bu bütünlüklerde emek verimliliği ve yaşam düzeyi çok düşük olsa bile, bugün açlıktan ölen nüfusun varlığını korumasını sağlıyabilir. Batıda ise çoğunluğun ve çokuluslu ların hizmetindeki hükümetler ne ekonomik - teknik gelişmenin mahkûm ettiği azınlığın hareketsizliğine, pasifliğine güvenebilirler, ne de çoğunluğun desteğiyle başkaldırıyı kana bulayabilirler. Uzlaşmak zorunda kalacaklardır.

Devlet gerçeğin farkına varmak zorundadır. Ekonomik faaliyet alanının uluslararasılaştığı bir dünyada, ekonomik - teknik evrimin marjinalleştirdiği nüfusu sadece Üçüncü Dün-

ya dahilinde tutmak olanaksızdır. Zira bu durum her yerde geçerlidir. Her ülkeye dağılmış durumdadır. Modern ekonominin sosyal temelinin küçüldüğü bir ortamda her yerde yaygınlaşacaktır. Devletin benimsemesi gereken en uygun tavır, mevcut üretim ve değişim sisteminin dönüşümünün gerçekleşmesine göz yummaktır. Böylece yeni sosyo - politik sistem tüm toplumsal yaşamı içine alabilir. Zaten toplumun diğer kesimi de kendi hesabına yok olmaya mahkûmdur.

Bir Çalışma Varsayımı

Bugün tüm toplumlarda geçerli iki sisteme (sayısız nüanslarıyla, ki bu onların iki ayrı sistem değil de, aynı sistemin varyantları olduğunu gösterir) karşı bir alternatifin —devrimin yapması gerektiği gibi, şimdilerde bu beklentiye sahip marksist sayısı giderek azalıyor—, dünyanın bir yerinde ortaya çıkıp oradan her yere yayılma şansı yoktur. Sosyalizmin kapitalist sistemin «aşılması» beklentisinde olduğu gibi, sistemin normal evriminin bir sonucu olarak ortaya çıkması olanaksızdır. Eğer bu gerçekleşirse her yerde birden eş zamanlı olarak ortaya çıkacaktır. Ekonomik - teknik evrimin neden olduğu sosyal dağılma sayesinde kesinlik taşımayan olası bir sonuç olarak gerçekleşebilir.

Herşey aşağıdan yukarı doğru yeniden kurulmak durumundadır ve uluslarüstü çıkarların kontrol edilememesi sonucu, herşey çığırından çıkabilir. Şüphesiz bu bir olasılıktır. Ama başkaları da söz konusu : nükleer savaş, sonuçlarına katlanılamıyacak ekolojik felâket, genelleşmiş sosyal kargaşa ve askeri diktatörlükler, mafya tipi küçük şeflerin çoğaldığı terör sisteminin vb. yayılması. Her şey olasıdır. Ama kesin olarak mümkün olmayan bir şey varsa, o da bize bugünkü sistem tarafından sürekli vadedilen «ilerlemenin geleceğiyle» ilgili iyimser beklentinin anlamsızlığıdır. Bu

yüzden en iyimser (yahut en kötümser) olasılık, sistem içinde aktif olanlar veya sistemin dışladıklarının, kısacası sisteme karşı olanlar için bir hareket noktasının oluşturulması gereğidir.

Alternatif yarın için tasarlanmıyacağına, tersine buğün uygulanmak durumunda olduğuna göre, politik sorunsal da çok yenidir. Sorun daha iyi bir gelecek hazırlamak değil, ama bugünü başka türlü yaşamaktır. Alternatiflerin yaklaşımları da bu sorunsala uygun düşmektedir. Bunlar kalkınma sorunuyla Ekvator Afrika'sının pigmelerinden daha fazla ilgili değiller. Fakat kendi küçük evrenlerine de kapanamazlar. Deneyleri ancak yaygınlaşırsa yaşayabilir. Üstelik bugünü yaşama tarzı geleceği de büyük ölçüde belirleyecektir. O halde söz konusu olan geleceği netleştirmek ve bugünkü eylemlerin geleceği hazırladığını, onu tehlikeye atmadığını göstermektir. Var olanlar dışındaki girişimleri de yüreklendirmek gerekir.

Örneğin Korsikalılar ve Şevenollar kestaneliklerini yeniden canlandırırlarsa —ki geçmişte kestane ve onun meyvesi önemli bir rol oynadı— ulusal üretimi yörenin özgül koşullarına yeniden uyumlu kılmış olurlar. Oysa bunların deneyi alternatif deneylere dahil edilemez. Gerçekten eski besin alışkanlıklarına dönmeye hazır değillerdir. Keresteden eskiden olduğu gibi mobilya ve aletler üretmek niyetinde değillerdir. Çünkü tahıl rekabeti karşısında ölmüş bir üretimi canlandırmak istiyorlar, üretken bölgeler dışında bir yerlere bunların satılabileceğini düşünüyorlar. En etkinlerinden bir grup kestane üretiminin geliştirme kampanyası başlattı. Neden bu üretim de dünya pazarına açılmasın? (Neden Körfezlerdeki emirlikler Kestane yemesinlerdi?) Umutları boş çıksa da, düş kırıklığına uğrasalar da, bölgelerinde konjonktür kötüye gittiği sürece başlangıçtaki projelerini tekrar ele almak zorunda kalacaklardır. Kendi üretimlerini tüketmek,

mümkünse hayat standartlarının düşmesi pahasına bölge halkını da kestane satın almaya davet edecekler, böylece bugün akıllarından geçmeyen bir özerklik deneyine ortam hazırlamış olacaklardır.

Genellikle farklı yönlerde gelişen tabandaki deneyler (Özellikle yumuşak ve merkezi olmayan enerjiler alanında) ekonominin dağılmasını, eklemsizleşmesini kolaylaştırabilir ki, liberalizmin ideologları böyle bir şeyi göze almaktan pek korkmaktadırlar.

Bununla birlikte, devletin bu deneylerin evrimini kontrol altına alması tehlikesi vardır. Eğer devlet işsizlik sorununu çözemiyeceğini ve işsizlerin aktif nüfus üzerindeki etkilerinin altından kalkamıyacağını anlarsa, belki de özerklik yanlısı deneyleri teşvik edecektir. Sosyal tansiyonun bu nedenle yatıştığını kabul etsek bile (ki böyle bir şey deneylerin şimdiden önemli sonuçlar doğurduğu anlamına gelir) ve işsizliğin ortaya çıkardığı bazı sorunların ortadan kalktığını varsaysak bile (alternatifler o zamana kadar kamu otoriteleri tarafından karşılanan hizmetleri üstlenseler, kendi sigorta sistemlerini kursalar) bu ekonomik durumun düzeldiği anlamına gelmez. Zira uluslararası rekabet giderek daha da daralan bir pazarda etkisini sürdürecektir. Belki devlet koruyucu önlemler almayı deneyebilir. Buna mali ve parasal durumu kötüleştiği için de başvurabilir. Yaptığı ithalatın karşılığını ödeyemeyen, yaptığı ihracatın karşılığını alamayan bir ülke, kendi pazarını yeniden fethetmek zorundadır. Yani sadece kendi öz kaynaklarına dayanarak yaşamak durumundadır. Dış rekabete karşı kendini koruyan devlet, dünya ekonomisinin sarsılması pahasına çöküntüyü ve genel yoksullaşmayı programlıyabilir. Bu durumda ne iktidar ilişkileri ne de ekonomik ve sosyal yapı kaçınılmaz olarak tehlikeye girmiş olmaz. Bu tehlike Üçüncü Dünyadakine benziyor. Nitekim Üçüncü Dünyada göreceli otarşi zorunlu olarak

toplumun tamamının çıkarı doğrultusunda *ipso facto* bir sosyo - politik alt - üst oluşa ve yeniden örgütlenmeye olanak vermiyor.

Ekonomik ve sosyal zorlukların derinleşmesi ve toplumun ileriye doğru bir gelişmeye özendirilmesi, aynı zamanda yeni bi rekonomik - teknik yapının tasarlanabilmesi için, alternatiflerin nasıl bir gelecek hazırladıklarını, ve kendileri için oluşturduklarının çoğunlukla nasıl eklemleneceğini» göstermeleri gerekiyor. Bu da politik bir projeye sahip olmalarıyla mümkündür.

X — EVRENSEL BİR BİLDİRGE

Alternatiflerin büyük çoğunluğu siyasi şemaları reddediyorlar. Kendi aralarında eşitlikçi ilişkiler kurmaya çaba harcıyorlar ama, sosyal adaleti tanımlamaya ve onu gerçekleştirecek araçları araştırmaya yanaşmıyorlar. Kendi toplumsal ideallerini başkalarına empoze etmek isteyen öncülere karşı çok kuşkulular ve kendileri de onların durumuna düşmekten kaçınıyorlar. Siyasi düşünürlere de kuşkuyla bakıyorlar, (şu üstat düşünürler). Zira, öncüler onların geleceğe dönük olarak ve arzulanır düşüncelerinden hareketle oluşuyor. Böylece işi siyasi düşüncenin kendisini mahkûm etmeye kadar vardırıyorlar. Tüm siyasal şemalar uygulamada düş kırıklığı yarattığına göre, yeni bir şema üretmenin ne gereği olabilir?

Şüphesiz teorik terimlerle ifade edilen siyasal projelere karşı çekingenliklerinin temelinde marksizmden esinlenen şemaların başarısızlığı yatıyor. Ne var ki, bu şemalar gerçekten yetersizdirler ve bugünkü ortama uygun düşmüyorlar, bugün önemli görünen verileri dikkate almıyorlar (ekoloji, sadece sosyal bir varlık olmayan bireyin özlemleri vb.), fakat bunların uygulamasından doğan sapkınlıkları siyasi düşüncede değil, tersine onun kõhneleşmişliğinde aramak gerekir. Devamlı olarak değişen gerçeğin eleştirel bir tahlili yapılarak söz konusu siyasi düşüncelerin tamamlanması, derinleştirilerek yenilenmesi gerekir. Zira dünya siyasi bir boyuta sahiptir ki, onu anlamaktan vazgeçemeyiz. Bir yandan

gerçeğin değişmesini isterken diğer yandan ne olacağını hayal etmeye yanaşmamazlık edilemez.

Kireçlenmelerin sonuçları çok dramatiktir. Kapitalist güçlerce desteklenen diktatörlüklerden kurtulan Üçüncü Dünya halkları için de öyledir. Bunlar sosyalist olduklarını söyleyen zorba iktidarların boyunduruğu altına giriyorlar. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerde de aynı şey söz konusu. Bu sonunculardа da devrimci söylevle sosyal ve ekonomik gerçek arasındaki açıklık bir uçurum boyutuna ulaşmış durumdadır.

Reddettikleri, ama devrim yaratmayan bu gerçek karşısında birçok militan, şiddet yoluna başvuruyor. Öyle bir terörizme girişiyorlar ki; bunun sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi daha da keskinleştirerek (veya öyle olduğu varsayılan) bir patlama noktasına getireceği düşüncesine inanıyorlar. Eğer başvurdukları şiddet siyasi doktrinde kendine bir haklılık arasa da, umutsuzluklarının derinliğinde kökünü bulan içgüdüsel saldırganlıklarına çok narin bir destek sağlamaktadır. Saldırgan duygularına zayıf da olsa bir destek bulmak istiyorlar ama saldırganlığın temelinde umutsuzluk yatıyor.

Bu, anlaşılabilir bir umutsuzluktur. Varoluş nedenini bir grupla özdeşleşmede gören birey, bu grup ortadan yok olduğunda bir geleceği olmadığı duygusuna kapılıyor. Şüphesiz, «yeniden doğacağını» umduğu az çok efsaneleşmiş yöresel, topluma dönebilir, bir futbol takımıyla veya bir haydut çetesiyle özdeşleşebilir. Fakat ulusal plânda siyasi faaliyet artık anlamını yitirmiş durumdadır. Rekabet ortamı sanayileşmiş ülkelerin tercihlerinin önünü kapattığı için, iç politika uluslararası düzeyde uygun ekonomik, teknik güç ilişkileri arayışına bağımlı hale geliyor. Bu güç ilişkilerin iyileşmesi sonucu ortaya çıkmadığı zaman, sosyal ve politik organizasyon değiştirilemez. Ancak daha büyük katılıkla toplumu eko-

nominin isteklerine uygun olarak gerçekleştirebilir. Ulusa plânda uygulanabilecek siyasi şema faşist tipte bir şem olabilir ki, bu da az çok görüntüsüz sağ, liberal ya da so veya sosyalist de olabilir.

Uluslararası düzeyde etkilendikleri zorlamalar bugün on ları zorunlu ekonomik bir çabaya itiyor. «Kalkınmış» olsu ya da olmasın bütün toplumlar, zenginliklerini ve güçlerin belirli bir noktaya kadar artırmak durumundadırlar. Böyle ce, uluslararası düzeyde ulusal ihtiraslar liberal toplumdak burjuvanın bireysel olarak yarattığının bir yansımasına ben ziyor. Sosyalizm kişisel gücü ve zenginleşme isteğini mahkûm ediyor, hiç değilse sonuçlarını sınırlamaktan yana, fakat kol lektif olunca onu teşvik ediyor. Bu bakımdan, sosyalist bir hükûmetin söylevi olan «Fransanın dünyadaki varlığı»nın en seçkinci bir sağ hükümetine ne kadar benzediğini görmek mümkündür.

Eğer Fransa ideal bir demokratik ülke olsaydı yani demokrasiyi oluşturan değerlere saygılı olsaydı, o zaman iki süper güce rakip bir güç oluşturmak üzere, diğer Avrupa ülkeleriyle ekonomik, muhtemelen siyasi ve askeri bir bütün oluşturmaya girişmezdi. Geçmişte yaptıklarının sonuçlarına bir çözüm arardı. Kuzey Afrika ve Kara Afrika ülkeleriyle işbirliğine girişirdi ki; bu ülkelerin ekonomileri Fransa'nın girişimleriyle Fransız ekonomisinin tamamlayıcısı durumuna gelmişlerdir. Bunlarla korunmuş bir bölge oluşturdu ki heterojen sosyal gruplar kendi kültür tercihlerine uygun olarak, birinin muhtemel zenginleşmesinin diğerinin aleyhine gerçekleşmediği bir çerçevede yaşayabilsinler. Meydan okumaya karşılık vermekle vakit geçireceğine (bilinen sonuçları ortadayken), kendisinin meydan okuması gerekirdi. Ne var ki Fransa demokratik değildir (her alandaki yapı ve kurumları da öyle olmasına engeldir). Uluslararası bir demokrasinin nasıl gerçekleşebileceğini ne tasarlıyarak, ne de hayal edebilecek durumda da değildir. Kendi mevcut ekono-

mik - teknik gelişmişlik düzeyinin dayandığı «değerleriyle ilişki»yi yeniden düşünmeye hazır olmadığı gibi, çıkmaza girmiş bir yaşama tarzını terketmeye, Fransızların haklılığına inandıkları; Fransa'nın refahı, Fransa'nın büyüklüğü gibi ulusal tutkuları da terketmeye hazırlıklı değildir.

Çok daha önemli ve belirleyici olan gerçek siyasi ayrım sağ ile sol arasında değildir, bir ulusun takip etmesi gereken temel hedefler seviyesinde ortaya çıkmaktadır. Bu hedefler de toplumun demokratik bir temel üzerine oturup oturmadığına, yani bireye verilen değere ve onun sahip olduğu iktidarın büyüklüğüne göre çok farklı olabilir. Oysa bir ikisi artık hep aynı olmaktadır.

Bir toplum onu oluşturan üyelerin toplamına indirgenemezse de, ereği onu oluşturan bireylerinkinden bağımsız olamaz ve onu aşamaz. Buna karşılık bugün bütün toplumlar, kendilerine sözde bir maddi refah hedefi çizmişler ki, bu amaç için büyük çoğunluğa, katlanılmaz yaşama ve çalışma koşulları empoze ediliyor bu durum, sözde ulusal olan amaçlarla çelişiyor. Böylece Fransa'nın refahı için işçi nesilleri feda edilebilir ki, bu refahı temsil edenler de gerçekten refah içinde yaşayanlardır. Ve tabii onun büyüklüğü için hayatlarını yitiren sayısız askerden söz etmek gereksiz. Eğer ulusun bir bölümü bütün olan Fransa adına feda edilirse, uluslararası plânda da insan türünü temsil eden, birkaç güçlü ve zengin ulusun çıkarı için diğerlerinin feda edilmesi neden olağan olmasın?

Sanayileşmiş ülkeler, insanlığın tamamı için *de facto* bir kalkınma hedefi saptadılar. Zenginlikleri ve güçleri herkesin onları izlemesinin gerekliliğinin savunuculuğunu yapıyor. Kendi ülkelerinde sermaye biriktirip, dışarda sefalete ve onun neden olduğu sonuçları ortaya çıkararak (cehalet, kötü beslenme, hastalık vb.), çok önemli bilimsel ve teknik ilerlemeleri finanse edebilecek durumdadırlar; Örneğin, sağlık

hizmetleri alanında organ nakli ve diğer çok pahalı operasyonlarda olduğu gibi, insancıl olduğuna göre (ya da öyle sayılıyor) batılı hiçbir zaman tıptaki ilerlemelerin yararı konusunda şüpheye kapılmaz. Hiç değilse zımnen kabul ediyordur ki, zengin ülkelerde yapay olarak birkaç kişinin yaşatılması, üçüncü dünya da milyarlarca çocuğun ölümü pahasına gerçekleşiyor. Asla doğal olmayan, bir ölüm zira dünya ekonomik sisteminin işleyişinin neden olduğu yapay sefaletin bir sonucu.

Genellikle mevcut sosyo - politik ortamda, herkesin yararlanacağı ilerlemeler için yatırım yapmak gerektiğini düşünüyoruz (organ nakliyle az gelişmiş bir milletin devlet başkanının ömrü uzatılabilir) ve böylece insanlığın bir bölümünün katlandığı fedakârlık haklılık kazanıyor. Yaptığımız seçimle insanların doğdukları yere (kuzey veya güney) ve toplumdaki konumlarına göre aynı değeri taşımadıklarını belirtmiş oluyoruz. Üçüncü dünyada yaygınlaşan açlık ve sefalet karşısında duyduğumuz korku ve öfke rasyonel değildir. Kişisel kaygılarımızla (örneğin, ölüm karşısında), ilerleme anlayışımızla, ulusal tutkularımızla, kendi toplumumuzun dayandığı seçkinci organizasyonun dayandığı ilkelerle nihayet, şimdiye kadar sahip olduğumuz bir duygu; tarihin yönünde giderek tüm insanlığın özlemlerini gerçekleştirdiğimiz düşüncesiyle tam bir çelişki içindeyiz.

Sonsuz gelecekte ve ideal olan kendi toplumumuzun evrimiyle insanlığın evrimini bir tuttuğumuz sürece, kendi teknik ve bilimsel ilerlememizde tüm insanlığın ilerlemesinin kanıtını gördüğümüz sürece, yeni bir siyasi projeyi hayal bile edemeyiz. Zira böyle bir proje tarihin ne olmasıyla ilgili başka bir anlayışın hayata geçirilmesinde tarihin akışında bir değişim gerektirir. Yani bir gün onu yapanların artık yapacak durumda olmamaları gerekiyor.

Hiç değilse kriz bir sürü yanılsamayı, özellikle de geçmişimizin yanlı yorumundan kaynaklanan yanılsamaları yok

edecek mi? Uygarlığımızın ölümcül olduğunu kabulleneceğiz. Dünyadaki tüm halkların desteğini almayı başarsa da bu uygarlık çoğunlukla ulaşmayı amaçladığı değerlerle çelişen, etkilerle sürüklenen bir azınlığın macerasından başka bir şey değildi. Birçok olumlu yanlarıyla (tüm uygarlıkların vardır), bu macera gösterecektir ki çağdaş insan kendine çizdiği hedeflere ulaşabilmekte olduğu gibi, hedeflerin tanımlanmasındaki körlük yüzünden daha nice canavarlıklara tevessül edebilir. Zira gönenç ve genelleşmiş bir maddi zenginlik düşüncesi bir kuruntudan ibarettir.

Tüm toplumlar birbirine bağımlı olduğuna göre, bir toplumun geleceğini gündeme getirmek, tüm insanlığın sorunları üzerinde düşünmek demektir. Eğer insanlık evrilip bir amaca yönelmişse, bu amaç nedir ya da ne olmalıdır? Dayanılan felsefi ve dini düşüncelere göre yanıtlar çok farklı olabilir. Ancak, kapitalizmin ve sosyalizmin verdiği yanıtlar kabullenilir değildir. Üretken güçlerin geliştirilmesi ancak diğerleri arasında ulaşılacak bir araç olabilir. Fizik çevrenin çizdiği sınırlar içinde, öyle bir hedef ki ancak tüm toplumlarla insanlığın ortak amacı olabilir. Eğer herkes için ortak amaç söz konusu ise, kimse de onun için feda edilemez. Ne toplum, ne de tek bir birey.

İnsanlığı diğer canlı türlerden ayıran, her bireyde saklı olan özelliktir. İnsanın beyinsel kapasitesinin kullandığının çok üstünde olduğu bilinir. Nitekim kişisel zekâ ve yetenek farklılıkları beynin eşit olmayan kullanımından kaynaklanıyor ki, o da insanların içinde yaşadıkları sosyal ortamın sonucudur. Kapasitenin bu düşük kullanılışından çıkan sonuç şu : toplumun amacı üyelerindeki bu potansiyeli tam gerçekleştirmek olmalıdır. Toplum gerçekten demokratik olmalıdır ki, toplumsal yaşamın gerektirdiği kararlarda tüm bireylerin eşit rolü olsun. Her çocuğun, her tekil ve fani bireyin özgün gelişmesini gözeten ailede olduğu gibi, bireyin yetenekle-

rinin gerçekleşmesi, sürekliliği olan grubun da yararınadır. Bireyin sağlıklı gelişip yeteneklerini gerçekleştirmesi, kollektif gelişmeyi özendirir, bu da bireyin daha sağlıklı gelişmesini sağlar. Üretim tekniklerinin gelişmesi, eskiden olduğu gibi işçilerin eseri olmalıdır. Halbuki bugün dar çıkarların emrindeki seçkinlerin denetiminde ve sosyal organ üzerinde iktidarını kullananlar tarafından yukardan aşağıya doğru uygulanmaktadır.

Mantıken, bireyden topluma böyle bir ilişki, toplumlar arasında benzer ilişkilerin oluşmasına yol açar. Farklı topluluklardan oluşan uluslararası kollektivitede her biri özgün katkısıyla diğerinin ihtiyacı olanı sağlayarak, onların hedeflerini gerçekleştirmelerine katkıda bulunur. Herkes için aynı olan bu amaç her bir insan neslinin geleceğinin az çok taşıyıcısı olan tüm bireylerin gelişmesini sağlamaktır.

Yoksa bütün bunlar ütopya mı? Hiç kuşkusuz öyle! Bununla birlikte, garip olan şu ki, eğer insanlığın bir geleceği varsa (gerçekten bundan şüphe etmemek olanaksız) bugünkü örgütsel yapısıyla varlığını sürdürebilir mi? Kendi kendini yok edecek korkunç teknik vasıtalarla, giderek daha da keskinleşen çıkar çatışmalarıyla bölünmüşlüğüyle, koruduğu örgütsel yapıyla tarih öncesi denecek bir aşamada kalmayı sürdürerek, hayvan dünyasına yakın, genetik olarak programlanmış bu türün davranışlarında ne bilinç ne de hayal gücü söz konusu. Aslında bu örgütlülük hali bireyler arasındaki ilişkilerin yansıtılıp somutlanmasından başka bir şey değil. Bu ilişki de takip edilen amaçlarca, yani varoluşlarına verdikleri anlam, ya da inanç tarafından belirlenmektedir. Bu tip ilişkilerin değişmesi, başka varoluş nedenlerinin ortaya çıkarılmasına bağlı. Fakat yürüdükleri yolun boşluğa çıktığını farkettiklerinde topluca böyle bir çözüme zorlanmıyacaklar mı?

İnsanların birbirlerini algılaması tarih boyunca hep değişmiştir. Kitle iletişim araçlarının yardımıyla, görüntüdeki

aşırı farklılığa karşın, insanlar her yerde benzer durumda olduklarının bilincine varabilirlerse, birbirlerini algılamaları da değişir. Üstelik, sermayenin evrensel plânda oluşturduğu, ekonomi ve tekniğin empoze ettiği somut ilişkiler dünyadaki ulus - devlet ayırımına da ters düşüyor. Umut edilir ki, düşünce yeteneğine sahip insanlar, halen çatışmalı bağımlılık ilişkilerinin geçerli olduğu bu çerçevede dayanışmacı, bir duyguyla hareket edebilirler, öyle ki, yeni öznel ilişkiler ekonomik ve teknik düzeyde de yenilerinin oluşmasını sağlıyabilir.

Oluşturdukları sistemin tutsağı ve dinamiğinin kurbanı olan sanayileşmiş ülkeler, ne örgütsel yapılarının temelindeki ilkeleri gözden geçirebilirler, sosyal ilişkileri dönüşüme uğratabilirler, ne de Üçüncü Dünya ile olan ilişkilerini değiştirmeyi göze alabilirler. Potansiyel bir güç oluşturan alternatifler ise düş ülkesinde yürümeye devam edecekler. Aslında bunlar istisnai bir tarihsel ortamda yer alıyorlar. Hiç bir toplumsal yapının ve kurumun mirasçısı değiller. Bu nedenle örgütlenmeden önce amaçlarını belirlemek durumundalar. Bunu da yapmaları gerekiyor.

Alternatiflerin bir siyasi proje oluşturmaları gerekiyor ki, tanımı gereği ütopik olmak durumunda. Zira toplumun tamamını kapsamıyor ve onu dönüştürmek iddiası da taşımıyor.

Bu proje sistem tarafından dışlananlarca ya da dışlanmayı kabullenenlerce hayata geçirebilir. Bu projenin diğerlerini de ilgilendirmesi, şimdilik tercih yapmayanların bu tercihlerini yapmalarından sonra söz konusu olacaktır.

Demokratik kavranışı içinde politika, bir toplumun kendi kendini yönetme sanatıdır. Bu sanat da ilkelere ve kurallara dayanır ki, bunlarda geniş ölçüde kollektif hedeflere bağlıdır. İşte bu hedeflerin bir haklar beyannamesinin ko-

nusunu oluşturmalı ki aynı zamanda; bireylerin ve sosyo-politik bütünlüklerin haklarını içersin. Böyle bir şey ancak sömürü ve hâkimiyet ilişkilerinin dışlandığı bir ortamda gerçekleşebilir. Bu haklar arasında, özgürce örgütlenme hakkı ne kadar küçük olursa olsun, tüm toplumlara tanınmalıdır. Kendi gücünü artırmayı amaçlamayan bir topluluk, aynı kültürel değerleri paylaşan küçük bir grup olarak örgütlenebilmelidir. Bununla birlikte, farklı «alternatif toplumların» yaptıkları tercihlerin birbirleriyle çelişik duruma gelmemeleri için, önemli ekonomik öze sahip teorik örgütsel yapı tasarlamak gerekir.

Ekonomik alanda olduğu gibi diğer alanlarda da kişilerin ve sosyal grupların etkilerinin toplum için kabullenilir bir seviyede tutulması gerekir (Bugün bu topluluk ekonomik bakımdan evrenseldir). Daha önce değişimle ilgili tasarımda olduğu gibi, benzer yasalar, kurallar icap etmelidir (ve geliştirilmelidir). Bu yasalar araştırılırken varolan kapitalist ve sosyalist toplumların eksiksiz bir eleştirel analizini yapmak gerekir. Varolanla olması gerekenin karşılaştırılması yapılmalıdır. Böyle bir karşılaştırmadan, sanayi devriminden bu yana sürekli genişleyen yanılgı ve sapmalar ortaya çıkar. Bu bakımdan eşiği geçmek, her bakımdan çok temkinli olmayı gerektirir.

Haklar beyannamesinde olduğu gibi, teorik - örgütsel şemanın oluşturulması için gerekli eleştirel etüd ancak kollektif bir çabanın ürünü olabilir.

Böyle bir çaba sadece alternatiflerin projelerinin netleştirilmesinden ibaret olamaz. Aynı zamanda, yaptıklarının yararına şüphe etmeyenlerin gözlerini açmaya da yardım etmelidir (çoğunluğun durumu budur). Zira bunlar yaptıklarının sonuçlarını da bir çerçevede görmektedirler, gerekliliğine ve yararlığına da inanmaktadırlar. İşçilerin üretimi durdurarak işletmelerin iflâs ettirilme umudu yoksa, herkes

bugünkü işleyişin ve ekonomik faaliyetin bilincine varamazsa, bu gidişin insanlığı hangi çıkmazlara ve felâketlere sürüklediğini hayal etmeleri de kolay olmaz. Eğer farklı bir şekilde algılanırsa, krizi farklı bir şekilde yaşamak mümkündür. Yılgın çoğunluk, belki de böyle bir seçiş yaparak daha az acı ve özveriyle zorunlu olarak katlanmak durumunda olduğundan çok daha azına katlanarak (hiç değilse bir savaş durumundakinden az) tarihin akışını değiştirecek çok önemli ve arzulanır bir değişiklik yaratacağının bilincine varabilir.

18. Yüzyıl sonunda, o zamana kadar Fransa'nın varlığını temsil eden Aristokratlar ayrıcalıklarından vazgeçtiklerinde Fransa'da bir gerileme olmadı. Sadece (İlke olarak) diğer yurttaşlarla aynı seviyeye getirildiler.

Bugün «uygarlığın» taşıyıcısı olan sanayileşmiş ülkeler (nitekim bunlar tüm bilimsel ve teknik ilerlemeyi hem gerçekleştiren hem de ondan yarar sağlıyanlardır) bugünkü yaşama tempolarını bırakırlarsa insanlık için bir geriye dönüş söz konusu olmaz. Onlar da eskinin aristokratları gibi kendi oluşturdukları uluslararası hiyerarşideki yerlerinden olurlar. Bunların silinmesi farklı bir Sosyo - Politik temel üzerinde ve değişik bir doğrultuda yeni bir yolculuğun başlangıcı olabilir. Böyle bir şey halâ olanaklı mıdır? Hiç değilse bu yeni serüvenin halkların tamamı için, bugün sonu gelmekte olandan daha tatminkâr olacağı umut edilebilir mi? Bu sanayileşmiş ve diğer uluslar için son şanstır. Bu yüzden de onu, sınırlarını sürekli değiştirmek pahasına da olsa netleştirmek gerekiyor.

Toplumsal ideal yoktur. O ufukta bir çizgidir ki, ona yaklaştıkça azar azar değişir. Toplum hiç bir zaman mükemmel olarak uyumlu, çelişkisiz ve çalkantısız olamaz. Bu ancak mezarlıkta olanaklıdır. Sorun alternatiflerin nasıl yaşamaları gerektiği konusunda buyruklar çıkarmak değil, *a*

fortiori eğer doğma şansları kesin olarak tehlikeye girmemişse, gelecek nesillerin nasıl yaşamaları gerektiği de söz konusu değildir. Söz konusu olan, bugün ufuk çizgisinin ne olduğu ve ona doğru ilerlemek için bir yol önerisinde bulunmaktır.

Burada mümkün tek bir yol önerildi. Sosyo - politik ve teknik - ekonomik yeniden kuruluşun aracı olan özerklik. Eğer başkaları da varsa dünyanın dört bir yanındaki dönüşümlerden yararlanarak bu keşfedilmelidir. Dünya ölçeğinde düşünce arayışını özendirmek gerekiyor. Bir çeşit ufuk çizgisi oluşturacak haklar beyannamesi etrafında ve geçici hedefe yönelmiş herkesi harekete geçirmek ve herkesin teorik örgüt şemasına katkısını sağlamak, bir örgüt şeması oluşturup günlük düzeltmelerle gidişe uygunluğunu sağlamak ve onu uygulanır kılacak yöntemleri oluşturmak, bütün bunları yaparak içinde bulunan ülkelerdeki kişinin yarattığı ortamdan yararlanmak gereklidir. Artık siyasal angajmanın hem alanı, hem de konusu değişip yepyeni boyutlar kazanmalıdır. Artık herkesin her toplumun temel bir krize gömüldüğü bir ortamda yeni bir temel üzerinde ve herkes için kabul edilebilir bir toplumsal ekonomik proje etrafından toplanmayı amaçlamalıdır. Bunun dünyadan başka bir sınırı da yoktur. İdeal amaç insanlığın evrimine politik ve sosyal bir anlam kazandırmaktır. Zira gerçek ilerleme tekniği öğrenmede ve ona hakim olmada değildir. İlerleme siyasal niteliktedir. İlerleme, bilgi ve tekniklerini birlikte yaşama sanatının hizmetine sunarak bireysel ve kollektif olarak insanların kendi kendilerini yönetebilme yeteneğinde saklıdır.

—ooOoo—

L. COLETTİ

MARKSİZM VE HEGEL

Çev. : Erkan AKIN

—oOo—

L. ALTHUSSER

MARX İÇİN

Çev. : Ömür SEZGİN

—oOo—

L. ALTHUSSER

KAPİTAL'İ OKUMAK

Çev. : Ömür SEZGİN

KEMALİ SAYBAŞILI (Ed.)

SİYASET BİLİMİNDE
TEMEL YAKLAŞIMLAR

—oOo—

J. TEXIER

GRAMSCİ VE FELSEFE

Çev. : Kenan SOMER

—oOo—

L. COLETTİ

FELSEFE VE POLİTİKA

Çev. : Yunus MURAT

RK

500.– TL.